લોગસ્સ મહાસૂત્ર

યાને

જૈન ધર્મનો ભક્તિવાદ

લેખક :

અધ્યાત્મવિશારદ, વિદ્યાભૂષણ, મંત્રમનીષી

શતાવધાની પંડિત

શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

પ્રસ્તાવના

પ્રા. પ્રતાપકુમાર જ. ટોલિયા.

એમ. એ.

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર : મુંબઈ-૪૦૦૦૦૯

પ્રકાશકીય

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી અમે શતાવધાની પંડિત શ્રી ધીર
જલાલ ટોકરશી શાહની અધ્યાત્મલક્ષી અનુભવપૂર્ણ તેજસ્વી
મથી લખાયેલા આરાધનાવિષયક ગ્રંથો પ્રકટ કરતા રહ્યા છ
અને તે સારો લોકાદર પામેલા છે. તેમાંથી કેટલાકની બીજી-
આવૃત્તિ થવા છતાં તે અપ્રાપ્ય બન્યા છે અને તેમ છતાં તેની મા
ચાલુ રહી છે, પણ તેની નવી આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરવાનું ર
કારણોસર હાલ શક્ય નથી, છતાં સંયોગો અનુકૂલ થશે, તો
દિશામાં જરૂર પ્રયત્નશીલ થઈશું.

તાજેતરમાં પંડિતશ્રીએ '**લોગસ્સ મહાસૂત્ર યાને જૈ
ધર્મનો ભક્તિવાદ**' નામનો ગ્રંથ ઘણા પરિશ્રમપૂર્વક તૈયાર
છે અને તેમાં લોગસ્સસૂત્રના અર્થ-ભાવ-રહસ્ય ઉપર નવો પ્ર
પાડવા ઉપરાંત જૈનધર્મના અધ્યાત્મવાદ, તીર્થંકરવાદ, ભક્તિવાદ તેમ
યોગ-મંત્ર-યંત્રવિષયક બીજી પણ ઉપયોગી માહિતી ગુંથી લીધી
અને એ ગ્રંથને સરલ ભાષા તથા રોચક શૈલિથી સુવાચ્ય બનાવે
છે. પંડિતશ્રીની આ ૩૬૩મી કૃતિ છે, તે એમની જીવનભરની સાહિ
સાધનાનો નિર્દેશ કરે છે.

આ ગ્રંથ સર્વ જિજ્ઞાસુજનોએ વાંચવા-વિચારવા જેવો છે અ
તે આરાધક આત્માઓ તથા સાધુ-સાધ્વીઓને પણ ખૂબ ઉપયો
થઈ પડે એવો છે, તેથી તેનું પ્રકાશન હાથ ધરવામાં આવ્યું
પ્રથમ તો કાગળ તથા છાપકામની અસહ્ય મોંઘવારી જોતાં આ પ્રક
શન હાથ ધરવામાં સંકોચ થતો હતો, પણ પૂજ્ય આચાર્યો, પૂજ
મુનિવરો તથા કેટલાક સહૃદયી સજ્જનો અને મિત્રોની પ્રેરણાથી અ

પ્રકાશન હાથ ધરી તેને સમયસર પૂરું કરવામાં આવ્યું છે અને તે આજે પાઠકોના કરકમલમાં મૂકાય છે.

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ, તથા પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયયશોદેવસૂરિજી મહારાજે આ ગ્રંથપ્રકાશનને મંગલ આશીર્વાદ આપ્યા છે, તે માટે અમે તેમના અત્યંત આભારી છીએ.

આ ગ્રંથનું સમર્પણ સ્વીકારવા માટે અંધેરી–મોહનસ્ટુડિયોવાળા સૌજન્યમૂર્તિ શ્રીકિશોરભાઈ રમણીકલાલ શાહ તથા શ્રીમતી ઉષાબહેન કે. શાહનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

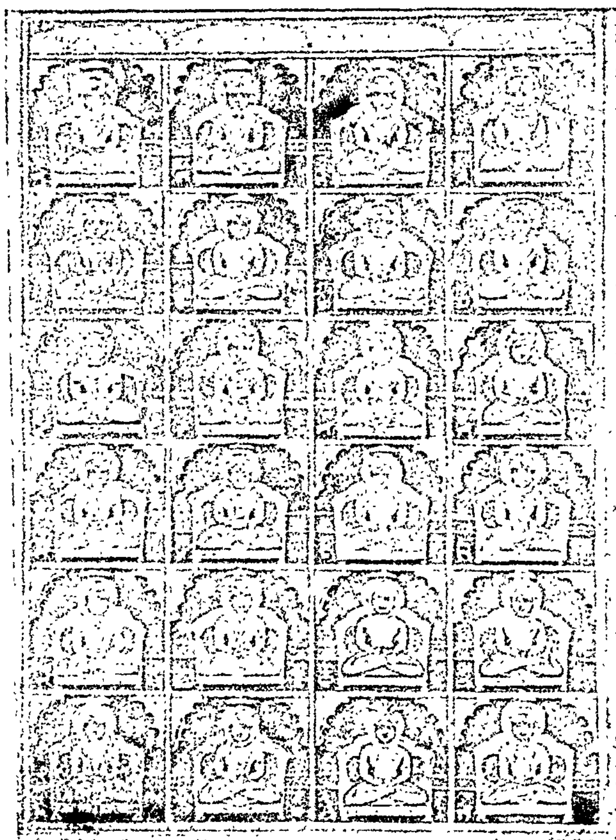
આ ગ્રંથનો પ્રકાશન–સમર્પણ સમારોહ જે તા. ૨૯–૭–૭૯ રવિવારના રોજ બીરલા માતુશ્રી સભાગાર યોજાયેલો છે, તેનું અધ્યક્ષસ્થાન સ્વીકારવા માટે સીને–સૃષ્ટિના સુપ્રસિદ્ધ અભિનેતા અને વિવિધ ધર્મોના અભ્યાસી શ્રીમાન્ દિલિપકુમારનો તથા સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે પધારવા માટે શ્રીમતી સાયરાબાનુનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ.

સમારોહના સ્વાગતાધ્યક્ષ થવા માટે શ્રી ચિત્તરંજન દામોદર શાહના તથા અતિથિવિશેષો થવા માટે શ્રી ચંદ્રસેન જી. ઝવેરી, શ્રી વનરાજ લખમશી ઘેલાભાઈ, શ્રીમતી સરલાબહેન સી. શાહ તથા શ્રી નંદલાલ રૂપચંદ શાહના પણ અમે ખાસ આભારી છીએ.

આ ગ્રંથની મનનીય પ્રસ્તાવના લખી આપવા માટે અને વર્ધમાનભારતી–બેંગલોરના સંચાલક અધ્યાત્મપ્રિય પ્રાધ્યાપક પ્રતાપકુમાર જ. ટોલિયાના ખાસ આભારી છીએ.

જે સહૃદયી સજ્જનોએ આ ગ્રંથમાં વંદનાઓ આપી અમારું કામ સરલ બનાવ્યું છે, તેમના પ્રત્યે અમે કૃતજ્ઞતાની લાગણી પ્રકટ કરીએ છીએ.

પ્રકાશક

જૈન ધર્મનું પ્રવર્તન કરનારા

ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોને

અમારી કોટિ કોટિ વંદના હો.

યશસ્વી કારકીર્દિની આગાહી આપતા શ્રીમાન્ કિશોરભાઈ રમણીકલાલ શાહ

[ટૂંક જીવનપરિચય]

સ્વ. શ્રીમાન રમણીકલાલ શાહનો ટૂંક પરિચય કરાવ્યા પછી હવે તેમના પુત્રરત્ન શ્રીમાન્ કિશોરભાઈનો ટૂંક પરિચય કરાવીશું કે જેમણે સંસ્કારસંપન્ન બની પિતાએ વિકસાવેલા વિશાલ વ્યવસાયનો ભાર નાની ઉંમરમાં જ ઉઠાવી લીધો છે અને પોતાના વિરલ વ્યક્તિત્વથી અનેકનાં દિલ જીતી લીધાં છે.

તેમનો જન્મ વિ. સં. ૨૦૦૧ના ફાગણ સુદી ૧૦, તા. ૨૧–૨–૪૫ના રોજ તેમના મૂલ વતન વરતેજમાં થયો હતો. પ્રથમ પુત્રનું પારણું બંધાય, એટલે સર્વ કુટુંબીજનોમાં આનંદનું વાતાવરણ ફેલાય, એ સ્વાભાવિક છે. પુત્રજન્મનો નાનકડો ઉત્સવ કર્યા પછી માતા–પિતાએ તેમનું નામ કિશોર પાડયું. આ વખતે શ્રીરમણીકભાઈ ધંધાર્થે મુંબઈમાં સ્થિર થયેલા હતા, એટલે કિશોરભાઈની બાલ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થા તથા વિદ્યાર્થી અવસ્થા મુંબઈમાં જ પસાર થઈ. તેની છાપ તેમના વ્યક્તિત્વમાં બરાબર અંકિત થયેલી છે.

તેઓ સામાન્ય બાલક કરતાં વધારે લાડકોડમાં ઉછરેલા છે, છતાં તેમના જીવન–ઘડતરમાં કંઈ ખામી રહી નથી. તેમની ભાષા મધુર છે, તેમનો વ્યવહાર સૌજન્યપૂર્ણ છે, તેઓ બધા સાથે મધુર સ્મિતપૂર્વક વાતચીત કરે છે અને પોતાના નોકર–ચાકરો સાથે પણ ઘણી સલુકાઈથી વર્તે છે.

સામાન્ય રીતે લક્ષ્મીનંદનના લાલો ખુશામતખોર મિત્રોથી ઘેરાએલા હોય છે, જે આખરે તેમના પતનનું કારણ બને છે, પરંતુ શ્રી

છે. તેઓ ગુપ્તદાનના સિદ્ધાંતમાં માને છે અને એ રીતે જરૂરવાળા-ઓને અન્ન, ઔષધિ તથા વસ્ત્રાદિની મદદ કરે છે. સાધર્મિક ભાઈ-ઓને મદદ કરવામાં પણ તેઓ સારી દિલચસ્પી ધરાવે છે.

તેઓ મોતીશા લાલબાગ ટ્રસ્ટ, શ્રી ગોડીજી જૈન દેરાસર અને ધર્માદા ખાતાંઓ, ઝવેરી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ ચેરી-ટેબલ ટ્રસ્ટ, શકુંતલા ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, મુંબઈ ઓફ એસોસીએશન, મુંબઈ ડાયમંડ મર્ચન્ટ એસોસીએશન, શ્રી આત્મવલ્લભ સમાજ ઉત્કર્ષ ટ્રસ્ટ વગેરે મુંબઈની સંસ્થાઓના ટ્રસ્ટી છે. ઉપરાંત શ્રી વાસુપૂજ્ય જૈન મંદિર–સુરત, આગમ મંદિર–સુરત, શ્રી મહાવીર હોસ્પિટલ–સુરત, સીમંધર સ્વામી જૈન મંદિર–મહેસાણા તથા શેઠ મોતીશા અમીચંદ સાકરચંદ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ–પાલીતાણાના પણ ટ્રસ્ટી છે.

સને ૧૯૬૬ના મે માસની છઠ્ઠી તારીખે તેમનાં લગ્ન શ્રીમાન રતનચંદ ભાઈચંદ ઝવેરીના સુપુત્રી શ્રી વીણાબહેન સાથે થયાં. તેઓ પણ એક સુશિક્ષિત સંસ્કારી મહિલા છે અને તેમનો સંસાર સુખી બનાવી શક્યા છે. મિલન અને મનીષ નામના બે પુત્રરત્નોથી તેમનું ગૃહ રળિયામણું બનેલું છે.

દેવ–ગુરુ–ધર્મ પર તેમને અનન્ય શ્રદ્ધા છે, તેથી જ તેમનું જીવન શ્રીમંતાઈમાં પણ સદાચાર માર્ગે વહેતું રહ્યું છે અને અન્ય મનુષ્યોને પ્રભાવિત કરી રહ્યું છે. તેઓ સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે પધારતાં અમે ગૌરવની ઊંડી લાગણી અનુભવીએ છીએ.

શ્રીમાન્ કિશોરભાઈના પૂજ્ય પિતાશ્રી
સ્વ. શ્રીમાન્ રમણીકલાલ નાનચંદ શાહ

શ્રીમાન્ [illegible]
સ્વ. શ્રીમાન્ [illegible]

ટેક્સેશન સબકમીટી તથા આંતરિક વ્યાપાર સબકમીટીના સભ્ય નિમાયા. આમ વ્યાપારી ક્ષેત્રમાં તેમની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થતી ગઈ અને તે હજી યે ચાલુ છે.

શ્રી વસનજીભાઈની સેવાપરાયણ વૃત્તિએ સામાજિક ક્ષેત્રને પણ સારી રીતે શોભાવ્યું છે. તેઓ લાંબા સમયથી કચ્છી વીશા ઓશવાળ સેવાસમાજના પ્રમુખ છે, તેમજ હીરજી ભોજરાજ એન્ડ સન્સ માટુંગા જૈન બોર્ડીંગ અને હીરજી ઘેલાભાઈ સાવલા હાઈસ્કૂલના ઉપપ્રમુખ છે. શેઠ ધનજી દેવશી રાષ્ટ્રીય કન્યાશાળા-ઘાટકોપરના ટ્રસ્ટી તથા માનદ મંત્રી છે, તેમજ કચ્છ-દુર્ગાપુર જૈન મહાજન તથા પાંજરાપોળના ટ્રસ્ટી છે. વળી જૈન આશ્રમ કચ્છ-માંડવીના પણ ટ્રસ્ટી છે. આ રીતે તેઓ ટ્રસ્ટી, પ્રમુખ, મંત્રી કે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય બનીને કચ્છની અનેક સંસ્થાઓને પોતાની સેવાઓ વિનમ્રભાવે આપી રહેલ છે.

સાર્વજનિક સેવાના ક્ષેત્રે પણ તેઓ સક્રિય રહ્યા છે. ઘાટકોપર હિંદુમહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે, ઘાટકોપર સેવાસંઘ જે આંખની હોસ્પિટલ ચલાવે છે, તેના ટ્રસ્ટી છે અને ઘાટકોપર સાર્વજનિક સેવાસમાજની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે. વળી તેઓ ધી રોટરી ક્લબ ઓફ બોમ્બે ડાઉન ટાઉનના પણ સક્રિય સભ્ય છે. આ રીતે બીજી પણ કેટલીયે સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા છે.

શ્રીકાંતાબહેનથી તેમનું લગ્નજીવન સુખી છે. તેઓ બે પુત્રી અને એક પુત્રના પ્રેમાળ પિતા છે.

બે વર્ષ પહેલાં કચ્છ-ગોધરાથી શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થનો છ-રી પાળતો જે સંઘ નીકળ્યો, તેના ત્રણ યોજકોમાંના એક યોજક શ્રીમાન્ લખમશી ઘેલાભાઈ હતા. શ્રી વસનજીભાઈએ આ સંઘમાં જોડાઈને યાત્રિકોની ઉમદા સેવા બજાવી હતી. તેઓ અમારા સાહિત્ય-સર્જનમાં ઊંડો રસ લઈ રહ્યા છે અને યોગ્ય ઉત્તેજન આપી રહ્યા છે. આ સમારોહના અતિથિવિશેષ બનવા માટે તેમને અનેકાનેક ધન્યવાદ ઘટે છે.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન્ નંદલાલ રૂપચંદ શાહ

માનવજીવનને સફલ કરનારા મહાનુભાવોમાં શ્રી નંદલાલ રૂપચંદ શાહનું નામ સહેજે મૂકી શકાય એવું છે, કારણ કે તેમણે સામાન્ય સ્થિતિમાંથી આગળ વધીને સામાજિક, વ્યાપારી તથા ઉદ્યોગક્ષેત્રે મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

સૌરાષ્ટ્રનું સમઢિયાળા ગામ એ તેમની જન્મભૂમિ. રાષ્ટ્રપ્રેમી શ્રી વીરચંદ પાનાચંદ શાહની સ્મૃતિમાં તેને વીરનગરનું નામ પ્રાપ્ત થયેલું છે. શ્રીવીરચંદભાઈના વડીલ બંધુ શ્રી રૂપચંદભાઈને ત્યાં ઈ. સ. ૧૯૧૫માં તેમનો જન્મ થયો. તેમની માતાનું નામ જડાવબહેન, શ્રી નંદલાલભાઈએ ચાર ગુજરાતી સુધીનું શિક્ષણ સમઢીયાળામાં લીધું અને વિશેષ અભ્યાસ મુંબઈ, ભાવનગર, પાલીતાણા તથા લીંબડી જૈન વિદ્યાર્થીગૃહમાં રહીને કર્યો. વ્યાયામ અને રમતગમત તેમના પ્રિય વિષયો હતા. તરવાનું તેમને ખૂબ જ ગમતું, રાષ્ટ્રસેવાનો રંગ તેમને નાનપણથી જ લાગ્યો હતો. એ રંગ સને ૧૯૩૦ની સ્વાતંત્ર્યની લડાઈમાં પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો. તેઓ એ લડતના એક અદના સિપાઈ બન્યા. અને અનેકવિધ યાતનાઓ સહન કરી.

વીસ વર્ષની યુવાનવયે તેઓ વ્યવસાયમાં પડ્યા. પ્રથમ ગોંડળમાં "મહારાજા સોપ ફેક્ટરી" ખોલી ત્યાં હરિજન સેવકસંઘના મંત્રી તરીકે પણ નોંધપાત્ર કાર્ય કર્યું. તે પછી કરાંચી ગયા અને સને ૧૯૪૮માં મુંબઈ આવી સ્થિર થયા. અનુક્રમે ટેલિકો ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્જીનીયર્સના મેનેજીંગ પાર્ટનર તરીકે જોડાયા. ઉપરાંત રાજકોટમાં

ગેલેક્સી મેનીફ્રેક્ચર્સ નામની ફેક્ટરી શરૂ કરી અને આજે ઉદ્યોગક્ષેત્રે દેશના વિકાસમાં પ્રશંસનીય ફાળો આપી રહેલ છે.

શ્રી નંદલાલભાઈએ વ્યાપાર-વિકાસની સાથે સામાજિક અને ધાર્મિકક્ષેત્રે પોતાની સેવાઓ આપવી શરૂ કરી છે. તેઓ દશ વર્ષ સુધી માટુંગા જૈન સ્થાનક મંડળના પ્રમુખપદે રહ્યા છે. શ્રી અમરેલી જૈન વિદ્યાર્થીગૃહના વિકાસમાં તેઓશ્રીનો અગત્યનો ફાળો છે અને તેના મકાનનું શિલારોપણ તેમના હાથે થયેલ છે. તેઓ જૈન આધ્યાત્મિક શિક્ષાયતન સમિતિના મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી અને જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સોસાયટીના ટ્રસ્ટી છે. જુહુના જૈન સમાજમાં તેઓ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે.

શ્રી નંદલાલભાઈના ધર્મપત્ની શ્રી [illegible]બેન અત્યંત ધર્મનિષ્ઠ અને સેવાભાવી છે. જુહુનો તેમનો 'નંદનવન' બંગલો અનેક અતિથિઓના સત્કારગૃહ જેવો છે. તેઓ જૈનમહિલામંડળ-જુહુના પ્રમુખ છે. થોડા જ વખત પહેલાં રાજકોટમાં તેમના નામથી શ્રાવિકાનો સુંદર ઉપાશ્રય બંધાયેલો છે.

શ્રી નંદલાલભાઈને ત્રણ પુત્રો અને પાંચ પુત્રીઓ છે. બધાને શિક્ષણ અને સંસ્કારની સાત્ત્વિક મૂડી પ્રાપ્ત થયેલી છે.

શ્રી નંદલાલભાઈ વર્ષોથી અમારી સાહિત્ય-સર્જન-પ્રચાર પ્રવૃત્તિમાં રસ લઈ રહેલ છે. તેઓ આ સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે પધારતાં અમો આનંદવિભોર બન્યા છીએ.

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।

પ્રસ્તાવના

પરમતારક વીતરાગ જિનેશ્વર ભગવંતોના અનુપમેય અને અચિંત્ય માહાત્મ્યના સર્વાંગ સંપૂર્ણ મંગળ દર્શન-વંદન-કીર્તન-ચિંતન અને ધ્યાનનું મહાસૂત્ર છે : 'લોગસ્સ.' આવા આ મહાસૂત્ર, જીવનસૂત્ર, જીવનની 'આધારશિલા સમા અધ્યાત્મસૂત્ર —લેખકના શબ્દોમાં 'અધ્યાત્મની આધારશિલા'રૂપ મહાસૂત્ર-ઉપર અધ્યાત્મદ્રષ્ટા પંડિતવર્યશ્રી ધીરજલાલભાઈએ "જૈન ધર્મનો ભક્તિવાદ" રૂપે આ જે સમગ્રતાભર્યું, સર્વ પાસાંઓને સ્પર્શતું, મૌલિક અનુશાસનયુક્ત ભાષ્ય યા નિરૂપણ કર્યું છે, તેની પ્રસ્તાવના કે ભૂમિકા લખવા માટે ય વિવેકયુક્ત પ્રજ્ઞા અને અંતરપવિત્રતા-આત્માનુભૂતિ-ઉત્કૃષ્ટ જિનભક્તિની ભૂમિકા જોઈએ, યોગ્યતા જોઈએ. એવી યોગ્યતાનો અભાવ છતાં આ લખવાનું બે કારણે બની રહ્યું છે—એક તો પંડિતશ્રીનો મારા પ્રત્યેનો આત્મીયતા અને બીજું 'લોગસ્સ'ની સાધના પ્રત્યેની આ લખનારની પરમ નિષ્ઠા. જીવનની ગંભીર ઘટનાઓ વચ્ચે ચાલી રહેલી 'લોગસ્સ'ની સ્વલ્પ આરાધના વચ્ચે અણધાર્યું જ પંડિતશ્રીનું આ પ્રસ્તાવના-લેખન માટે પ્રેમભર્યું—એમની પોતાની કોઈ [illegible] પ્રતીતિભર્યું—આમંત્રણ આવ્યું. તેમાં મેં પરોક્ષરૂપે સંતોનો અનુગ્રહ અને પરમગુરુઓની કોઈ અદીઠ [illegible] જોઈ અને આ લેખનકાર્ય સ્વીકાર્યું. બન્યું પણ [illegible] મુંબઈના સ્થિરવાસો કે પ્રવાસો અને રત્નકૂટ [illegible] નીલગિરિની ગિરિમાળાઓની સાધનાયાત્રાઓ [illegible] મહાગ્રંથનું વાંચન-મનન-ચિંતન ચાલ્યું [illegible] વ્યક્તિગત લોગસ્સ-સાધનામાં [illegible] જ, પણ સમગ્ર જૈન સમાજ, [illegible]

માટે પણ આ ગ્રંથમાં રહેલાં અનેક ઉપયોગી, ઉપાદેય રહસ્ય—દર્શનો સ્પષ્ટ થયાં.

જરા ય અતિશયોક્તિ કે પક્ષપાત વિના કહેવું જોઈએ કે પંડિતશ્રીએ પોતાની બહુમુખી પ્રતિભા અને સાધનાના પ્રતિફલનરૂપે સર્જેલા સાડાત્રણસો ઉપરાંતના પુસ્તક–પુસ્તિકાઓમાં "લોગસ્સ મહાસૂત્ર"નો આ ગ્રંથ અનેરો ઉમેરો કરે છે. એમ લાગે છે કે આ ગ્રંથના સર્જન વિના એમની રચનાઓમાં એક મહત્ત્વનું અંગ ઊણું રહી જાત. કારણ સ્પષ્ટ છે—લોકાલોકના અધીશ્વરો–સર્વ **જિનેશ્વરોના** ગુણકીર્તન–ભક્તિવંદનનાં સર્વસ્પર્શી, સર્વાંગસમર્થ રહસ્યો અને પ્રભાવોને સાચા અર્થમાં સમજવાની અને પછી **તેમની** જ્ઞાન, વિવેક અને **ભાવભરી** ભક્તિ અપનાવવાની આવશ્યકતા આજે જૈનસમાજમાં નાનીસૂની નથી. પંડિતવર્ય શ્રી ધીરજલાલભાઈએ એની **ઠીક સમયે** પૂર્તિ કરી છે.

ગ્રંથલેખનનો આશય અને સાર્થક્ય બતાવતાં તેઓશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે કે, "....લોગસ્સસૂત્રનો પવિત્ર પ્રકાશ ઘર ઘર પહોંચે અને હજારો હૈયાંને ઉજ્જવળ બનાવી જિનભક્તિ રસામૃતમાં તરબોળ બનાવે. ગ્રંથલેખનનું સાર્થક્ય આથી બીજું કયું હોઈ શકે?" આગળ ઉપર આ ઉત્કટ આશયને તેમણે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યો છે: "અમારે તો પાઠકમિત્રોના અંતરમાં લોગસ્સસૂત્રની પ્રતિષ્ઠા કરવી છે અને તે વિશેષ વિચારણા કે વિશદ વિવેચન વિના થઈ શકે એમ નથી, એટલે તેનો આશ્રય લેવા તત્પર થયા છીએ."

આવા ઉદાત્ત અને વિસ્તૃત વિવેચનને મૌલિક અનુશીલન–પૂર્વક રજૂ કરતાં લેખક તેને અનેક દૃષ્ટિકોણોથી, અનેક પ્રકારે, અનેક વિષયો દ્વારા સમૃદ્ધ કરે છે. આ વિષય–વૈવિધ્યમાં દર્શન, ગણિત, ભાષા–સાહિત્ય, છંદ–અલંકાર, વિજ્ઞાન, યોગ, તર્ક, ન્યાય, ઈ. અનેક વિષયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. દૃષ્ટાંતો–કહેવતો ભરી, સરળ, શુદ્ધ-

તળપદી ભાષાશૈલીથી તેમણે આમ લોગસ્સ જેવા મહાસૂત્રનું અનેક-રૂપે, ચિંતન-મનનપૂર્વકનું, મૌલિક, વિવિધ વિવેચન કર્યું છે.

આ વિવિધતાથી વિષયવસ્તુની દૃઢતા અને પુષ્ટિ થઈ છે અને લેખકનો આશય સફળ થયો છે. ઉદાહરણાર્થ, વિશ્વ, બ્રહ્માંડ, સૃષ્ટિ, જગત, દુનિયા, Universe, ઈ.ના પર્યાયવાચી 'લોક' શબ્દનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી થતો વ્યાપક, વિશાળ, વિશ્લેષણ-પૂર્વકનો ઉપાદેય અર્થ તેમણે સ્પષ્ટ કરીને નવું દૃઢતાભર્યું પણ મૌલિક ચિંતન મૂક્યું છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ જેવા ધર્મધુરંધર તત્ત્વદૃષ્ટાઓના અને અન્ય શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રીય વિવેચનો આ 'લોક' શબ્દને જે રીતે સ્પષ્ટ કરતા હોય (પંચાસ્તિકાયાદિ) તેથી મૌલિકરૂપે અન્ય નવો જ દૃષ્ટિકોણ લેખક અહીં મૂકતા હોવા છતાં તેઓ શાસ્ત્રીય અર્થની સીમાને ઉલ્લંઘતા નથી, એ તેમની વિશેષતા કહેવી જોઈએ. આ જ રીતે 'જિન,' 'અરિહંત' ઈ. શબ્દો પરનું અનેક પાસાંઓવાળું, ક્યાંક મૌલિક અને છતાં તાત્ત્વિક, સમુચિત; યથાર્થ અર્થઘટનવાળું લેખકનું વિવેચન ધ્યાન ખેંચે છે. લોગસ્સના અક્ષરદેહમાં છંદો, ઉત્થાપનિકાઓ, વગેરે દ્વારા લેખકે જે 'વિદ્યુત' ઈ. અદ્‌ભુત ગાથા સંકલનાઓ રજૂ કરી છે, તે લોગસ્સના ત્રણ મુખ્ય વિભાગો (વિષય-નિર્દેશ, ભાવવંદના, પ્રણિધાન-ગાથાત્રિક) દ્વારા પુસ્તકના (લોગસ્સ એ ભક્તિવાદ હોવા વિષેના) વિષય અને શીર્ષકને સિદ્ધ કરે છે.

આ પછી લોગસ્સના અર્થપ્રકાશ, અર્થજ્ઞાનનાં પ્રકરણોમાં અર્થ-પ્રકાશ પામવાની પદ્ધતિ, સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાંત, સામાની દૃષ્ટિનો સ્યાદ્વાદપૂર્ણ સ્વીકાર, "જ" કારના આગ્રહી વલણનો પરિત્યાગ, ઇત્યાદિ ભારે પ્રેરક બન્યાં છે. આ ઉપક્રમમાં લેખક જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પછી વાક્પ્રવર્તનની આવશ્યકતાને, ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના ધર્મતીર્થપણા અંગેની શ્રદ્ધાને, દાન-શીલ-તપ-ભાવની ઉપાદેયતાને કુશળપણે સુદૃઢ કરે છે.

ઉપયોગમાં લેવાયેલા ગ્રંથોની યાદિ

- અભિધાનચિંતામણિકોશ
- આવશ્યકચૂર્ણિ
- આવશ્યક ટીકા
- આવશ્યકનિર્યુક્તિ
- આચારદિનકર
- ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર
- કોષ્ઠકચિંતામણિ
- ગાહાલક્ખણ
- ચેઇયવંદણમહાભાસ
- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર
- દશવૈકાલિકસૂત્ર
- દેવવંદનભાષ્ય
- દેવાધિદેવ ભગવાન મહાવીર (સં. મુ. શ્રી તત્ત્વાનંદ વિજયજી)
- ધર્મસંગ્રહ
- નમસ્કારમંત્રસિદ્ધિ (સ્વરચિત)
- નવતત્ત્વદીપિકા (સ્વરચિત)

નાગપિંગલ

પીસ્તાલીશ આગમની પૂજા (પં. વી. કૃત)

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર

પ્રતિક્રમણસૂત્ર પ્રબોધટીકા ભા. ૧-૨-૩ (સ્વરચિત)

પ્રવચનસારોદ્ધાર

પ્રાકૃતપિંગલ

ભક્તામર-રહસ્ય (સ્વરચિત)

મહાપ્રાભાવિક ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર (સ્વરચિત)

મહાનિશીથસૂત્ર

યોગશાસ્ત્રસ્વોપજ્ઞવિવરણ

યોગવાસિષ્ઠ

લલિતવિસ્તરાચૈત્યવંદનવૃત્તિ

લોગસ્સસૂત્ર—સ્વાધ્યાય

વન્દારુવૃત્તિ

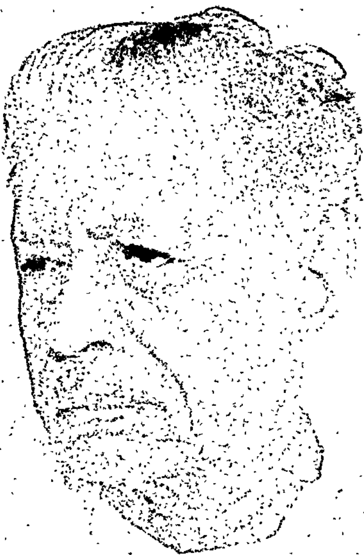
વિશેષાવશ્યકભાષ્ય—ટીકા (મલ્લધારીય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિકૃત)

શ્રુતબોધ

સમવાયાંગસૂત્ર

સિદ્ધિદાયક સિદ્ધચક્ર (સ્વરચિત)

સામાયિકવિજ્ઞાન (સ્વરચિત)

ધર્મપ્રિય, સમાજસેવક અને રાષ્ટ્રોન્નતિના
પ્રશ્નોમાં ઊંડો રસ લેનાર

શ્રીમાન્ નગીનદાસ વાડીલાલ ગાંધી

એડવોકેટ – કપડવંજ (ગુજરાત)

મુંબઇ રાજ્ય અને ગુજરાત રાજ્યના
માજી ધારાસભ્ય તથા વિરોધ પક્ષના નેતા.

ધાર્મિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિકક્ષેત્રે
અનન્ય સેવા આપનાર
શ્રી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સના પ્રમુખ
શ્રીમાન દીપચંદ એસ. ગાર્ડી

અનન્ય ધર્મપ્રેમી

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વિજયચંદ્ર ઇન્વેસ્ટમેન્ટ પ્રા. લી.
૪-બી, [illegible]
૩૫-બુ [illegible]
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૦
ફો. નં. [illegible]

ચેમ્બુર (મુંબઈ) દહેરાસરના મૂલનાયક
શ્રી આદીશ્વર ભગવાન

વંદના પહેલી

વિદ્યા, કલા અને
સંસ્કૃતિના
પ્રથમ પ્રચારક,
પ્રથમ પૃથ્વીપતિ
તથા
પ્રથમ તીર્થંકર
એવા
શ્રી આદિનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

વિશ્વમંગલ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ પ્રા. લી.
૪–ડી, કોર્ટ ચેમ્બર્સ
૩૫—ન્યુ મરીન લાઇન્સ
મુંબઈ–૪૦૦ ૦૨૦
ટે. નં. ૨૯૧૧૧૩

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તે

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શાહ મફતલાલ મોતીલાલ

ડી–૮, વંદના સોસાયટી,

સુભાષ લેન, દફતરી રોડ,

મલાડ (ઈસ્ટ),

મુંબઈ–૪૦૦ ૦૬૪

॥ વંદના તેરમી ॥

જેમણે
વ્રત, નિયમ અને તપની
દિવ્ય દેશના આપી
માનવજીવનનું
ઉત્તમ ઘડતર કરવાનો
મંગલમય માર્ગ
દર્શાવ્યો,
તે
શ્રી વિમલનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ને

[illegible]

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

જયંત એમ. શાહ

વિમલ, ૨ જે માળે,

૧૮૪–ખેતવાડી,

મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૪

ટે. નં. ૩૧૧૫૪૪

✱ વંદના તેરમી ✱

જેમણે
વ્રત, નિયમ અને તપની
દિવ્ય દેશના આપી
માનવજીવનનું
ઉત્તમ ઘડતર કરવાનો
મંગલમય માર્ગ
દર્શાવ્યો,
તે
શ્રી વિમલનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

મે. એમ. એમ. શાહની કું.
૧૦૯–શામળદાસ ગાંધી માર્ગ,
મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૨
ટે. નં. ૩૧૨૭૨૬, ૨૫૨૩૬૪

卐 વંદના ચૌદમી 卐

જેમણે
ભવની અનંત શૃંખલા
તોડવા માટે
સત્યં શિવં સુંદરં
એવા
સામાયિકયોગની
સમર્થ પ્રરૂપણા કરી,
તે
શ્રી અનંતનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શા. હંસરાજ કેરમસીની કું.
ભાઈલાલ ભુવન,
૧૧૮–કેશવજી નાયક રોડ,
મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૯
ટે. નં. ૩૩૯૯૦૫, ૩૪૮૦૧૪

તે

શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

જયસુખલાલ રાયચંદ મહેતા

મે. રમેશચંદ્ર બ્રધર્સ,

૨૨–૨૪ નાખુદા સ્ટ્રીટ, ૧ લે માળે,

પાયધુની, મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૩

ઓ. ટે. નં. ૩૨૬૭૫૧

ઘર ટે. નં. ૪૭૧૮૬૩

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

卐

કોટ તપગચ્છ મૂ. શ્વે. જૈન સંઘ
શાંતિનાથ જૈન દેરાસર,
બોરાબજાર, કોટ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૧

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

卐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨

[illegible]

[illegible]

[illegible]

卐

[illegible]
[illegible] ઈન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ
[illegible] નં. [illegible], આરે રોડ
ગોરેગાંવ (ઈસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩
ફો. નં. ૬૯૫૩૮૯

[illegible]

[illegible]

卐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

卐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

卐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વંદના સાડત્રીશમી

મિથ્યાત્વના

મહારોગને હણવા

સમ્યક્‌સુધાનું

સતત વર્ષણ કરનાર

મહામેઘરૂપ

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

સ્વ. હિમચંદભાઈ કપુરચંદ શાહના

સ્મરણાર્થે

હા. દીનેશભાઈ અને નવીનભાઈ

લીબર્ટી બીલ્ડીંગ, મરીન લાઇન્સ,

મુંબઈ–૪૦૦ ૦૨૦

કરી ન હતી. એટલે આ કાર્ય અધૂરું હતું અને તેને હવે પૂર્ણ કરવા માટે આ પ્રકારની પ્રશસ્ત પ્રેરણાઓ થઈ રહી હતી.

આ પ્રેરણાઓ કોણે કરી હશે? જિનશાસનના અભ્યુદયમાં ઊંડો રસ લઈ રહેલ કોઈ મહાપુરુષે કરી હશે? શાસનદેવતાએ કરી હશે? કે ભગવતી પદ્માવતી દેવીએ કરી હશે? એ પ્રેરણા ગમે તેણે કરી હોય, પણ તેણે અમારા હૃદયને ઢંઢોળ્યું, ગ્રન્થલેખન માટે ઉત્સાહ જાગૃત કર્યો અને અમે સંકલ્પબદ્ધ થયા.

લોગસ્સ એ અમારા જીવનનો એક મોંઘેરો મણિ છે, એ વસ્તુ અમારે અહીં પ્રકટ કરવી જોઈએ. બાલ્યાવસ્થામાં મણિસમાન મણિ માતાએ નમસ્કારમંત્રની સાથે ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામો શીખવેલાં, તે અમે રોજ પ્રાતઃકાલમાં બોલી જતા. કુમાર–અવસ્થામાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ માટે અમદાવાદ–શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલયમાં દાખલ થયા, ત્યાં ધાર્મિક શિક્ષકે લોગસ્સસૂત્રનો પાઠ શીખવ્યો અને તેનો સામાન્ય અર્થબોધ પણ કરાવ્યો. ત્યારથી રોજ એનો પાઠ કરવા લાગ્યા. વધારે નહિ તો બે–ત્રણ વાર એનો પાઠ કરતા જ કરતા. એ વખતે ધાર્મિક જ્ઞાન અલ્પ હતું, પણ સૂત્રનો પાઠ કરતાં એક પ્રકારનું સંવેદન થતું, તેથી ‘આ સૂત્રમાં ઘણું રહસ્ય ભરેલું છે’ એવો સંસ્કાર અમારા મન પર પડેલો અને તે કાલક્રમે દૃઢ થતો ગયો.

સને ૧૯૨૬ થી ૧૯૩૦ સુધી એ છાત્રાલય સાથે જોડાયેલ શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ વિદ્યાવિહારના અમે

આ વખતે અમને મહાત્મા ચિલાતીપુત્રનું ચરિત્ર યાદ આવ્યું. તેમણે મુનિમુખેથી સાંભળેલા 'ઉપશમ' 'વિવેક' 'સંવર' એ ત્રણ પદોમાંથી કોઈપણ પદનો અર્થ તેઓ જાણતા ન હતા, પણ મનને ધ્યાનમાં જોડ્યું કે અર્થનો પ્રકાશ થયો. અમારે માટે પણ એ જ કર્તવ્ય છે, એમ સમજી અમે ધ્યાનમાં બેઠા. એ વખતે સ્મૃતિપટ પર બે શબ્દો તરી આવ્યા : એક 'નમસ્કારમંત્ર' અને બીજો 'ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર'. આથી 'બે એવા ત્રણ'નો ભેદ અમને સમજાઈ ગયો.

જૈન ધર્મનું શિક્ષણ લેતાં અને જૈન શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરતાં અમને (૧) નમસ્કારમંત્ર, (૨) ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર અને (૩) લોગસ્સસૂત્ર એ ત્રણ મહારત્નો સાંપડ્યાં હતાં. તેના ચિંતન-મનન અને આરાધનમાં અમને ખૂબ આનંદ આવતો હતો. તેમાંથી નમસ્કારમંત્ર અને ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર અંગે અમે મનનીય ગ્રંથોની રચના કરી ચૂક્યા હતા,[1] પણ લોગસ્સસૂત્ર અંગે એવી કોઈ મનનીય ગ્રંથરચના

---

૧ નમસ્કારમંત્ર અંગેની અમારી ગ્રંથરચના 'નમસ્કારમંત્રસિદ્ધિ' નામથી પ્રકટ થઈ હતી અને તે ખૂબ લોકપ્રિય નીવડી હતી. તેની ત્રણ આવૃત્તિ થઈ હતી આજે તે અપ્રાપ્ય છે.

ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર અંગેની અમારી ગ્રંથરચના 'મહાપ્રાભાવિક ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર યાને જૈન મંત્રવાદની જયગાથા' નામથી પ્રકટ થઈ હતી અને તે પણ લોકપ્રિય બની હતી. તેની બે આવૃત્તિ થઈ ગઈ આજે તે અપ્રાપ્ય છે.

કરી ન હતી. એટલે આ કાર્ય અધૂરું હતું અને તેને હવે પૂર્ણ કરવા માટે આ પ્રકારની પ્રશસ્ત પ્રેરણાઓ થઈ રહી હતી.

આ પ્રેરણાઓ કોણે કરી હશે? જિનશાસનના અભ્યુદયમાં ઊંડો રસ લઈ રહેલ કોઈ મહાપુરુષે કરી હશે? શાસનદેવતાએ કરી હશે? કે ભગવતી પદ્માવતી દેવીએ કરી હશે? એ પ્રેરણા ગમે તેણે કરી હોય, પણ તેણે અમારા હૃદયને ઢંઢોળ્યું, અન્વેષણ માટે ઉત્સાહ જાગૃત કર્યો અને અમે સંકલ્પબદ્ધ થયા.

લોગસ્સ એ અમારા જીવનનો એક મોંઘેરો મણિ છે, એ વસ્તુ અમારે અહીં પ્રકટ કરવી જોઈએ. બાલ્યાવસ્થામાં મણિસમાન મણિ માતાએ નમસ્કારમંત્રની સાથે ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામો શીખવેલાં, તે અમે રોજ પ્રાતઃકાલમાં બોલી જતા. કુમાર–અવસ્થામાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ માટે અમદાવાદ–શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલયમાં દાખલ થયા, ત્યાં ધાર્મિક શિક્ષકે લોગસ્સસૂત્રનો પાઠ શીખવ્યો અને તેનો સામાન્ય અર્થબોધ પણ કરાવ્યો. ત્યારથી રોજ એનો પાઠ કરવા લાગ્યા. વધારે નહિ તો બે–ત્રણ વાર એનો પાઠ કરતા જ કરતા. એ વખતે ધાર્મિક જ્ઞાન અલ્પ હતું, પણ સૂત્રનો પાઠ કરતાં એક પ્રકારનું સંવેદન થતું, તેથી 'આ સૂત્રમાં ઘણું રહસ્ય ભરેલું છે' એવો સંસ્કાર અમારા મન પર પડેલો અને તે કાલક્રમે દૃઢ થતો ગયો.

સને ૧૯૨૬ થી ૧૯૩૦ સુધી એ છાત્રાલય સાથે જોડાયેલ શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ વિદ્યાવિહારના અમે

પ્રથમ શિક્ષક બન્યા અને છાત્રોના જીવન ઘડતરમાં ઊંડો રસ લેવા લાગ્યા. એ વખતે રોજ પ્રાતઃકાળના છ વાગતાં પ્રાર્થના થતી. તેમાં અમે લોગસ્સસૂત્રનો પાઠ દાખલ કર્યો. ઘીનો દીપક પ્રગટાવીને ગીતારના મધુર વાદન સાથે અમે એ પાઠ કરતા, ત્યારે વાતાવરણમાં વિશદતા છવાઈ જતી અને અમારાં હૈયામાં જિનભક્તિનો ભવ્ય રંગ છંટકાવા લાગતો. આજે પણ એ દૃશ્ય યાદ આવે છે અને અમારું હૃદય ભાવવિભોર બની જાય છે.

સને ૧૯૩૭–૩૮ માં મુંબઈ આવ્યા, ત્યારે આર્થિક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થતા હતા, પણ લોગસ્સ અમારો સાથી હતો. તે અમને વિમલ મતિ અને સુદૃઢ ધૃતિનું સિંચન કર્યા કરતો. ત્રણ ચાર વર્ષે મુશ્કેલીઓમાં ઓટ આવી અને જીવનપ્રવાહ સરલતાથી ચાલવા લાગ્યો. એ વખતે અમને એવો વિચાર આવ્યો કે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણપ્રસંગે ૪૦ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં આવે છે, એટલે ૪૦ લોગસ્સની ગણનામાં પાપનિવારણની તથા આધ્યાત્મિક વિકાસની અદ્ભુત શક્તિ હોવી જોઈએ; અને અમે મુંબઈમાં વિરાજતા પ. પૂ. પંન્યાસ શ્રીભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ પાસે એક વર્ષ સુધી દરરોજ ૪૦ લોગસ્સ ગણવાની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી. સાથે ખાનપાનને લગતા પણ કેટલાક નિયમો ગ્રહણ કર્યા કે જે લોગસ્સની ગણનામાં ઉપકારક થાય એવા હતા.

આ રીતે રોજ ૪૦ લોગસ્સની ગણના કરતાં અમારા આંતરિક જીવનમાં ભારે પરિવર્તન થયું. ખાસ કરીને શ્રદ્ધા

અને શુદ્ધિનું પ્રમાણ વધ્યું, નિરાશાનો અંધકાર દૂર થયો અને તેનું સ્થાન આશાવાદના અરુણોદયે લીધું.

પ્રતિજ્ઞા પૂરી થયા પછી પણ રોજના અમુક લોગસ્સ ગણવાનું ચાલુ રાખ્યું. એમ કરતાં '**શ્રીપ્રતિક્રમણ-સૂત્ર-પ્રબોધટીકા**'[૨] રચવાનો પ્રસંગ આવ્યો અને લોગસ્સ પરનું ચિંતન-મનન સારા પ્રમાણમાં વધ્યું. પરંતુ અમારે અહીં જે હકીકત રજૂ કરવી છે, તે જુદા જ પ્રકારની છે.

પ્રબોધટીકાનું કાર્ય શરૂ કર્યા પછી થોડા જ વખતે અમારે એ ટીકાના પ્રકાશક શેઠ અમૃતલાલ કાલીદાસ દોશી સાથે દક્ષિણની યાત્રાએ જવાનું થયું. અનુક્રમે અમે તિરુવણ્ણામલાઈમાં શ્રી રમણમહર્ષિના આશ્રમે પહોંચ્યા. અહીં છ-સાત દિવસ રહેવાની ભાવના હતી, એટલે પૂર્વ-પરિચિત સ્વામી શ્રીરમણાનંદજીને અમારા માટે એક બંગલો મેળવી આપવાની વિનંતિ કરી. તેમણે આશ્રમની નજીક જ એક બંગલો ભાડે મેળવી આપ્યો. આ બંગલાનો એક ભાગ અમારા કબજામાં હતો અને બીજો ભાગ મુંબઈથી પધારેલા રમણમહર્ષિના એક ખાસ ભક્તના કબજામાં હતો.

પ્રથમ દિવસની પરિચર્યા પૂરી કરી રાત્રિના દશ વાગતાં અમે બિસ્તરો બિછાવી નિદ્રાધીન થયા, પણ અમારા સાથી

---

૨ આ ટીકા મુંબઇ-વિલેપાર્લે-જૈન સાહિત્ય વિકાસમંડળ તરફથી ત્રણ ભાગમાં પ્રકટ થઈ હતી. હાલ તેની સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ ચાલે છે.

કરવું પડતું ન હતું. આગળ જતાં તેઓ મહાન વિદ્વાન થયા, અનેક શાસ્ત્રોના રચયિતા બન્યા અને શાસનપ્રભાવકનું બિરુદ પામ્યા, એ હકીકત જૈન શાસ્ત્રોમાં સુવર્ણ પંક્તિએ લખાયેલી છે.

એક અર્થ રૂપ બીજથી અનેક અર્થોરૂપી બીજને જાણી લેવા, એ બીજબુદ્ધિ નામની લબ્ધિ કહેવાય છે. આપણે એક શબ્દના અનેક અર્થ જાણવા હોય તો કોષનો આધાર લેવો પડે છે, પણ આવા લબ્ધિધર મહાત્માને તેનો આધાર લેવો પડતો નથી. તેમને તો ચિંતન માત્રથી એક શબ્દના અનેક અર્થો પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વે આવા લબ્ધિધર મહાત્માઓ અનેક થઈ ગયા છે, જેની નોંધ જૈન શાસ્ત્રોમાં લેવાયેલી છે. શ્રી સિદ્ધચક્ર મહાપૂજનમાં ' ॐ ह्रीँ अर्हँ नमो कुट्टबुद्धीणं ' અને ' ॐ ह्रीँ अर्हँ नमो बीयबुद्धीणं ' એ પદો વડે આ બંને પ્રકારના મહાત્માઓને ભાવાત્મક નમસ્કાર કરવામાં આવે છે.

દ્વાદશાંગી એટલે દ્વાદશ અંગોનો સમુદાય. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો બાર અંગસૂત્રોનો સમૂહ. તે સમસ્ત જૈન શ્રુતનો મુખ્ય આધાર છે. તેના મહિમા અંગે કહેવાયું છે કે-

अर्हद्वक्त्रप्रसूतं गणधररचितं द्वादशाङ्गं विशालं,
चित्रं बह्वर्थयुक्तं मुनिगणवृषभैर्धारितं बुद्धिमद्भिः ।
मोक्षाग्रद्वारभूतं व्रतचरणफलं ज्ञेयभावप्रदीपं,
भक्त्या नित्यं प्रपद्ये श्रुतमहमखिलं सर्वलोकैकसारम् ॥

'શ્રી અરિહંતદેવના મુખમાંથી અર્થરૂપે પ્રકટેલા અને ગણધર ભગવંતો વડે સૂત્રરૂપે ગુંથાયેલા, બાર અંગવાળા, વિસ્તીર્ણ, અદ્‌ભુત રચનાશૈલિવાળા, ઘણા અર્થોથી યુક્ત, બુદ્ધિનિધાન એવા શ્રેષ્ઠ મુનિસમૂહે ધારણ કરેલા, મોક્ષના દરવાજા સમાન, વ્રત અને ચારિત્રરૂપી ફલવાળા, જાણવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રકાશવામાં દીપક સમાન અને સકલ વિશ્વમાં અદ્વિતીય સારભૂત એવા સમસ્ત શ્રુતનો હું ભક્તિપૂર્વક અહર્નિશ આશ્રય કરું છું.'

અહીં સમસ્ત શ્રુતને બાર અંગવાળું—બાર અંગ-શાસ્ત્રોવાળું જ કહ્યું છે, પણ એ અંગસૂત્રોના આધારે શ્રુત-સ્થવિર મહર્ષિઓ દ્વારા બીજાં પણ ઘણાં શાસ્ત્રો રચાયેલાં છે અને તે પણ શ્રુતમાં જ સ્થાન પામેલાં છે. તાત્પર્ય કે મૂલશ્રુતનો અનુક્રમે વિસ્તાર થતો રહ્યો છે.

આ વિસ્તાર કદાચ ૮૪ ગ્રંથો સુધી પહોંચ્યો હશે, એટલે જ ૮૪ આગમોની માન્યતા પ્રચલિત થયેલી છે. આ શાસ્ત્રોને આગમસંજ્ઞા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે તે વસ્તુતત્ત્વનો સ્ફુટ બોધ કરાવનારાં હતાં. 'आ—समन्ताद् गम्यते वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः ।

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરવી આવશ્યક છે કે શૈવ અને શાક્ત સંપ્રદાયનાં મૂળ ગ્રંથો કે જે સામાન્ય રીતે તંત્ર-ગ્રંથો કહેવાય છે, તેનો એક ભાગ આગમ તરીકે ઓળખાય છે, પણ એ વસ્તુ તદ્દન જુદી છે.

[illegible] ૮૪ આગમોમાંથી આજે ૪૫ આગમો વિદ્યમાન છે. જે આપણા અંધકારમય જીવનમાં દીપકનું કામ કરે એવાં છે. તે અંગે શ્રી વીરવિજયજી મહારાજનાં વચનો સાંભળો :

આગે આગમ બહુ હતાં, અર્થ વિહિત જગદીશ;
કાલવશે સંપ્રતિ રહ્યાં, આગમ પીસ્તાલીશ.
આથમતે કેવળરવિ, મંદિર દીપક જ્યોત;
પંચમ આરે પ્રાણીને, આગમનો ઉદ્યોત.

અહીં એક વસ્તુ અમે ખાસ કરીને જણાવવા ઈચ્છીએ છીએ કે આગમોની આ સંખ્યા પરત્વે જૈન સમાજમાં એકમતી પ્રવર્તતી નથી. દિગમ્બર સંપ્રદાયનો મત એવો છે કે આજે એકેય આગમ વિદ્યમાન નથી, પરંતુ આ મતમાં અભિનિવેશનું પ્રમાણ અધિક હોવાથી વિદ્વાનોએ તેને અમાન્ય કર્યો છે. સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી સંપ્રદાય ૪૫ પૈકીના ૩૨ આગમોનો જ સ્વીકાર કરે છે. બાકીનાં આગમો નહિ માનવાનું મુખ્ય કારણ તેમનો મૂર્તિપૂજા અંગેનો વિરોધ છે. પરંતુ આજે ઉક્ત બંને સંપ્રદાયોમાં આ વિરોધનું પ્રમાણ ઘટી રહ્યું છે અને તેઓ પણ બાકીના તેર આગમોનો આદરપૂર્વક અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે.

આપણા આચાર્યોએ આ ૪૫ આગમોનું છ ભાગમાં વર્ગીકરણ કર્યું છે, તે આ પ્રમાણે : ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પયન્ના (પ્રકીર્ણક), ૬ છેદસૂત્ર, ૪ મૂલસૂત્ર અને ૨ ચૂલિકાસૂત્ર. તેનાં નામોથી આપણે પરિચિત થઈએ.

મગધદેશ કે જે જૈન શ્રમણોનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતું, તેમાં બારવર્ષી દુકાળ પડ્યો, એટલે જૈન શ્રમણો દૂર દૂર ચાલ્યા ગયા. તેમાંના કેટલાકે તો અનશનપૂર્વક દેહત્યાગ કર્યો.

ત્યાર બાદ શ્રમણો પાછા ફરવા લાગ્યા, પરંતુ એ વખતે જણાયું કે દુકાળના સમયમાં સ્વાધ્યાય બરાબર નહિ થઈ શકવાથી કેટલાંક સૂત્રો તદ્દન ભૂલાઈ જવાયાં છે. તેથી પાટલીપુત્રમાં શ્રમણસંઘને એકત્ર કરવામાં આવ્યો ને બચેલું શ્રુત એકઠું કરવામાં આવ્યું. તેમાં અગિયાર અંગો મળી આવ્યાં, પણ બારમું દૃષ્ટિવાદઅંગ મળ્યું નહિ.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી દૃષ્ટિવાદના જાણકાર હતા, પણ તેઓ આ સમયે નેપાલના માર્ગમાં રહીને મહાપ્રાણ નામનું ધ્યાન ધરી રહ્યા હતા કે જે બાર વર્ષે સિદ્ધ થતું હતું, તેથી પાટલીપુત્રના શ્રી સંઘે કેટલાક સાધુઓને તેમની પાસે મોકલ્યા. તેમાંથી શ્રી સ્થૂલભદ્ર ૧૦ પૂર્વો સુધીનું જ્ઞાન પામી શક્યા.

ત્યારબાદ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી પાછા ફર્યા, પરંતુ એ વખતે એક ઘટના એવી બની કે જેણે તેમને બાકીનાં પૂર્વોનું જ્ઞાન આપતા રોકી દીધા.

પાઠકમિત્રો એ ઘટના જાણવા આતુર બને, એ સ્વાભાવિક છે, તેથી અહીં તેની રજૂઆત કરીશું.

શ્રી સ્થૂલભદ્રને સાત બહેનો હતી. તે બધીએ બહેનોએ ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી હતી. તેઓ શ્રી સ્થૂલ-

ભદ્રને આવ્યા જાણીને વંદન કરવા ગઈ. આ વખતે શ્રી સ્થૂલભદ્રે પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યાનો ચમત્કાર બતાવવા માટે સિંહનું રૂપ ધારણ કર્યું! અહો ભવિતવ્યતા! આ એક સામાન્ય લાગતી ઘટનાએ જૈન સંઘને કેવું–કેટલું મોટું નુકશાન પહોંચાડ્યું, તે જાણીને તમને જરૂર ખેદ થશે.

સાધ્વીઓએ શ્રી સ્થૂલભદ્રના સ્થાને આવીને જોયું તો તેમનાં દર્શન થયાં નહિ, પણ ત્યાં એક સિંહને બેઠેલો જોયો, એટલે તે તરત પાછી ફરી ગઈ. તેમણે બનેલી બીના શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને જણાવી. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી તો ચૌદ પૂર્વના જાણકાર હતા, એટલે ખરેખર શું બન્યું હતું? તે સમજતાં વાર લાગી નહિ. તેમણે સાધ્વીઓને કહ્યું: 'તમે ફરી ત્યાં જાઓ. તમને શ્રી સ્થૂલભદ્રનાં દર્શન થશે. સાધ્વીઓ તેમનાં સ્થાને પહોંચી, ત્યારે તેઓ મૂળ રૂપમાં આવી ગયા હતા, એટલે તેમનાં દર્શન થયાં અને તેમણે ઘણી પ્રસન્નતા અનુભવી.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ આ બનાવને શ્રુત–મદ એટલે જ્ઞાનનું અભિમાન લેખી શ્રી સ્થૂલભદ્રને બાકીનાં પૂર્વોનું જ્ઞાન આપવાનો ઇનકાર કર્યો. શ્રી સ્થૂલભદ્રને પોતાની ભૂલ સમજાઈ, તે માટે તેમણે પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને માફી માગી. શ્રી સંઘ તેમની વારે ધાયો અને તેમણે બાકીનાં પૂર્વોનું જ્ઞાન શ્રી સ્થૂલભદ્રને આપવા માટે આગ્રહ કર્યો. પણ આચાર્ય–શ્રી પોતાના નિર્ણયમાં અડગ રહ્યા. છેવટે સંઘના અતિ આગ્રહથી તેમણે બાકીનાં પૂર્વોનું જ્ઞાન શ્રી સ્થૂલભદ્રને આપ્યું ખરું, પણ તે માત્ર સૂત્ર રૂપે. તેના અર્થ કે રહ-

र्थंकरैः सूत्रस्तु गणधरनिरन्तितम् । ચરણ-કરણ-ક્રિયાકલાપ-રૂપ વૃક્ષના મૂળ સમાન સામાયિક આદિ છ અધ્યયનોવાળું અને શ્રુતસ્કન્ધ એવું આવશ્યકસૂત્ર અર્થથી તીર્થંકરોએ અને સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોએ રચેલું છે.'

થોડાં વિવેચનથી આ વસ્તુ સ્પષ્ટ થશે. મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણરૂપ સમ્યક્ચારિત્રનું ઘડતર કરવા માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં ચરણ-કરણનું વિધાન છે અને તેને લગતા ૭૦-૭૦ બોલોની પ્રસિદ્ધિ છે.[1] વળી દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની શુદ્ધિને માટે સામાયિકાદિ અન્ય ક્રિયાઓ પણ યોજાયેલી છે. આ બધી વસ્તુઓને જો આપણે એક પ્રકારનું વૃક્ષ કલ્પીએ તો આવશ્યકસૂત્ર એ તેનું મૂલ છે. અહીં આવશ્યકસૂત્રને ષડધ્યયનાત્મક અને શ્રુતસ્કન્ધ એવાં બે વિશેષણો લગાડયાં છે, તેનો અર્થ એ છે કે આ આવશ્યકસૂત્ર છ અધ્યયનવાળું છે અને તે જ્ઞાનના ભંડાર જેવું છે. તેની રચના અર્થથી તીર્થંકર ભગવંતોએ અને સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોએ કરેલી છે.

અમને લાગે છે કે આવશ્યકસૂત્રના કર્તૃત્વ અંગે આટલી વિચારણા બસ છે.

---

૧. ચરણસિત્તરીના ૭૦ બોલો આ પ્રમાણે જાણવા: ૫ મહાવ્રતો, ૧૦ શ્રમણધર્મો, ૧૭ સંયમ, ૧૦ વૈયાવૃત્ત્ય, ૯ બ્રહ્મચર્યગુપ્તિઓ, ૩ જ્ઞાનાદિત્રિક, ૧૨ તપ અને ૪ ક્રોધાદિ કષાયોનો નિગ્રહ.

કરણસિત્તરીના ૭૦ બોલો આપ્રમાણે જાણવા: ૪ પિંડવિશુદ્ધિ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પ્રતિમા, ૫ ઇન્દ્રિયનિરોધ, ૨૫ પ્રતિલેખના, ૩ ગુપ્તિ અને ૪ અભિગ્રહ.

પડયો છે. આવાં જિનાગમોને જો આપણે પવિત્ર-અતિપવિત્ર ન માનીએ તો આપણી બુદ્ધિને લંછન લાગે અને આપણે મૂર્ખોની જમાતમાં જ બિરાજવું પડે.

જિનાગમો પવિત્ર એટલે આવશ્યકસૂત્ર પવિત્ર, કારણ કે તે એમાંનું એક છે. અને આવશ્યકસૂત્ર પવિત્ર એટલે લોગસ્સસૂત્ર પવિત્ર, કારણ કે તે એનો એક ભાગ છે. આ એટલું તર્કસંગત વિધાન છે કે તેનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલે જ નહિ. છતાં અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે 'પવિત્ર પિતાનો પુત્ર પવિત્ર જ હોય એવું સદા બનતું નથી.' તો એ બે જુદા વ્યક્તિત્વની વાત છે. અહીં તો સોનાની પાટનો એક ટૂકડો સોનું જ હોય, એ ન્યાય ગ્રહણ કરવાનો છે.

કેટલાક કહે છે કે 'અહીં પવિત્ર-અપવિત્રની વિચારણા જ શા માટે? સૂત્રો તો બધાં જ પવિત્ર હોય છે.' પરંતુ તેમની આ સમજણ-આ માન્યતા ભૂલભરેલી છે. આ જગતમાં અનેક શાસ્ત્રો-સૂત્રો રચાયાં છે, તે બધાં જ પ્રશસ્ત કે પવિત્ર નથી. તેમાંનાં કેટલાંક પ્રશસ્ત અને પવિત્ર છે, તો કેટલાંક અપ્રશસ્ત અને અપવિત્ર પણ છે. જે હિંસાનો ઉપદેશ આપે, આડેધડ મોજમજાહ કરી લેવાનું જણાવે કે મદ્ય-માંસ-મત્સ્ય-મુદ્રા-મૈથુનસેવનને કર્તવ્ય ગણાવે, તેને શું પ્રશસ્ત અને પવિત્ર ગણશો? જેમણે આવાં શાસ્ત્રો-સૂત્રોને પવિત્ર માની તેનો આદર કર્યો, તેઓ પાપ-પંકના ઊંડા ખાડામાં ગરકાઈ પડ્યા અને આખરે બેહાલ બની મરણને શરણ થયા. પરલોકમાં પણ તેમની અવગતિ

જ થઈ હશે, એમ માનવું અનુચિત નથી. તાત્પર્ય કે સૂત્રોની પવિત્રતા–અપવિત્રતાનો વિચાર ઘણો મહત્વનો છે, તેથી જિજ્ઞાસુજનોએ તેનો આશ્રય અવશ્ય લેવો જોઈએ.

આજના તર્કવાદીઓ કહે છે કે 'અમે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને માનનારા છીએ, પરોક્ષ પ્રમાણનો સ્વીકાર કરતા નથી, માટે આ બાબતનું કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હોય તો જણાવો.' અમે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રજૂ કરવાની સ્થિતિમાં છીએ અને તે અહીં અવશ્ય રજૂ કરીશું, પરંતુ તે પહેલાં તેમને થોડા પ્રશ્નો પૂછી લેવા ઇચ્છીએ છીએ : 'તમે તમારા દાદાના દાદાના દાદાને જોયેલા ખરા ? એ તમારા માટે પ્રત્યક્ષ ગણાય કે પરોક્ષ ? આજે તો એ તમારી સામે નથી, એટલે તે પરોક્ષ જ ગણાય. શું તમે એમની હસ્તીનો સ્વીકાર કરો છો ખરા ? સંભાળીને જવાબ આપશો. તમે જો એમ કહેતા હો કે 'કોણ જાણે ! અમારા દાદાના દાદાના દાદા હશે કે નહિ ? તેની અમને ખબર નથી !' તો આ શબ્દો સાંભળી લેવા અમે તૈયાર છીએ, પણ તે સાથે જ તમારે અમારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવો પડશે. જો તમારા દાદાના દાદાના દાદીની હસ્તી જ ન હતી, તો તમે આ જગત પર શી રીતે આવ્યા ? શું તમે અંતરીક્ષમાંથી ઉતરી આવ્યા છો કે માતાના પેટે જન્મ પામ્યા છો ? જો માતાના પેટે જન્મ પામ્યા હો તો પિતાનો સ્વીકાર કરવો પડશે અને પિતાનો સ્વીકાર કરશો, એટલે તેમના પિતાનો પણ સ્વીકાર કરવો પડશે. એ રીતે આ વાત તમારા દાદાના

દાદાના દાદા સુધી પહોંચશે. સમજણમાં આવ્યું ને? અહીં તમે શાણા થઈને એમ કહેતા હો કે 'અમારા દાદાના દાદાના દાદાની હસ્તી તો હતી જ.' તો તમે પરોક્ષ પ્રમાણનો સ્વીકાર કર્યો ગણાશે અને 'અમે પરોક્ષ પ્રમાણને માનતા નથી.' એવું તમારું વિધાન અસત્ય ઠરશે.

પ્રિય તર્કવાદી! જો તમારે જ્ઞાન-વિજ્ઞાન સંપાદન કરવું હોય અને તત્ત્વસાગરના તળિયે પહોંચવું હોય, તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ બંને પ્રમાણોનો સ્વીકાર કરવો જ પડશે. જો તમે એકલા પ્રત્યક્ષને વળગી રહેશો તો મૂર્ખ બનવાનો વખત આવશે અને એ તમને પરવડશે નહિ, કારણ કે તમે આ જગતમાં એક ડાહ્યા-સમજુ-સુજ્ઞ તરીકે તમારું જીવન પસાર કરવા માગો છો.

લોગસ્સસૂત્રનો પાઠ કરતાં, તેમજ તેના પર ચિંતન-મનન કરતાં પવિત્ર ભાવોની પરંપરા જાગે છે, એ લોગસ્સસૂત્રની પવિત્રતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. અમે તથા બીજા અનેકે આ વસ્તુનો અનુભવ કર્યો છે અને કોઈ પણ પાઠક એનો અનુભવ કરી શકે છે.

તાત્પર્ય કે લોગસ્સસૂત્રની પ્રાચીનતા અને પવિત્રતા અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે.

[૪]

લોગસ્સસૂત્ર જિનભક્તિનું દ્યોતક છે.

લોગસ્સ સૂત્ર પ્રાચીન છે, પવિત્ર છે, તેમ જિનભક્તિનું દ્યોતક પણ છે. તેની આ વિશેષતાએ તેને ઘણી પ્રસિદ્ધિ આપી છે, તેને ઘણું માનભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવ્યું છે. સામાયિકમાં લોગસ્સ આવે, પ્રતિક્રમણમાં લોગસ્સ આવે, દેવવંદનમાં લોગસ્સ આવે, સાધુધર્મની અનેક ક્રિયાઓમાં પણ લોગસ્સ આવે અને ઉપધાન જેવી મંગલમય તપશ્ચર્યામાં પણ લોગસ્સ આવે. જો તમને લોગસ્સસૂત્ર આવડતું ન હોય તો તમે આમાંની કોઈ પણ ક્રિયા યથાર્થપણે કરી શકો નહિ.

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે 'બીજા સૂત્ર બોલે એ સાંભળીને પણ ક્રિયા કરી શકાય છે, તો સૂત્રપાઠ મોઢે કરવાની માથાકૂટ શા માટે કરવી?' તો આ કથન સમજ્યા વિનાનું છે. જો બીજા પર આધાર રાખીને સૂત્ર શીખવાનું માંડી વાળીએ તો છેવટે પરિણામ એવું આવે કે સૂત્ર બોલી

'દેવપૂજા અર્થાત્ જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજા-ભક્તિ, ગુરુની ઉપાસના, શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય, સંયમનું પાલન, યથાશક્તિ તપ અને દાન, એ છ ગૃહસ્થનાં દૈનિક કર્મો-કર્તવ્યો છે.'

ગૃહસ્થનાં છ કર્તવ્યોમાં દેવપૂજા એટલે જિનભક્તિને પહેલી મૂકી છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

जिनपूजनं विवेकः, सत्यं शौचं सुपात्रदानं च ।
महिमक्रीडागारः, शृंगारः श्रावकत्वस्य ॥

'જિનેશ્વર ભગવંતનું પૂજન, કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક, સત્ય વચન, શૌચ એટલે બાહ્ય-અભ્યંતર પવિત્રતા તથા સુપાત્રને દાન એ મહિમાને ક્રીડા કરવાના આગાર જેવો શ્રાવકપણાનો શ્રૃંગાર છે.'

અહીં પણ જિનભક્તિનો પ્રથમ નિર્દેશ છે.

वरपूजया जिनानां, धर्मश्रवणेन सुगुरुसेवनया ।
शासन-भासन-योगैः, सृजन्ति सफलं निजं जन्म ॥

'જિનેશ્વરોની શ્રેષ્ઠ પૂજા વડે, ધર્મશ્રવણ વડે, સદ્ગુરુની સેવા કરવા વડે અને શાસનની પ્રભાવના થાય, તેવા કાર્યો કરવા વડે મનુષ્યો પોતાના જન્મને સફલ કરે છે. તાત્પર્ય કે મનુષ્યને પોતાનું જીવન સફલ કરવું હોય તો જિનપૂજા-જિનભક્તિનું આલંબન અવશ્ય લેવું જોઈએ.

पूजामाचरतां जगत्त्रयपतेः, सङ्घार्चनं कुर्वताम् ,
तीर्थानामभिवन्दनं विदधतां, जैनं वचः शृण्वताम् ।
सद्दानं ददतां तपश्च चरतां, सत्त्वानुकम्पाकृतां,
येषां यान्ति दिनानि जन्म सफलं, तेषां सुपुण्यात्मनाम्

'જે પુણ્યશાળી પુરુષોના દિવસો જિનમતપ્રતિ એવા જિનેશ્વરોની પૂજા કરવામાં, ગુણનું સ્મરણ કરવામાં, તીર્થોની યાત્રા કરવામાં, જિનાગમો સાંભળવામાં, સુપાત્ર દાન દેવામાં, તપશ્ચર્યા કરવામાં અને પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકંપા આચરવામાં જાય છે, તેમનો જન્મ સફલ છે.'

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે, આ બધાં વચનો તો છેલ્લાં પાંચસો વર્ષમાં ઉચ્ચારાયેલાં હોય, એમ લાગે છે. તે અંગે કોઈ પ્રાચીન મહર્ષિના શબ્દો સંભળાવો.' તો તેની ખોટ નથી. આવશ્યકટીકામાં કહ્યું છે કે—

भत्तीइ जिणवराणं, परमाए खीण-पिज्ज-दोसाणं ।
आरुग्ग-बोहिलाभं, समाहिमरणं च पावेंति ॥

'રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરનાર જિનેશ્વરોની પરમ ભક્તિ કરવાથી મનુષ્યો આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિ-મરણ પામે છે.'

આ વસ્તુ લોગસ્સસૂત્રના અર્થવિવેચન પ્રસંગે વિસ્તારથી આવવાની છે, એટલે તે અંગે અહીં કંઈ પણ વધારે નહિ કહીએ.

વિશેષમાં પ્રાચીન મહર્ષિઓએ એમ પણ કહ્યું છે કે 'भत्तीइ जिणवराणं, खिज्जंति पुव्वसंचिया कम्मा—શ્રીજિનેશ્વર દેવની ભક્તિ કરવાથી પૂર્વે સંચિત કરેલાં સઘળાં કર્મો નાશ પામે છે. જ્યાં સઘળાં કર્મો નાશ પામે, ત્યાં મુક્તિ કે મોક્ષનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, એટલે આ તેનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ સમજવાનું છે.

મંગલાચરણમાં ભગવાન મહાવીરની યોગીશ્વર તરીકે સ્તુતિ કરી છે.

પ્રશ્ન—જિનેશ્વરદેવે કયા યોગની સાધના કરીને તેમાં સિદ્ધિ મેળવી હતી કે જેથી તેઓ યોગેશ્વર અને યોગવિશારદ કહેવાયા ?

ઉત્તર—જિનેશ્વર દેવે સામાયિકયોગની સાધના કરીને તેમાં સિદ્ધિ મેળવી હતી, એટલે તેઓ યોગીશ્વર અને યોગવિશારદ કહેવાયા છે.

પ્રશ્ન—અમે યોગનાં ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યાં, પણ તેમાં સામાયિકયોગનું નામ આવતું નથી, તેનું કેમ ?

ઉત્તર—યોગનાં અન્ય પુસ્તકોમાં સામાયિકયોગનું નામ ભલે ન આવતું હોય, પણ જૈન શાસ્ત્રોમાં તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ થયેલો છે. સામાયિકયોગનું મુખ્ય લક્ષ્ય સમત્વની સિદ્ધિ છે અને અન્ય યોગવિશારદોએ પણ 'समत्वं योग उच्यते' એ શબ્દો વડે સમત્વસિદ્ધિની ગણના યોગમાં જ કરેલી છે.

પ્રશ્ન—રાજયોગ આઠ અંગોવાળો ગણાય છે, તેમ સામાયિક યોગ કેટલાં અંગોવાળો ગણાય છે ?

ઉત્તર—સામાયિકયોગ પાંચ અંગોવાળો ગણાય છે. અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષય, એ તેનાં પાંચ અંગો છે. તેમાં અધ્યાત્મને સિદ્ધ કરવા માટે સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયો-

ત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન એ મુખ્ય સાધનો છે. ચતુર્વિંશતિ-સ્તવનું પ્રચલિત નામ લોગસ્સસૂત્ર છે, એ તો તમે જાણી ચૂક્યા છો. તાત્પર્ય કે જૈન પદ્ધતિના યોગમાં લોગસ્સસૂત્રની એક સાધન તરીકે ગણના છે.

પ્રશ્ન—આજે તો આસન અને પ્રાણાયામની જ યોગ તરીકે પ્રસિદ્ધિ છે, એનું કેમ ?

ઉત્તર—એ જમાનાની બલિહારી છે! ભૌતિકવાદથી ભ્રમિત થયેલા લોકોની મુખ્ય દૃષ્ટિ શરીર પર છે અને આસન તથા પ્રાણાયામ શરીરસુધારણામાં-શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જાળવી રાખવામાં ઉપયોગી છે, તેથી વર્તમાન યોગપ્રચારકોએ તેનો જ યોગ તરીકે ઢોલ પીટ્યો છે. વાસ્તવમાં તે અષ્ટાંગયોગનાં બે બહિરંગ સાધનો છે.

પ્રશ્ન—જિનભક્તિની ગણના ભક્તિયોગમાં થાય કે નહિ ?

ઉત્તર—અવશ્ય થાય. જિનભક્તિ યોગનું બીજ ગણાયું છે, એટલે તેની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થા ભક્તિયોગનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

પ્રશ્ન—ભક્તિયોગ સારો કે જ્ઞાનયોગ સારો ?

ઉત્તર—ભક્તિયોગ સરલ છે, જ્ઞાનયોગ કઠિન છે, એટલે સામાન્ય મનુષ્યો માટે તો ભક્તિયોગ જ સારો.

પ્રશ્ન—ભક્તિયોગ અને કર્મયોગ, અને બેમાંથી એકની પસંદગી કરવી હોય, તો શેની કરવી ?

ઉત્તર—ભક્તિયોગ વિના કર્મયોગનાં મંડાણ જ થતાં નથી. જે ઈશ્વરમાં—દેવમાં પરમ શ્રદ્ધાન્વિત છે, તે જ ફલની આસક્તિ છોડીને વિહિત કર્મો કરી શકે છે, એટલે ભક્તિયોગની પસંદગી કરવી યોગ્ય છે. ઘણા મહાપુરુષોએ પોતાના અનુભવથી એમ કહ્યું છે કે—'મોક્ષનાં સર્વ સાધનોમાં ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે' તેથી જ આજે તેનો પ્રચાર વિશેષ છે.

પ્રશ્નોત્તરી અહીં પૂરી થાય છે, પણ તેના પરથી એટલું તત્ત્વ તારવવાનું છે કે યોગનું બીજ જિનભક્તિ છે અને જિનભક્તિનું દ્યોતન લોગસ્સસૂત્ર વડે થાય છે, એટલે તેનો મહિમા અપાર છે.

લોગસ્સસૂત્ર દર્શનશુદ્ધિનું સાધન છે.

લોગસ્સસૂત્ર પ્રાચીન છે, પવિત્ર છે અને જિ· દ્યોતક છે, એ આપણે જાણી ગયા. હવે તે દર્શ એક સબલ સાધન છે, એ પણ જાણી લઈએ આપણા અંતરમાં તેનો મહિમા બરાબર અંકિત તેની આરાધના માટે ઉત્સાહ પ્રકટે. લોગસ્સસૂ વિશેષતાઓ જોઈએ તેવા સ્વરૂપે હજી સુધી બહ નથી, એટલે જ તેની આરાધનામાં ઉદાસીનતા માત્ર શાસ્ત્રીય ઢબનાં લખાણો પરિભાષાની પ્રચુરત આધુનિક વર્ગને સમજાતાં નથી, એટલે તેને સુગમ સરલ ભાષામાં રજૂ કરવાની જરૂર છે. અમે એ પહેલ કરી છે અને તેનું પરિણામ પ્રશસ્ત–સું આવ્યું છે, તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચના પણ ઢબે કરી છે.

દર્શનશુદ્ધિ એટલે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ

સમ્યગ્દર્શનની–સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ઘણી દુર્લભ છે, તો પણ ભવ્યજીવોને એક કાલે તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમનો ભવનિસ્તાર નિશ્ચિત બને છે. ભવનિસ્તાર એટલે ભવપરંપરામાંથી છૂટવાપણું. મોક્ષનું તે અપરનામ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો સમ્યગ્દર્શન એ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટેની 'પરમીટ' છે. એક વાર તે મળી ગઈ, એટલે ભવિષ્યમાં ગમે ત્યારે પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવાની. અભવ્ય જીવો કોઈ પણ કાલે મોક્ષ મેળવવાની યોગ્યતા ધરાવતા નથી, એટલે તેમને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રશંસા શાસ્ત્રોમાં સ્થળે સ્થળે થયેલી છે, જેમકે—

सम्यक्त्वरत्नान्न परं हि रत्नं,
सम्यक्त्वमित्रान्न परं हि मित्रं ।
सम्यक्त्वबन्धोर्न परो हि बन्धुः,
सम्यक्त्वलाभान्न परो हि लाभः ॥

'સમ્યક્ત્વરત્નથી કોઈ શ્રેષ્ઠ રત્ન નથી, સમ્યક્ત્વ-મિત્રથી કોઈ શ્રેષ્ઠ મિત્ર નથી, સમ્યક્ત્વબંધુથી કોઈ શ્રેષ્ઠ બંધુ નથી અને સમ્યક્ત્વલાભથી અન્ય કોઈ લાભ નથી.'

दानानि शीलानि तपांसि पूजा,
सत्तीर्थयात्रा प्रवरा दया च ।
सुश्रावकत्वं व्रतपालनं च,
सम्यक्त्वमूलानि महाफलानि ॥

'વિવિધ પ્રકારનાં દાનો, વિવિધ પ્રકારનાં શીલો, વિવિધ પ્રકારનાં તપો, પ્રભુપૂજા, મહાન તીર્થોની યાત્રા, ઉત્તમ દયા, સુશ્રાવકપણું અને વ્રતપાલન સમ્યક્ત્વપૂર્વક હોય તો જ મહાફલને આપનારાં થાય છે.' અન્યથા નહિ, એ અહીં અધ્યાહારથી સમજી લેવાનું છે.

विना सम्यक्त्वरत्नेन, व्रतानि निखिलान्यपि,
नश्यन्ति तत्क्षणादेव, ऋते नाथाद्यथा चमूः ।
तद्विमुक्तः क्रियायोगः, प्रायःस्वल्पफलप्रदः,
विनानुकूल्वातेन, कृषिकर्म यथा भवेत् ॥

'સમ્યક્ત્વરત્ન વિના બધાં વ્રતો સેનાપતિ વિનાની સેનાની જેમ તરત નાશ પામે છે. જેમ અનુકૂલ પવન વિના ખેતી ફલદાયક થતી નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ વિના બધી ક્રિયાઓ પ્રાયઃ અલ્પ ફલ આપનારી થાય છે.'

अतुलगुणनिधानं, सर्वकल्याणबीजं,
जननजलधिपोतं, भव्यसत्त्वैकचिह्नम् ।
दुरिततरुकुठारं, पुण्यतीर्थं प्रधानं,
पिबत जितविपक्षं, दर्शनाख्यं सुधाम्बु ॥

'હે લોકો! તમે 'દર્શન' નામના અમૃતજલને પીઓ, કારણકે તે અતુલ ગુણોનું નિધાન છે, સર્વ કલ્યાણનું બીજ છે, સંસારસાગરને તરી જવાનું વહાણ છે, ભવ્ય જીવોનું એક લક્ષણ છે, પાપરૂપી વૃક્ષને છેદવાનો

એક પાઠકમિત્ર કહે છે કે 'આજે તો સર્વધર્મ સમભાવનો જમાનો છે, માટે આપણો ધર્મ–આપણો સંપ્રદાય સારો અને બીજો ધર્મ કે બીજો સંપ્રદાય ખોટો, એમ માનવું યોગ્ય નથી.' પણ ઉપરથી સુંદર દેખાતું આ વિધાન ખરેખર તો કિંપાકવૃક્ષનાં ફલતુલ્ય છે. કિંપાક વૃક્ષનાં ફલ દેખાવમાં સુંદર હોય છે અને સુગંધવાળાં પણ હોય છે, પરંતુ તેનું ભક્ષણ કરતાં શીઘ્ર મૃત્યુ નિપજે છે.

આપણે વ્યવહારમાં ગોળ ને ખોળ સરખા ગણતા નથી, કંચન અને કથીરને સમાન લેખતા નથી, તેમ હીરા અને કાચનું સરખું મૂલ્ય ગણતા નથી. ખાનપાન, વસ્ત્ર–આભૂષણ, મકાન, ખેતર, વાડીવજીફા, ઢોરઢાંખર દરેકમાં સારા અને ખોટાનો વિવેક કરીએ છીએ, તો ધર્મની બાબતમાં સારા-ખોટાનો વિવેક શા માટે ન કરવો ? અમૃત અને ઝેરનાં પારખાં નહિ કરનારના હાથમાં ઝેર આવી જવાનો ઘણો સંભવ છે. તેના ભક્ષણનું શું પરિણામ આવે, તે કહેવાની જરૂર નથી.

સર્વધર્મસમભાવનો અર્થ તો એટલો જ કરવો ઘટે છે કે સહુને પોતાનો ધર્મ પ્યારો–સારો લાગે છે, માટે આપણે તેના પર આક્ષેપો કરવા નહિ અને ઝઘડો વહોરવો નહિ. આ રીતે વર્તતાં સુલેહ–સંપ જળવાઈ રહે છે, તેથી મોટા ભાગે આજના રાજદ્વારી પુરુષો દ્વારા તેની હિમાયત થાય છે. તાત્પર્ય કે આ એક પ્રકારની નીતિ છે, સિદ્ધાંત નથી. સિદ્ધાંત તો પોકારીને કહે છે કે સારા–ખોટાની પરીક્ષા

કરવી જ જોઈએ અને તેમાં જે સારું કે સાચું લાગે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, તથા જે ખોટું કે અસત્ય લાગે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેને સારા–ખોટાનો વિવેક કરતાં આવડતો નથી, તે વ્યાવહારિક, ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી શકતો નથી.

જ્યાં કુલિંગીઓની પ્રસંશા કરવાથી સમ્યક્ત્વને નુકશાન થતું હોય, ત્યાં તેના સંસર્ગ–સહવાસ–પરિચય–અતિ પરિચયથી સમ્યક્ત્વને ભારે નુકશાન થાય, એમાં નવાઈ શી ? કુલિંગીઓના–મિથ્યાત્વીઓના વિશેષ પરિચયથી અનેકનાં સમ્યક્ત્વ છૂટી ગયાં છે અને તેમની આચાર-સંહિતાઓ તૂટી પડી છે.

'સંગ તેવો રંગ' એ તો આપણા રોજિંદા અનુભવની વાત છે; તેથી જ આપણે આપણાં બાળકોને કુસંગથી બચાવીએ છીએ. તો પછી ધર્મની બાબતમાં એમ કેમ ન કરીએ ?

રાજગૃહીનો નંદન મણિયાર એક વાર ભગવાન મહાવીરનો શ્રાવક હતો અને આત્મશુદ્ધિને ધર્મ માની વ્રત–નિયમ પાળતો હતો. પણ તેને નિર્ગ્રંથ શ્રમણોનો સંપર્ક રહ્યો નહિ, જ્યારે બૌદ્ધ શ્રમણોનો સંપર્ક–સહવાસ વધારે થવા લાગ્યો અને લોકસેવા એ જ ધર્મ છે, એમ માનીને તે વર્તવા લાગ્યો. એમ કરતાં નગર બહાર એક સુંદર ચતુર્મુખી વાવ બનાવી અને ત્યાં લોકોની સેવા થાય એવી સર્વ ગોઠવણો કરવામાં આવી. લોકો તેની ભારે પ્રશંસા

કરવા લાગ્યા. એ સાંભળીને ખુશ થવા લાગ્યો અને
તો તે તેમાં જ રચ્યોપચ્યો રહ્યો. એમ કરતાં મૃત્યુસમય ન
આવ્યો, ત્યારે પણ એને વાવના જ વિચારો આવ્યા
તેનો મોહ છૂટી શક્યો નહિ, એટલે તે મરીને એ જ વા
દેડકો થયો. કુલિંગીસંસ્તવનું પરિણામ શું આ
તે જુઓ.

અનુક્રમે ભગવાન મહાવીર રાજગૃહી નગરીની બ
સમવસર્યા. લોકો તેમનાં દર્શને જવા લાગ્યા. મહા
શ્રેણિક પણ સવારી કાઢી દર્શને ચાલ્યા. ત્યાં એ દેડ
લોકોના મુખેથી મહાવીર–મહાવીર એવા શબ્દો સાંભ
જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું, પોતાના પૂર્વભવ જોયો અને
વાન મહાવીર તો એક વાર મારા ધર્મદાતા ગુરુ
તેનો ખ્યાલ આવ્યો. તેમનું સમ્યક્ત્વ છૂટી જતાં પો
આ હાલ થયા છે, એ પણ જાણી લીધું. એટલે ઘણો પ્ર
કરી વાવની બહાર નીકળ્યો અને કૂદીકૂદીને ભગવા
સમવસરણ તરફ જવા લાગ્યો. એવામાં મહારાજા શ્રેણિ
સેનાના એક ઘોડાના પગ નીચે આવી ગયો અને
આંતરડાં બહાર નીકળી પડ્યાં. તે ધીરેથી બાજુએ
અને ચિંતવવા લાગ્યો કે 'પ્રભો! તમારાં દર્શનની
ઇચ્છા છતાં હવે ત્યાં આવી શકું એમ નથી. તમને
અહીંથી જ ત્રણ વાર નમસ્કાર કરું છું.' આવી
લેશ્યાએ મરણ પામતાં તે દેવલોકમાં દર્દુરાંક નામના
તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

તાત્પર્ય કે દર્શનશુદ્ધિ—સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ માટે પાંચ અતિચારોથી બચવાની જરૂર છે. તે માટે લોગસ્સસૂત્રનું સ્મરણ–ચિંતન–મનન સબલ સાધન છે.

અહીં એ પણ જણાવી દઈએ કે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્રના ઓગણત્રીશમા અધ્યયનમાં આ વસ્તુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવામાં આવી છે. ત્યાં એવો પ્રશ્ન કરાયો છે કે 'चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? હે ભગવંત ! ચતુર્વિંશતિસ્તવથી એટલે કે તેનું સ્મરણ–ચિંતન મનન કરવાથી જીવ કયો લાભ પ્રાપ્ત કરે ?' તેના ઉત્તરમાં કહેવાયું છે કે 'चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणयइ—ચતુર્વિંશતિસ્તવનું સ્મરણ–ચિંતન–મનન કરવાથી જીવ દર્શનવિશુદ્ધિનો લાભ પ્રાપ્ત કરે.'

આગમકારના આ શબ્દો સાંભળ્યા પછી આપણે તે સંબંધી વિશેષ વિચારવાનું રહે છે ખરું ?

[૨]

લોગસ્સસૂત્ર આત્માની આદર્શિકા છે.

લોગસ્સસૂત્ર જેમ જિનભક્તિનું પોષક છે, જેમ દર્શનશુદ્ધિનું સાધન છે, તેમ આત્માની આદર્શિકા પણ છે. અમારું આ વિધાન સાંભળીને કદાચ કોઈનાં નેત્રો વિસ્ફારિત થશે અને આંખોનાં ભવાં ઊંચા ચડશે, પણ અમે આ વિધાન ઘણા વિચાર પછી જવાબદારીના સંપૂર્ણ ભાન સાથે કરી રહ્યા છીએ. ખરી વાત તો એ છે કે આપણે લોગસ્સસૂત્ર અંગે જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિચારણા કરી નથી અને તેનો જે પ્રકારે અનુભવ લેવો જોઈએ, તે પ્રકારે લીધો નથી, એટલે જ આવાં વિધાનો આશ્ચર્યકારી લાગે છે. પરંતુ ધીરતા-ગંભીરતા કેળવીને તટસ્થ ભાવે વિચારણા કરીએ તો બધી વસ્તુ બરાબર સમજાય એવી છે.

મુક્તિ, મોક્ષ, નિર્વાણ કે પરમપદ અંગે જૈન ધર્મમાં જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિચારણા કરવામાં આવી છે. તેમાંની એક વિચારણા એવી છે કે મુમુક્ષુએ સહુ પ્રથમ અધ્યાત્મના રંગે રંગાવું જોઈએ. જે અધ્યાત્મના રંગે પૂરો

રંગાય છે, તેજ અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓને યથાર્થ રીતે ભાવી શકે છે અને પોતાના ચિત્તના મલ અને વિક્ષેપ દોષને સારી રીતે ઘટાડી શકે છે. જ્યાં ચિત્તના મલ અને વિક્ષેપ ઘટ્યા કે ધ્યાન ધરવાની ક્ષમતા આવે છે, એટલે તેણે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ ધ્યાનાભ્યાસને પરિણામે તે રાગ અને દ્વેષથી પર થઈ શકે છે, અર્થાત્ સમત્વની સિદ્ધિ કરી શકે છે અને જ્યાં સમત્વની સિદ્ધિ થઈ કે વૃત્તિનો સંક્ષય થવા લાગે છે, એટલે કે આત્માની શક્તિઓને આવરી રહેલી સકલ કર્મજંજાળ તૂટી જાય છે અને આત્મા તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રકાશવા લાગે છે. આ જ મુક્તિ, મોક્ષ, નિર્વાણ કે પરમપદની સ્થિતિ છે. તાત્પર્ય કે જેને પરમપદની પ્રાપ્તિ કરવી છે, તેણે સહુ પ્રથમ અધ્યાત્મના રંગે રંગાવું જોઈએ.

પરંતુ આ વાત ધારવા જેટલી સહેલી નથી, કારણ કે આપણને ભૌતિકવાદનો કાળો રંગ ચડી ચૂક્યો છે અને તે દૂર થાય, તો જ અધ્યાત્મનો ગુલાબી રંગ ચડી શકે એમ છે. આપણને ખાન–પાનના વિચારો આવે છે, વ્યવહાર અને વ્યાપારના વિચારો આવે છે, આનંદ–પ્રમોદ અને એશ-આરામના વિચારો આવે છે, પણ આત્માના વિચારો આવતા નથી, પછી તેના વિકાસને લગતી પ્રવૃત્તિની વાત તો રહી જ ક્યાં ?

આપણે ડાહી માના દીકરા ગણાઈએ છીએ, પણ ખરું ડહાપણ ખોઈ બેઠા છીએ. જે વસ્તુનો સરવાળો શૂન્ય

[૭]

લોગસ્સસૂત્રનો અક્ષરદેહ

પૂર્વ પ્રકરણોમાં જેની પ્રભાવશાળી પ્રશસ્તિ કરવામાં આવી છે, તે 'चउवीसत्थयसुत्त' કે લોગસ્સસૂત્રનો અક્ષર-દેહ આ પ્રમાણે જાણવો :

લોગસ્સસૂત્ર

મૂલપાઠ

વિષયનિર્દેશ

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे।
अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

ભાવવંદના

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च।
पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥
सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

પ્રણિધાન-ગાથાત્રિક

एवं मए अभिथुआ, विहुयरयमला पहीणजरमरणा ।
चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥
कित्तिय-वंदिय-महिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरुग्ग-बोहिलाभं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥
चंदेसु निम्मलयरा, आइच्चेसु अहियं पयासयरा ।
सागरवरगंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

સંસ્કૃત છાયા

लोकस्य उद्योतकरान्, धर्मतीर्थकरान् जिनान् ।
अर्हतः कीर्तयिष्यामि, चतुर्विंशतिमपि केवलिनः ॥ १ ॥
ऋषभमजितं च वन्दे, सम्भवमभिनन्दनं च सुमतिं च ।
पद्मप्रभं सुपार्श्वं, जिनं च चन्द्रप्रभं वन्दे ॥ २ ॥
सुविधिं च पुष्पदन्तं, शीतल-श्रेयांस-वासुपूज्यांश्च ।
विमलमनन्तं च जिनं, धर्मं शान्तिं च वन्दे ॥ ३ ॥
कुन्थुमरं च मल्लिं, वन्दे मुनिसुव्रतं नमिजिनं च ।
वन्दे अरिष्टनेमिं, पार्श्वं तथा वर्द्धमानं च ॥ ४ ॥
एवं मया अभिस्तुताः, विधूतरजोमलाः प्रक्षीणजरामरणाः ।
चतुर्विंशतिरपि जिनवराः, तीर्थंकरा मे प्रसीदन्तु ॥ ५ ॥

ीर्तित-वन्दित-महिताः, ये एते लोकस्य उत्तमाः सिद्धाः।
आरोग्य-बोधिलाभं, समाधिवरमुत्तमं ददतु ॥ ६ ॥
चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, आदित्येभ्योऽधिकं प्रकाशकराः।
सागरवरगम्भीराः सिद्धाः, सिद्धिं मम (मह्य) दिशन्तु ॥७॥

શુદ્ધ પાઠ

આપણા સમાજમાં-સંઘમાં ઉપર જણાવેલો પાઠ પ્રચલિત છે અને તે જ અહીં આપવામાં આવ્યો છે. આ પાઠનું જ પઠન, પાઠન, સ્મરણ, ચિંતન, નિદિધ્યાસન કરવું ઘટે, કારણ કે તે પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો શુદ્ધ પાઠ છે.

પાઠાંતરો જરૂરી નથી.

સંશોધનાત્મક શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં પાઠાંતરો આપવાની પદ્ધતિ છે અને તે યોગ્ય છે, કારણ કે તેથી વિદ્વાનોને મૂલ કે સત્ય પાઠનો નિર્ણય કરવાનું સુગમ પડે છે, પરંતુ જે ગ્રંથો સામાન્ય જિજ્ઞાસુજનો કે આરાધક આત્માઓ માટે લખાયેલા હોય, તેમાં પાઠાંતરો આપવા યોગ્ય નથી-જરૂરી નથી, કારણ કે તે પાઠકના મનમાં એવો વિકલ્પ જગાડે છે કે આમાંથી કયો પાઠ ખરો? હું આ પાઠ બોલું કે તે પાઠ બોલું? અને તેમાંથી વિસંવાદ ઊભો થવા સંભવ છે. દાખલા તરીકે આપણા પ્રચલિત પાઠ नमो अरिहंताणं પદના नमो अरहंताणं અને नमो अरुहंताणं એવા પાઠાંતરો આપીએ તો સંભવ છે કે એક नमो अरिहंताणं ને સાચો પાઠ માનશે, બીજો नमो अरहंताणं ને સાચો પાઠ માનશે, તો ત્રીજો नमो

અરુહંતાણં ને સાચો પાઠ માનશે. હવે સમૂહમાં ધાર્મિક ક્રિયા થતી હોય અને તેમાં ત્રણ જણા ત્રણ પ્રકારના પાઠ બોલે તો વિસંવાદ ઊભો થયા વિના રહે ખરો?

થોડા વખત પહેલાં શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના એક મુનિશ્રીએ નમો અરિહંતાણં ની જગાએ ણમો અરિહંતાણં લખવા માંડયું. અમે પૂછ્યું, 'આમ કેમ?' તેમણે કહ્યું: 'આ જ સાચો પાઠ છે.' અમે તેમને પૂછ્યું 'તો શું પ્રચલિત પાઠ ખોટો છે? શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના મહાપુરુષોએ તેનો પ્રયોગ કરેલો નથી શું? તેઓ સૂત્ર-સિદ્ધાંત તથા વ્યાકરણના ઘણા જાણકાર હતા, છતાં જ્યારે તેમણે એ પાઠનો સ્વીકાર કર્યો છે, ત્યારે તમે એને ખોટો શી રીતે કહી શકો? વળી પ્રાકૃત ભાષામાં ન શ્રુતિ અને ણ શ્રુતિ બંનેનો સ્વીકાર થયેલો છે, એટલે નમો અરિહંતાણં પદ ભાષાની દૃષ્ટિએ બરાબર છે અને તે સંપ્રદાયમાન્ય પણ છે, તેથી તમારે તેનો આદર કરવો જોઈએ.

અમે તેમને એ પણ કહ્યું, માની લો કે તમારા કેટલાક અનુયાયીઓ હવે પછી ણમો અરિહંતાણં બોલવા માંડશે તો સામૂહિક ધાર્મિક ક્રિયામાં વિસંવાદ ઊભા થશે કે નહિ? એક નમો અરિહંતાણં બોલે અને બીજો ણમો અરિહંતાણં બોલે, એટલે તરત જ પ્રશ્ન ઊભો થાય કે આ બેમાંથી સાચું કોણ? જેમણે શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હોય અને માધ્યસ્થવૃત્તિ ધરાવતા હોય, તે જ તેનો નિર્ણય

કરી શકે, પણ આપણે ત્યાં એવા પુરુષો કેટલા? વળી તે સ્થળે સ્થળે થોડા જ મળી આવે છે? જ્યારે આ વિસંવાદ તો સ્થળે સ્થળે ઊભો થવાનો. પરિણામે ખેંચાખેંચી થવાની, સામસામા આક્ષેપો થવાના અને તેમાંથી પક્ષો પડવાના. આપણે ત્યાં જે પક્ષો પડયા છે, તે નાના-નાના વિવાદો અને વિસંવાદોમાંથી જ પડયા છે. તેનું માધ્યસ્થતાથી નિવારણ થયું નથી, એટલે આપણામાં વિસંવાદ ઊભો થાય, એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરવી હરગીઝ યોગ્ય નથી. એ શાસનની કુસેવા છે.

આ સાંભળીને મુનિશ્રીએ તરત જ કહ્યું : 'મારી ભૂલ સુધારી લઈશ.' અને તેમની સરલતા, ન્યાયપ્રિયતા તથા શાસન પ્રત્યેની હિતબુદ્ધિને અમારું મસ્તક નમી પડ્યું.

તાત્પર્ય કે આવા ગ્રંથોમાં પાઠાંતરો ન આપવા એ જ ઠીક છે, એમ માનીને અમે તેનાથી દૂર રહ્યા છીએ. આમ છતાં અર્થનિર્ણયપ્રસંગે તેની જરૂર જણાશે તો તેનો ઉપયોગ કરીશું.

અહીં એ પણ જણાવી દઈએ કે જેમ મંત્રનો અક્ષરદેહ નિશ્ચિત હોય છે અને તેમાં એક પણ અક્ષરની ઘાલમેલ થતાં તે દૂષિત થયો ગણાય છે, તેમ સૂત્રનો અક્ષરદેહ પણ નિશ્ચિત જ હોવો ઘટે-તેમાં એકપણ અક્ષરની ઘાલમેલ કે કાના-માત્રા-વરડૂ-અનુસ્વારનો વ્યત્યય તેને દૂષિત કરે છે અને તેના અર્થમાં મોટું પરિવર્તન કરી નાખે છે. તાત્પર્ય કે અક્ષરદેહનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત જ હોવું ઘટે.

સૂત્રની ભાષા

જિનાગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં લખાયેલાં છે, એટલે આવશ્યકસૂત્રના એક ભાગરૂપ લોગસ્સસૂત્રનો ઉપરનો પાઠ અર્ધમાગધી ભાષાનો છે. જે પ્રાકૃત ભાષા મગધ દેશ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં બોલાતી, તે અર્ધમાગધી ગણાઈ. ભાષાવિશારદોએ તેને આર્ષપ્રાકૃત માનેલી છે. કેટલાકના મતથી આજે પ્રાપ્ત થતી લોગસ્સ સૂત્રની આ કૃતિ મહારાષ્ટ્રી તથા શૌરસેની પ્રાકૃતથી પ્રભાવિત છે.

આ કૃતિમાં જે સંધિ, સમાસ તથા વિશિષ્ટ પ્રયોગો છે, તેની વિચારણા યથાસ્થાને થશે.

સૂત્રનું પદ્યાત્મક સ્વરૂપ

ષડાવશ્યકનાં બીજાં બધાં આવશ્યકોનો સૂત્રપાઠ ગદ્યાત્મક છે, ત્યારે આ બીજા આવશ્યકનો સૂત્રપાઠ પદ્યાત્મક છે, એ તેની વિશેષતા છે. આ સૂત્ર કીર્તન-સ્તવનરૂપ હોઈ સારી રીતે ગાઈ શકાય, તે માટે તેની રચના પદ્યમાં થયેલી હોવી જોઈએ, એવું અનુમાન કરીએ તો એ અસ્થાને નથી. અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રાક્કથનમાં જણાવ્યા મુજબ પ્રાર્થનામાં તેનો સંગીતમય ઉપયોગ કરેલો છે અને તેના લીધે વાતાવરણમાં ભક્તિરસની જે ભવ્યતા વ્યાપે છે, તેનો અનુભવ લીધેલો છે. એક વાર એક સંગીતવિશારદ પાસે અમે આ સૂત્રની બધી ગાથાઓ વિવિધ રાગ-રાગિણીઓમાં ગવડાવી જોતાં તે અમારા અંતરને ઊંડો સ્પર્શ કરી ગઈ હતી. તેનું

છંદોની પસંદગી

પદ્યાત્મક કૃતિમાં છંદોનો ઉપયોગ આવશ્યક છે. તો હવે જ્ઞાન પિપાસાવાળી આ કૃતિમાં કયા છંદો પસંદગી પામ્યા છે? તે જાણવું જોઈએ. આ પદ્યાત્મક કૃતિ ભગવાન મહાવીરના સમયની છે, એ હકીકત અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથના ત્રીજા પ્રકરણમાં અનેક પ્રમાણો વડે સિદ્ધ કરી ગયા છીએ. એ વખતે જૈન શ્રમણસમુદાયમાં 'સિલોગો' એટલે શ્લોક અને 'ગાહા' એટલે ગાથા આ બે છંદો વિશેષ પ્રચારમાં હતા, એટલે પ્રસ્તુત પદ્યાત્મક કૃતિ માટે આ બે છંદો પસંદગી પામેલા છે. મહર્ષિ નંદિષેણકૃત અજિત-શાન્તિ-સ્તવ કે જે ઘણી પ્રાચીન કૃતિ ગણાય છે અને જેમાં પ્રાકૃત ભાષાના અનેક છંદોનો ઉપયોગ થયેલો છે, તેમાં પણ સહુ પ્રથમ 'ગાહા' અને 'સિલોગો' છંદનો જ ઉપયોગ થયેલો છે. પ્રસ્તુત કૃતિની પ્રથમ ગાથા સિલોગો છંદમાં અને બાકીની બધી ગાથાઓ ગાહા છંદમાં છે.

પાઠકમિત્રો સિલોગો અર્થાત્ શ્લોકનું લક્ષણ જાણવા ઇંતેજાર હશે, એટલે તેની અહીં રજૂઆત કરવા ઇચ્છીએ છીએ. પણ તે પહેલાં એટલું જણાવી દઈએ કે પ્રાચીન કાલમાં સિલોગોના પ્રથમ ત્રણ ચરણો આઠ અક્ષરોવાળાં રહેતાં, જ્યારે ચોથું ચરણ આઠ કે નવ અક્ષરવાળું રહેતું.

સંસ્કૃત ભાષામાં અષ્ટાક્ષરી છંદને અનુષ્ટુપ્‌ની જાતિ ગણવામાં આવી છે અને તેના અસંખ્ય ભેદો માનવામાં આવ્યા છે. તેમાં છેલ્લા શબ્દો એ જણાવ્યા છે કે આ છંદમાં શ્રવ્યતાની પ્રધાનતા છે, એટલે કે મધુર લાગે તે પ્રમાણે અક્ષરયોજના કરાય છે. તાત્પર્ય કે શ્લોકમાં જે લક્ષણો ઉપર જણાવ્યાં છે, તે માર્ગદર્શક છે, પણ ચુસ્ત નિયમરૂપે નથી.

આ વસ્તુ લક્ષ્યમાં રાખીને આપણે લોગસ્સસૂત્રની પ્રથમ ગાથાનું નિરીક્ષણ કરીએ. તેની ઉત્થાપનિકા[1] આ પ્રમાણે બને છે.

પ્રથમ ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદ પ્રકાર–સિલોગો

પહેલું ચરણ	लो	ग	स्स	उ	ज्जो	अ	ग	रे
માત્રાગણ	ગા	ગા	લ	ગા	ગા	લ	લ	ગા
વર્ણસંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
બીજું ચરણ	ध	म्म	ति	त्थ	य	रे	जि	णे
માત્રાગણ	ગા	લ	ગા	લ	લ	ગા	લ	ગા
વર્ણસંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
ત્રીજું ચરણ	अ	रि	हं	ते	कि	त्त	इ	स्सं
માત્રાગણ	લ	લ	ગા	ગા	ગા	લ	ગા	ગા

૧. છંદમાં અક્ષરગણ કે માત્રાગણનો મેળ કેવી રીતે બેસે છે, તે દર્શાવનારી રીતિ.

વર્ણસંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
ચોથું ચરણ	च	उ	वी	सं	पि	के	च	ली
માત્રાગણ	લ	લ	ગા	ગા	લ	ગા	લ	ગા
વર્ણસંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮

[અહીં ગુરુ માટે ગા અને લઘુ માટે લ અક્ષર મૂકેલો છે.]

આ પદ્યનાં-ગાથાનાં ચારે ય ચરણો આઠ અક્ષરનાં છે, પરંતુ તેનો પાંચમો અક્ષર બીજા અને ચોથા ચરણમાં લઘુ છે, જ્યારે પ્રથમ અને ત્રીજા ચરણમાં ગુરુ છે. તેના બીજા અને ચોથા ચરણમાં સાતમો અક્ષર લઘુ હોવો જોઈએ, તે પ્રમાણે તેમાં લઘુ છે. એટલે ગાહા-લક્ખણમાં જણાવેલું સિલોગોનું લક્ષણ સામાન્ય અપવાદ સિવાય તેને બરાબર લાગુ પડે છે.

શ્રુતબોધનાં લક્ષણો અનુસાર જોઇએ તો તેમાં સર્વત્ર છઠ્ઠો અક્ષર ગુરુ હોવાને બદલે બીજા અને ચોથા ચરણમાં છઠ્ઠો અક્ષર ગુરુ છે, અને પાંચમો સર્વત્ર લઘુ હોવાને બદલે તેમાં બીજા અને ચોથા ચરણમાં જ પાંચમો અક્ષર લઘુ છે. તેમાં બીજા અને ચોથા ચરણનો સાતમો અક્ષર લઘુ હોવો જોઈએ, તે બરાબર લઘુ છે અને પહેલા તથા ત્રીજા ચરણનો સાતમો અક્ષર ગુરુ હોવો જોઈએ, તેમાં માત્ર ત્રીજા ચરણનો સાતમો અક્ષર ગુરુ છે. આમ છતાં એકંદર તેનું ધોરણ ઠીક જળવાયું છે.

		લઘુ	ગુરુ
૧	કમલા	૩	૨૭
૨	લલિતા	૫	૨૬
૩	લીલા	૭	૨૫
૪	જ્યોત્સ્ના	૯	૨૪
૫	રંભા	૧૧	૨૩
૬	માગધી	૧૩	૨૨
૭	લક્ષ્મી	૧૫	૨૧
૮	વિદ્યુત્	૧૭	૨૦
૯	માલા	૧૯	૧૯
૧૦	હંસી	૨૧	૧૮
૧૧	શશિકલા	૨૩	૧૭
૧૨	જાહ્નવી	૨૫	૧૬
૧૩	શુદ્ધા	૨૭	૧૫
૧૪	કોલી	૨૯	૧૪
૧૫	કુમારી	૩૧	૧૩
૧૬	મેધા	૩૩	૧૨
૧૭	સિદ્ધિ	૩૫	૧૧
૧૮	ઋદ્ધિ	૩૭	૧૦
૧૯	કુમુદિની	૩૯	૯
૨૦	ધરણી	૪૧	૮
૨૧	યક્ષિણી	૪૩	૭
૨૨	વીણા	૪૫	૬

૨૩ બ્રાહ્મી	૪૭	૫
૨૪ ગાન્ધર્વી	૪૯	૪
૨૫ મંજરી	૫૧	૩
૨૬ ગૌરી	૫૩	૨

છંદઃશાસ્ત્રી સ્વયંભૂએ ગાહાના ૨૬ ભેદો તો માન્યા છે, પણ તેનાં નામો જુદાં જ આપ્યાં છે. પિંગલાચાર્યે અક્ષરાન્તરે આર્યાના ૮૦ ભેદો માનેલા છે અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે આર્યાના ૧૬ પ્રકારો જણાવેલા છે.

હવે પ્રસ્તુત કૃતિમાં કયા પ્રકારની ગાહાઓ છે, તે ગાહાલક્ખણના આધારે જણાવીશું.

ગાથા બીજી	હંસી ગાહા
ગાથા ત્રીજી	લક્ષ્મી ગાહા
ગાથા ચોથી	માગધી[1] ગાહા
ગાથા પાંચમી	જાહ્નવી ગાહા
ગાથા છઠ્ઠી	લક્ષ્મી ગાહા
ગાથા સાતમી	વિદ્યુત્ ગાહા

આ યાદિ પરથી સમજી શકાશે કે પ્રસ્તુત કૃતિમાં પાંચ પ્રકારની ગાહાઓનો ઉપયોગ થયેલો છે. માત્ર લક્ષ્મી ગાહા બે વાર આવેલી છે.

અહીં આ છએ ગાથાની ઉત્થાપનિકા આપીશું, જેથી પાઠકોને તેમનું સ્વરૂપ સમજવાની અનુકૂલતા રહેશે. તેમાં સ્થાનસંકોચને લીધે નીચેની સંજ્ઞાઓ વાપરીશું:

---

૧. લોગસ્સસૂત્ર-સ્વાધ્યાયમાં માધવી નામ છપાયું છે, તે ભૂલ છે.

પહેલું ચરણ	પ. ચ.	ગુરુ ગુ.
બીજું ચરણ	બી. ચ.	લઘુ લ.
ત્રીજું ચરણ	ત્રી. ચ.	જોડાક્ષરનો આગ-
ચોથું ચરણ	ચો. ચ.	ળનો અક્ષર લઘુ
માત્રાગણ	મા. ગ.	હોય તો તે ગુરુ
ગણની જાત	ગ. જા.	બને છે.
ગણની સંખ્યા	ગ. સં.	
ચતુષ્કલ	ચતુ.	

બીજી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદનો પ્રકાર–હંસી ગાહા

પ. ચ. उ स भ म जि अं च वं दे
મા. ગ. લ લ લ લ લ ગા લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. ૧ ૨ ૩ = માત્રા ૧૨

બી. ચ. सं भ व म भि णं द णं च सु म इं च
મા. ગ. ગા લ લ લ લ ગા લ ગા લ લ લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૪ ૫ ૬ ૭ ૧
= માત્રા ૧૮

ત્રી. ચ. प उ म प्प हं सु पा सं
મા. ગ. લ લ ગા લ ગા લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૮ ૯ ૧૦ = માત્રા ૧૨

ચો. ચ. जि णं च चं द प्प हं त्रं दे
મા. ગ. લ ગા લ ગા ગા લ ગા ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + લ. + ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૧૧ ૧૨ ૧ ૧૩ ૧ = માત્ર ૧૫

આ ગાથાના ૧૬ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૧૩ અંશો ચતુષ્કલના છે, ૨ અંશો ગુરુના છે અને ૧ અંશ લઘુનો છે. આ રીતે (૧૩ × ૪ =) ૫૨ + (૨ × ૨ =) ૪ + ૧ = ૫૭ માત્રાઓ છે. તેમાં છઠ્ઠું ચતુષ્કલ द णं च જગણ પ્રકારનું છે. ૨૧ લઘુ તથા ૧૮ ગુરુ હોવાનાં કારણે આ હંસી નામની ગાહા છે.

શ્રી૭ ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદનો પ્રકાર—લક્ષ્મી ગાહા

પ્ર. ચ. सु वि हिं च पु प्फ दं तं
મા. ગ. લ લ ગા લ ગા લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. ૧ ૨ ૩ માત્રા ૧૨

બી. ચ. सी अ ल सि ज्जं स वा सु पु ज्जं च
મા. ગ. ગા લ લ ગા ગા લ ગા લ ગા ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૪ ૫ ૬ ૭ ૧
=મા. ૧૮

ત્રી. ચ.	वि म ह म णं तं च जि णं
મા. ગ.	લ લ લ લ ગા ગા લ લ ગા
ગ. જા.	ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. (ચાલુ)	૮ ૯ ૧૦ =માત્રા ૧૨
ચો. ચ.	ध म्मं सं तिं च वं दा मि
મા. ગ.	ગા ગા ગા ગા લ ગા ગા ગા
ગ. જા.	ચતુ. + ચતુ. + લ.+ ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ)	૧૧ ૧૨ ૧ ૧૩ ૧=માત્રા ૧૫

આ ગાથાના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૧૩ અંશો ચતુષ્કલના છે, ૨ અંશો ગુરુના છે અને ૧ અંશ લઘુનો છે. પરંતુ તેમાં બીજા ચરણને છેડે આવેલ च અને ચોથા ચરણને છેડે આવેલા मि એ બે લઘુ અક્ષરને ગુરુ માનતાં આ શરત પૂરી થાય છે. પદ્યના છેડે આવેલ લઘુ અક્ષરને ગુરુ ગણવાનો રિવાજ છંદઃશાસ્ત્રીઓમાં પ્રચલિત છે. તેનું છઠ્ઠું ચતુષ્કલ स वा सु જગણ પ્રકારનું છે. ૧૫ લઘુ તથા ૨૧ ગુરુ હોવાનાં કારણે આ **લક્ષ્મી** નામની ગાહા છે.

ચોથી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદનો પ્રકાર—માગધી ગાહા

પ્ર. ચ.	कुं थुं अ रं च म ल्लि
મા. ગ.	ગા ગા લ ગા લ ગા ગા
ગ. જા.	ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં.	૧ ૨ ૩ =માત્રા ૧૨

બી. ગ. वि हु य र य म ला प ही ण ज र म र णा

મા. ગ. લ લ લ લ લ લ ગા લ ગા લ લ લ લ લ ગા

ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. ગુ.

ગ. સં. (ચાલુ) ૪ ૫ ૬ ૭ ૧

= માત્રા ૧૮

ત્રી. ચ. च उ वी सं पि जि ण व रा

મ. ગા. લ લ ગા ગા લ લ લ લ ગા

ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.

ગ. સં. (ચાલુ) ૮ ૯ ૧૦ = માત્રા ૧૨

ચો. ચ. ति त्थ य रा मे प सी यं तु

મા. મ. ગા લ લ ગા ગા લ ગા ગા ગા

ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + લ. + ચતુ. + ગુ.

ગ. સં. (ચાલુ) ૧૧ ૧૨ ૧ ૧૩ ૧

=માત્રા ૧૫

આ ગાથાના ૧૬ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૧૩ ચતુષ્કલો છે, ૨ ગુરુ અને ૧ લઘુ છે. તેમાં ચોથા ચરણને છેડે આવેલા તુ ને ગુરુ ગણવામાં આવ્યો છે. તેનું છઠ્ઠું ચતુષ્કલ प ही ण જગણ પ્રકારનું છે. ૨૫ લઘુ અને ૧૬ ગુરુ હોવાનાં કારણે આ ‘જાહ્નવી’ નામની ગાહા છે.

છઠ્ઠી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદપ્રકાર–લક્ષ્મી ગાહા

પ્ર. ચ. कि त्ति य वं दि य म हि या

મા. ગ. ગા લ લ ગા લ લ લ લ ગા

ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.

ગ. સં. ૧ ૨ ૩ = માત્રા ૧૨

બી. ચ. जे ए लो ग स्स उ त्त मा सि द्धा
મા. ગ. ગા ગા ગા ગા લ ગા લ ગા ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૪ ૫ ૬ ૭ ૧
= માત્રા ૧૮

ત્રી. ચ. आ रु ग्ग बो हि ला भं
મા. ગ. ગા ગા લ ગા લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૮ ૯ ૧૦ = માત્રા ૧૨

ચો. ચ. स मा हि व र मु त्त मं दिं तु
મા. ગા. લ ગા લ લ લ ગા લ ગા ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + લ+ ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૧૧ ૧૨ ૧ ૧૩ ૧
= માત્રા ૧૫

આ ગાથાના ૧૬ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૧૩ ચતુષ્કલો છે, ૨ ગુરુ છે અને ૧ લઘુ છે. તેમાં ચોથા ચરણને છેડે આવેલ तु ને ગુરુ ગણવામાં આવ્યો છે. તેનું છઠ્ઠું ચતુષ્કલ स्स उ त्त જગણ પ્રકારનું છે. ૧૫ લઘુ અને ૨૧ ગુરુ હોવાનાં કારણે આ 'લક્ષ્મી' પ્રકારની ગાહા છે.

સાતમી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદપ્રકાર – વિદ્યુત્ ગાહા

પ્ર. ચ. चं दे सु नि म्म ल य रा
મા. ગ. ગા ગા લ ગા લ લ લ ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. ૧ ૨ ૩ = માત્રા ૧૨

બી. ચ. आ इ च्चे सु अ हि यं प या स य रा
મા. ગ. ગા ગા ગા લ લ લ ગા લ ગા લ લ ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૪ ૫ ૬ ૭
= માત્રા ૧૮

ત્રી ચ. सा ग र व र गं भी रा
મા. ગ. ગા લ લ લ લા ગ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + ચતુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૧૧ ૧૨ ૧૩
= માત્રા ૧૨

ચો. ચ. सि द्धा सि द्धिं म म दि सं तु
મા. ગ. ગા ગા ગા ગા લ લ લ ગા ગા
ગ. જા. ચતુ. + ચતુ. + લ. + ચતુ. + ગુ.
ગ. સં. (ચાલુ) ૧૧ ૧૨ ૧ ૧૩ ૧
= માત્રા ૧૫

આ ગાથાના ૧૬ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૧૩ ચતુષ્કલો છે, ૨ ગુરુ છે અને ૧ લઘુ છે. તેમાં ચોથા ચરણના છેડે આવેલા તુ ને દીર્ઘ ગણવામાં આવ્યું છે. તેનું છઠ્ઠું ચતુષ્કલ हि यं प જગણ પ્રકારનું છે. ૧૭ લઘુ અને ૨૦ ગુરુ હોવાના કારણે આ 'વિદ્યુત' નામની ગાહા છે.

ચરણ અને સંપદાઓ

સિલોગોને ચાર ચરણો હોય છે અને ગાહાને પણ ચાર ચરણો હોય છે, એટલે આ સૂત્રમાં ૭ × ૪ = ૨૮ ચરણો છે.

સૂત્રોનો પરિચય આપતી વખતે તેની સંપદાઓ ગણવામાં આવે છે. જેમકે– નમસ્કારમાં ૮ સંપદાઓ છે, નમોત્થુણંસૂત્રમાં ૯ સંપદાઓ છે વગેરે. સંપદા એટલે અર્થનું વિશ્રામસ્થાન અથવા અર્થાધિકાર. 'साङ्गत्येन पद्यते परिच्छिद्यतेऽर्थो याभिरिति संपदः–જેનાથી સંગત રીતે અર્થ છૂટો પડાય, તે સંપદાઓ.' દેવવંદનભાષ્યમાં એમ કહેવાયું છે કે 'नामथयाइसु संपय पयसम–નામસ્તવમાં જેટલાં પદો–ચરણો છે, તેટલી સંપદા સમજવી.' તાત્પર્ય કે તેમાં ૨૮ સંપદાઓ છે. પરંતુ તેના અર્થવિવેચનમાં આ સંપદાઓનો ઉપયોગ થયો હોય, એવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

અક્ષરસંખ્યા

સૂત્રનો કોઈ પણ અક્ષર ઓછોવત્તો ન થઈ જાય, તે માટે તેના અક્ષરોની સંખ્યા નક્કી કરવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. તે પ્રમાણે લોગસ્સસૂત્રની અક્ષરસંખ્યા નીચે પ્રમાણે ૨૫૬ ગણાય છે:

પહેલી ગાથા	૩૨ અક્ષર
બીજી ગાથા	૩૯ ,,
ત્રીજી ગાથા	૩૬ ,,
ચોથી ગાથા	૩૫ ,,
પાંચમી ગાથા	૪૧ ,,
છઠ્ઠી ગાથા	૩૬ ,,
સાતમી ગાથા	૩૭ ,,
	કુલ ૨૫૬

એક વાર એક મિત્રે પ્રશ્ન કર્યો કે 'આ ૨૫૬ની સંખ્યામાં કંઈ ખૂબી છે ખરી?' અમે કહ્યું : 'જરૂર. આ સંખ્યા ઘણા સુંદર અવયવોવાળી છે. તેના તમે બબ્બે ભાગ કરતાં જાઓ, તો છેવટ સુધી ભાગ થયા જ કરે. જેમકે ૨૫૬ ÷ ૨ = ૧૨૮, ૧૨૮ ÷ ૨ = ૬૪, ૬૪ ÷ ૨ = ૩૨, ૩૨ ÷ ૨ = ૧૬, ૧૬ ÷ ૨ = ૮, ૮ ÷ ૨ = ૪, ૪ ÷ ૨ = ૨, ૨ ÷ ૨ = ૧.' અને એ મિત્રે કાનની બૂટ પકડી.

મુખ્ય વિભાગો

લોગસ્સસૂત્રના મુખ્ય વિભાગો ત્રણ છે. તેનો પ્રથમ વિભાગ માત્ર પહેલી એક જ ગાથાનો બનેલો છે, પણ તે સહુથી વધારે અર્થગંભીર છે. તેને આપણે **વિષયનિર્દેશ** સમજવો જોઈએ.

લોગસ્સસૂત્રનો બીજો વિભાગ બીજી, ત્રીજી, અને ચોથી ગાથાનો બનેલો છે. તેમાં મુખ્યત્વે ચોવીશ તીર્થંકરોને ભાવપૂર્વક વંદના કરાયેલી હોવાથી તેને **ભાવવંદના** રૂપ સમજવો જોઈએ.

અને લોગસ્સસૂત્રનો ત્રીજો વિભાગ પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી ગાથાનો બનેલો છે. તેમાં પ્રણિધાનપૂર્વક અરિહંતોને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે, એટલે તેને **પ્રણિધાન-ગાથાત્રિક** તરીકે સમજવો જોઈએ. પ્રણિધાનને લગતી ત્રણ ગાથાઓ તે પ્રણિધાનગાથાત્રિક.

લોગસ્સસૂત્રના અક્ષરદેહનો પરિચય અહીં પૂરો થાય છે, પણ તે આપણને લોગસ્સસૂત્રની રચના અંગે ઘણું ઘણું કહી જાય છે. તેના પર વારંવાર ચિંતન-મનન કરવું આવશ્યક છે.

[૮]

અર્થપ્રકાશ અંગે કિંચિત્

ગણધર ભગવંતરચિત આવશ્યકસૂત્રના બીજા અધ્યયનરૂપ લોગસ્સસૂત્રનો મંગલ મહિમા આપણે જાણી લીધો અને તેના અનન્ય પ્રભાવશાળી અક્ષરદેહનો પરિચય પણ મેળવી લીધો. આ રીતે આપણે કરવા ધારેલી જ્ઞાનયાત્રાનો એક ભાગ પૂરો થયો. તેનાથી આપણને ઘણું જાણવા-સમજવાનું મળ્યું, પરંતુ સૂત્રનો અર્થપ્રકાશ મેળવવાનું અતિ અગત્યનું કાર્ય હજી બાકી છે. તે માટે આપણે તત્પર બનીએ.

કેટલાક કહે છે કે, 'સૂત્રનો પાઠ આવડે એ પૂરતું નથી શું? તેના અર્થની કડાકૂટમાં શા માટે પડવું?' તેનો ઉત્તર એ છે કે સૂત્રપાઠ આવડે એ જરૂરનું છે, પણ તે પૂરતું નથી. તેનો અર્થપ્રકાશ પણ મેળવવો જ જોઈએ, અન્યથા આપણે ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરી શકીએ નહિ. જેને જ્ઞાન નથી, તે ક્રિયા શું કરવાનો? જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા ભૂલભરેલી હોવાનો પૂરો સંભવ છે. 'પઢમં

હોય તો સામાન્ય અર્થ આપવા શા માટે? તેનો પ્રારંભ વિશેષાર્થથી જ કરવો.' પરંતુ આ કથન પરિસ્થિતિ સમજ્યા વિનાનું છે. સામાન્ય અર્થ વિશેષાર્થની ભૂમિકા પૂરી પાડે છે, તેથી તે જરૂરનો છે. આવી કોઈ ભૂમિકા વિના સીધો વિશેષાર્થ કરવામાં આવે તો એ પ્રતીતિજનક બની શકે નહિ; એટલે પ્રથમ સામાન્ય અર્થ અને પછી વિશેષાર્થ એ ક્રમ ઉચિત છે.

સામાન્ય અર્થ વ્યાકરણના આધારે કરી શકાય છે, પણ વિશેષાર્થ માટે શાસ્ત્ર અને પરંપરાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. વળી જૈન ધર્મે સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારેલો હોઈ સાપેક્ષવાદનો અભ્યાસ પણ જરૂરી છે. જે સાપેક્ષવાદને જાણતો નથી, તે જૈન સૂત્રોના અર્થને ન્યાય આપી શકતો નથી, પછી તે ભલે ગમે તેટલી ઉચ્ચકોટિનો વિદ્વાન હોય. કેટલા ય વિદ્વાનો જૈનધર્મનાં મંતવ્યો યથાર્થપણે સમજી શકયા નથી, તેનું મુખ્ય કારણ સાપેક્ષવાદનું અજ્ઞાન છે.

આપણો સામાન્ય ખ્યાલ એવો છે કે એક વસ્તુ ટૂંકી હોય કે લાંબી હોય, પણ એકી સાથે ટૂંકી કે લાંબી ન હોય. એક વસ્તુ સારી હોય કે ખરાબ હોય, પણ એકી સાથે સારી કે ખરાબ ન હોય. તાત્પર્ય કે તેમાં એકી સાથે બે વિરોધી ધર્મો સંભવી શકે નહિ. પરંતુ સાપેક્ષવાદ કહે છે કે આપણો આ ખ્યાલ બરાબર નથી, તે સુધારવા જેવો છે. એક વસ્તુ એક દૃષ્ટિએ ટૂંકી હોય તો બીજી દૃષ્ટિએ લાંબી પણ હોય. દાખલા તરીકે બે વ્યક્તિઓને આપણે એવો

પ્રશ્ન પૂછીએ કે, 'તમારી અનામિકા આંગળી (અંગૂઠાથી ચોથી) ટૂંકી છે કે લાંબી છે?' તો સંભવ છે કે એક વ્યક્તિ તેને ટૂંકી કહેશે અને બીજી વ્યક્તિ તેને લાંબી કહેશે. જેણે અનામિકાની સરખામણી મધ્યમા એટલે વચલી આંગળી સાથે કરી, તેને એ ટૂંકી લાગી તેથી તેણે ટૂંકી કહી અને જેણે એ અનામિકાની સરખામણી કનિષ્ઠા એટલે ટચલી આંગળી સાથે કરી, તેને એ લાંબી લાગી તેથી તેણે લાંબી કહી. વાસ્તવમાં અનામિકા આંગળી સર્વથા ટૂંકી પણ નથી અને સર્વથા લાંબી પણ નથી, એટલે જેની સામે જે અપેક્ષા કે દૃષ્ટિબિંદુ હોય, તે પ્રમાણે તેનું વિધાન કરી શકે છે.

અહીં સાપેક્ષવાદ આપણને એવી સમજ આપે છે કે અનામિકા આંગળી ટૂંકી છે, એમ કહેવું એ અપેક્ષાએ સાચું છે અને અનામિકા આંગળી લાંબી છે, એમ કહેવું એ પણ અપેક્ષાએ સાચું છે, પરંતુ અહીં એમ કહેવામાં આવે કે અનામિકા આંગળી ટૂંકી જ છે અથવા અનામિકા આંગળી લાંબી જ છે, તો એ બંને વિધાનો અસત્ય છે, કારણ કે ત્યાં જ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી તેના બીજા ગુણ-ધર્મોનો નિષેધ થાય છે કે જે ખરેખર તેમાં રહેલા છે. ઢાલની બે બાજુના દૃષ્ટાંતથી આ વસ્તુ સારી રીતે સમજી શકાશે.

ઢાલની બે બાજુનું દૃષ્ટાંત

એક ગામના ગોંદરે કોઈ શૂરવીર પુરુષનું બાવલું ઊભું કરવામાં આવ્યું. તેના એક હાથમાં તલવાર અને બીજા

પ્રથમ ગાથાનો અર્થપ્રકાશ-૧

[લોક અને તેનો ઉદ્યોત]

વિષયનિર્દેશરૂપ લોગસ્સસૂત્રની પ્રથમ ગાથા આ પ્રમાણે યોજાયેલી છે :

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे ।
अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ।

આ ગાથામાં નવ પદો આવેલાં છે, તેનો સામાન્ય અર્થ નીચે પ્રમાણે જાણવો :

સામાન્ય અર્થ

लोगस्स-(लोकस्य)-લોકનો.

उज्जोअगरे-(उद्योतकरान्)-ઉદ્યોત કરનારાઓને.

धम्मतित्थयरे-(धर्मतीर्थकरान्)-ધર્મતીર્થંકરોને, ધર્મ-તીર્થંકરોને. સંસ્કૃત ભાષામાં તીર્થકર અને તીર્થંકર એ બંને શબ્દોનો પ્રયોગ છે, જ્યારે ગુજરાતી-હિંદીમાં તીર્થંકર શબ્દનો ઉપયોગ વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે.

जिणे-[जिनान्]-જિનોને.

अरिहंते-[अर्हतः]-અર્હંતોને, અરિહંતોને.

कित्तइस्सं-[कीर्तयिष्यामि]-કીર્તિંશ, નું કીર્તન કરીશ.

चउवीसं-[चतुर्विंशतिम्]-ચોવીશને.

वि-[अपि]-પણ.

केवली-[केवलिनः]-કેવલીઓને, કેવલી ભગવંતોને.

વિશેષાર્થ

लोगस्स-આ પદ છઠ્ઠી વિભક્તિના એકવચનમાં આવેલું છે. તેમાં મૂલ શબ્દ लोग છે. लोग એટલે लोक. તે સંબંધી અહીં વિશેષ વિચારણા કરવાની છે. 'लोक्यतेऽसौ लोकः-જે દેખાય તે લોક.' એ તેની સામાન્ય વ્યાખ્યા છે. આપણે જે કંઈ નજરે જોઈએ છીએ, તે લોક છે. પરંતુ આપણી નજરે તો બહુ થોડું દેખાય છે, એટલે ટીકાકારોએ ખુલાસો કર્યો છે કે 'लोक्यते प्रमाणेन दृश्यते इति भावः-પ્રમાણવડે જે દેખાય, જે સિદ્ધ થાય, તે લોક સમજવો.' લોકના પર્યાયશબ્દો અનેક છે. જેમકે-વિશ્વ, બ્રહ્માંડ, સૃષ્ટિ, જગત્, દુનિયા વગેરે. તેમાં વિશ્વ શબ્દ લોકના અર્થ સાથે સહુથી વધારે મળતો છે. બીજા શબ્દો વ્યવહારથી માન્ય થયેલા છે. અંગ્રેજી ભાષામાં તેનો અનુવાદ યુનિવર્સ Universe તરીકે કરવામાં આવે છે, તે એકંદર ઠીક છે.

લોક એટલે દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાલલોક અને ભાવ-લોક. તેમાં છ દ્રવ્યનો સમૂહ એ દ્રવ્યલોક છે, ચૌદ રાજનો

છે, તો આવો છબરડો વળત નહિ, પણ એટલા ઊંડા ઉતરવાની કોને પડી છે ?

(૩) **આકાશ** એટલે અવકાશ અથવા પોલાણ. તેનો ગુણ અવગાહન છે, એટલે કે બીજી વસ્તુઓને પોતાની અંદર સ્થાન આપવાનો છે. ધર્મ, અધર્મ, કાલ, પુદ્ગલ અને આત્મા આ બધાં યે દ્રવ્યો આકાશમાં જ રહેલાં છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો સમસ્ત લોક આકાશમાં અવસ્થિત છે. આપણે પણ તેમાં આવી ગયા. જો આપણી આસપાસ આકાશ ન હોય તો આપણે હલન–ચલનાદિ કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી શકીએ નહિ. આકાશના અવકાશ-નો–પોલાણનો વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ ગગનમંડલ તરફ નજર નાખવાથી આવે છે. આકાશને માટે અંગ્રેજી ભાષામાં સ્પેસ (Space) શબ્દ યોજાયેલો છે.

આકાશદ્રવ્ય સ્વરૂપથી એક ને સળંગ હોવા છતાં વ્યવહારથી તેના બે ભેદો ગણાય છેઃ એક લોકાકાશ, બીજું અલોકાકાશ. આકાશના જેટલા ભાગમાં લોક વ્યાપેલો છે, તે લોકાકાશ અને જ્યાં માત્ર આકાશ જ વ્યાપેલું છે, તે અલોકાકાશ તાત્પર્ય કે લોકની બહાર માત્ર આકાશ જ વ્યાપેલું છે અને તેને આપણે અલોકાકાશ સમજવાનું છે. લોકનો વિસ્તાર અગણિત માઇલ હોવા છતાં તેને મર્યાદા છે, જ્યારે અલોકને કોઈ મર્યાદા જ નથી, તેથી અલોકાકાશ-ને અનંત કહેવામાં આવ્યું છે. જેનો કોઈ અંત નથી,

છેડો નથી, મર્યાદા નથી, તે અનંત. આજના વૈજ્ઞાનિકોએ પણ આકાશને અનંત જ માનેલું છે.

(૪) કાલ એટલે સમય(Time). આ દ્રવ્યને લીધે આપણને વસ્તુની વર્તનાનો ખ્યાલ આવે છે. જેમકે-આ વસ્તુ હતી, છે, હશે. કાલ વિના વસ્તુની પ્રાચીનતા-અર્વાચીનતાનો ખ્યાલ આવી શકે નહિ.

(૫) **પુદ્ગલ** એટલે પૂરણ અને ગલન સ્વભાવવાળું અણુ અને સ્કંધરૂપ વર્ણાદિ ગુણોથી યુક્ત દ્રવ્ય. પૂરણ એટલે ભેગા થવું કે એકબીજાની સાથે જોડાવું અને ગલન એટલે છૂટા પડવું. વર્ણાદિ ગુણો એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને શબ્દ. આ પુદ્ગલ દ્રવ્યને વૈજ્ઞાનિકોએ 'મેટર' (Matter)ની સંજ્ઞા આપેલી છે. બધી દૃશ્ય વસ્તુઓ આ પુદ્ગલની જ લીલા છે. ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્યને આપણે નજરે જોઈ શકતા નથી. આકાશને કોઈ પણ રંગ-રૂપ નહિ હોવાથી તે પણ દૃષ્ટિનો વિષય બની શકતું નથી. તેમાં જે વાદળી રંગ દેખાય છે, તે આપણી દૃષ્ટિક્રિયાને આભારી છે. સવાર-સાંજ તેમાં નજરે પડતાં વિવિધ રંગો એ તેમાં રહેલી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનું એક પ્રકારનું પરિણામ છે. આકાશમાં અનેક પ્રકારના વાયુ, રજ તથા જલના કણો વગેરે હોય છે. કાલ પણ ચક્ષુ વડે જોઈ શકાતો નથી. આત્માનું પણ તેમ જ છે.

(૬) **આત્મા**—તેનું મુખ્ય લક્ષણ ચેતના કે ચૈતન્ય છે. ઉપયોગ, અનાદિનિધનતા, શરીરપૃથક્ત્વ, કર્મભોક્તૃત્વ

[illegible] તેમાં જોવાય છે. બુદ્ધિ, કલ્પના, સ્મૃતિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આનંદ એ બધું આત્માને લીધે જ સંભવે છે. જો આત્મા ન હોય તો આ [illegible] માત્ર જડ પરમાણુઓનો જથ્થો જ હોય, અને તેમાં બુદ્ધિ કે જ્ઞાનને લગતો કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર ન હોય.

આ છ દ્રવ્યોની સંખ્યામાં કે કદમાં વૃદ્ધિ કે હાનિ થતી નથી. તે જેમ છે તેમ જ શાશ્વતરૂપે [illegible] રહે છે. અલબત્ત, તેના પર્યાયોમાં ફેરફાર થયા કરે છે.

આ છ દ્રવ્યો પૈકી કાલ સિવાયનાં બધાં દ્રવ્યોને 'અસ્તિકાય' કહેવામાં આવે છે. અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે સમૂહ. તાત્પર્ય કે જેમાં પ્રદેશના સમૂહનો ખ્યાલ આવી શકે, એટલે કે જેની લંબાઈ–પહોળાઈ–ઊંચાઈ સંબંધી કલ્પના કરી શકાય, તેને અસ્તિકાય સમજવાં. કાલમાં પ્રદેશના સમૂહનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી, એટલે કે તેની લંબાઈ–પહોળાઈ–ઊંચાઈ અંગે કોઈ કલ્પના થઈ શકતી નથી, એટલે તેને અસ્તિકાયની સંજ્ઞા લાગુ પડતી નથી. પાંચ અસ્તિકાયના સમૂહને 'પંચાસ્તિકાય' કહેવામાં આવે છે.

કેટલાક કહે છે કે લોકને પંચાસ્તિકાયાત્મક સમજવો, પરંતુ એમ કરતાં કાલદ્રવ્ય બાદ થઈ જાય છે, તેનું શું? જૈન શાસ્ત્રોમાં તો કાલલોકનો વિચાર થયેલો છે, એટલે લોકને પંચાસ્તિકાયાત્મક કહેવો તેના કરતાં ષડ્દ્રવ્યાત્મક કહેવો એ જ વધારે યોગ્ય છે. કેટલાકના મતે કાલ એ દ્રવ્ય ભલે ન હોય, પણ જ્યારે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર જેવા આગમ-

ગ્રંથમાં તેની એક દ્રવ્ય તરીકે ગણના થયેલી છે, ત્યારે તેની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ.

જૈન શાસ્ત્રો કહે છે કે આ લોક ચૌદ રાજપ્રમાણ ઊંચો છે અને કેડે હાથ દઈને ઊભેલા પુરુષના જેવા આકારવાળો છે, તેને સામાન્ય રીતે ચૌદ રાજલોક કહેવામાં આવે છે. આ રાજનું માપ ઘણું મોટું હોવાથી તે ગજ કે ગાઉથી કહી શકાય એવું નથી, એટલે તેનો ખ્યાલ ઉપમાનથી આપવામાં આવ્યો છે. જેમકે એક-નિમિષમાત્રમાં-આંખના પલકારામાં એક લાખ યોજન જનારો દેવ છ માસમાં જેટલું અંતર કાપે, તેને એક રાજ સમજવું. અથવા ૩, ૮૧, ૨૭, ૯૭૦ મણનો એક ભાર, એવા હજાર ભાર મણના લોખંડના તપાવેલા ગોળાને આકાશમાં ફેંકવામાં આવે અને તે ૬ માસ, ૬ દિવસ, ૬ પહોર, ૬ ઘડી અને ૬ સમયમાં જેટલું અંતર કાપે, તેને એક રાજ સમજવું. આ ઉપમાન સાંભળીને ભડકશો નહિ. આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ ગ્રહ-તારા વગેરેની ઊંચાઈ બતાવવા પ્રકાશવર્ષ જેવા ઉપમાનોનો જ ઉપયોગ કરે છે કે જેની સંખ્યા ઘણી જ મોટી છે. જ્યાં અંકસંખ્યા ઓછી પડતી હોય, ત્યાં ઉપમા વિના કામ ચાલે જ નહિ. વર્તમાન ભાષામાં કહીએ તો આ લોક અબજો કીલોમીટરમાં વિસ્તરેલો છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં ચૌદ રાજલોકનું વર્ણન થયેલું છે. તેનો સાર એ છે કે સાત રાજથી કંઈક અધિક ભાગમાં અધોલોક આવેલો છે અને સાત રાજથી કંઈક ઓછા ભાગમાં

શાસ્ત્રોમાં એક જગાએ પ્રશ્ન પૂછાયો છે કે 'તીર્થંકરો લોકનો ઉદ્યોત શી રીતે કરે છે?' તેના ઉત્તરમાં એમ કહેવાયું છે કે તેઓ 'उपपन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा,' એટલે ઉત્પન્ન પણ થાય છે, વ્યય પણ પામે છે અને ધ્રુવ પણ રહે છે,' એ ત્રિપદી વડે કરે છે. આનો અર્થ એ છે કે આ વિશ્વ કેટલાક માને છે તેમ માત્ર કલ્પના નથી, પણ સત્ છે અને તે ઉત્પન્ન થવાના, નાશ પામવાના અને છતાં કાયમ રહેવાના સ્વભાવથી યુક્ત છે. તેમાં ઉત્પત્તિ અને નાશ પર્યાયને આધીન છે અને ધ્રૌવ્ય-ધ્રુવપણું ગુણને આધીન છે.'

પરંતુ તીર્થંકરો આટલું કહીને જ બેસી રહેતા નથી. આ તો તેમણે લોકનું સ્વરૂપ સમજવાની ચાવી બતાવી. તેઓ તીર્થંકરકાલ દરમિયાન સતત દેશના દેતા જ રહે છે અને તેમાં લોકનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી પ્રકાશતા રહે છે. તેથી જ તેમને लोगस्स उज्जोअगरे એટલે **ષડ્દ્રવ્યાત્મક ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રકાશનારા** કહ્યા છે.

અહીં કોઈ પાઠકમિત્ર એવો પ્રશ્ન કરશે કે 'શું તીર્થંકરો લોકનું જ સ્વરૂપ પ્રકાશનારા છે! અલોકનું નહિ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'આકાશદ્રવ્યનું વર્ણન-વિવેચન કરતાં અલોકાકાશનું સ્વરૂપ આવી જ જાય છે, એટલે તેઓ અલોકના સ્વરૂપનો પણ પ્રકાશ કરનારા છે, પણ ખરું મહત્ત્વ લોકના સ્વરૂપ-પ્રકાશનું હોઈ તેમને લોકનું સ્વરૂપ પ્રકાશનારા કહ્યા છે.'

પ્રશ્ન :—રચના કરનાર સિવાય રચના શી રીતે થાય?

ઉત્તર :—જો રચના કરનાર વિના રચના ન થાય, એમ માનીએ તો એ રચના કરનારનો રચનાર પણ માનવો પડશે. એ રીતે આ સાંકળ એટલી આગળ લંબાતી જશે કે તેનો છેડો જ નહિ આવે. એટલે મૂળભૂત દ્રવ્યોની રચના કોઈએ કરેલી નથી, તે અનાદિકાલીન છે, એમ માનવું જ યુક્તિસંગત છે. આપણે જેને રચના કે ઉત્પત્તિ કહીએ છીએ, તે વાસ્તવમાં કોઈ પુરાણી વસ્તુનું સ્વરૂપ–પરિવર્તન હોય છે, પણ તે સર્વથા નવી હોતી નથી.

પ્રશ્ન :—આ લોકનો પ્રલય થશે ખરો?

ઉત્તર :—આ લોકના કોઇ એક ભાગનો પ્રલય સંભવી શકે છે, પણ તેનો સર્વથા પ્રલય સંભવિત નથી. આપણે જે ભાગનો પ્રલય થયો માનીએ છીએ, તે વાસ્તવમાં અન્ય કોઈ સ્વરૂપ ધારણ કરતો હોય છે, પણ સર્વથા નાશ પામતો નથી.

પ્રશ્ન:—કેટલાક વિદ્વાનો પ્રલયની આગાહીઓ કરે છે, તેનું કેમ?

ઉત્તર :—છેલ્લાં ત્રીશ–ચાલીશ વર્ષમાં કેટલાક વિદ્વાનો દ્વારા એક કે બે વાર પ્રલયની આગાહી થઈ હતી, પણ તે સાચી પડી નથી, એટલે આ જાતની આગાહીઓ પર વિશ્વાસ રાખવો એ સરાસર ભૂલ છે. તમે પ્રલયની બીક રાખ્યા વિના નિર્ભયતાથી જીવતા શીખો.

પ્રશ્ન :—કેટલાક વિદ્વાનોએ કરેલી પ્રલયની આગાહી ભલે ખોટી પડી, પણ આ દુનિયામાં અણુયુદ્ધ ફાટી નીકળે તો તેનો પ્રલય થાય કે નહિ ?

ઉત્તર :—આ દુનિયામાં અણુયુદ્ધનો ભય ગાજ્યા કરે છે, પણ અણુયુદ્ધ થવાનું નથી, કારણ કે તે કોઈને ય પરવડે એવું નથી, લાભકારક થાય એવું નથી. છતાં માની લઈએ કે અણુયુદ્ધ થશે તો એ દુનિયાના અમુક ભાગનો અમુક રીતે નાશ કરી શકશે, પણ સર્વથા નાશ કરી શકશે નહિ. કદાચ આ દેખાતી દુનિયા નાશ પામશે તો તેમાંથી નવી દુનિયા રચાશે, પણ તેથી લોકના મૂલસ્વરૂપમાં કશો ફેરફાર થશે નહિ.

ટીપવા માટે ટીપીને જોવાની ક્રિયા. આ ચાર ક્રિયાઓ આજમાવતાં સોનું સાચું છે કે નહિ? એની ખબર પડી જાય છે; તેમ શ્રુત, શીલ, તપ અને દયાના ધોરણે ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં આવે તો તે સુધર્મ છે કે કુધર્મ? એની ખબર જરૂર પડી જાય છે.

શ્રુતના ધોરણે ધર્મની પરીક્ષા કરવી, એટલે તેનાં શાસ્ત્રો તપાસી જોવાં. જો તેનાં શાસ્ત્રો પ્રામાણિક, અવિસંવાદી એટલે પરસ્પર વિરોધ વિનાનાં અને જ્ઞાની મહાપુરુષોનાં રચેલાં હોય તો એ ધર્મને સુધર્મ–સારો ધર્મ સમજવો, અન્યથા તેની ખતવણી કુધર્મ–કુત્સિત ધર્મમાં કરવી.

શીલના ધોરણે ધર્મની પરીક્ષા કરવી, એટલે તેમાં વ્રત, નિયમો તથા ચારિત્રઘડતર અંગે કેવાં વિધાનો કરેલાં છે, તે જોવું. જો તેમાં વ્રત, નિયમો તથા ચારિત્રઘડતર માટે વ્યવસ્થિત પ્રશસ્ત વિધાનો કરેલાં હોય તો તેને સુધર્મ સમજવો, નહિ તો તેને કુધર્મની કોટિમાં બેસાડવો.

તપના ધોરણે ધર્મની પરીક્ષા કરવી, એટલે તેમાં શરીર મન–આત્માની શુદ્ધિ માટે કોઈપણ પ્રકારની તપશ્ચર્યાઓ બતાવી છે કેમ? તે જોવું. જો તેમાં આ પ્રકારની સુવિહિત તપશ્ચર્યાઓ બતાવી હોય, તો તેને સુધર્મ સમજવો અને તપશ્ચર્યા પર ખાસ વજન આપ્યું ન હોય કે ખાઈ–પીને લહેર કરવાની ભલામણ કરી હોય, તો તેને કુધર્મ સમજવો.

દયાના ધોરણે ધર્મની પરીક્ષા કરવી, એટલે તેમાં દયા ગુણ પર કેવો અને કેટલો ભાર આપ્યો છે, તે જોવું. જો

તેમાં દયાગુણ પર પૂરતા પ્રમાણમાં ભાર અપાયેલો હોય અને કોઈ હિંસક વિધાનો કરેલાં ન હોય, તો તેને સુધર્મ સમજવો, અન્યથા તેની ગણના કુધર્મમાં કરવી.

જૈનધર્મને સુધર્મની ખ્યાતિ મળવાનું કારણ એ છે કે તેનાં શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞ મહાપુરુષનાં રચેલાં છે; તેણે વ્રત, નિયમો તથા ચારિત્રઘડતર માટે ઉત્તમ કોટિનાં વિધાનો કરેલાં છે; શરીર-મન-આત્માની શુદ્ધિ માટે વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યાઓ બતાવી છે અને દયા ગુણ પર ઘણો ભાર મૂકેલો છે, તેમજ કોઈ પણ પ્રકારનાં હિંસક વિ ાં નથી. તાત્પર્ય કે જિનેશ્વર દેવો દ્વારા પ્રવર્તન પામ ો સુધર્મ છે અને તેનાથી સંસારસાગર તરી શકાય છે, તેથી તેને તીર્થની—ભાવતીર્થની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં ધર્મની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરાઈ છે:

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते पुनः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥

'દુર્ગતિ તરફ જઈ રહેલા જીવોને ધારણ કરીને એટલે કે તેમનો ઉદ્ધાર કરીને શુદ્ધ સ્થાને સ્થાપે છે, તેથી તે ધર્મ કહેવાય છે.'

ધર્મ શબ્દ ધૃ-ધારણ કરવું, એ ધાતુ પરથી બનેલો છે, એટલે તે ધારણ કરવાનો અર્થ દર્શાવે છે. એ અર્થ ઉપરની વ્યાખ્યામાં બરાબર ઉતારવામાં આવ્યો છે. દુર્ગતિ એટલે દુર્દશા અથવા નરક અને તિર્યંચગતિ. તેના પ્રત્યે

જ્ઞાની એટલે પૂર્ણ જ્ઞાની હોય છે, બીજું તેઓ પ્રશસ્ત ચારિત્ર્યવાળા એટલે ઉત્તમોત્તમ ચારિત્રવાળા હોય છે અને ત્રીજું તેઓ અદ્‌ભુત વક્તૃત્વશક્તિથી અલંકૃત હોય છે. જે જ્ઞાની ન હોય તે બીજાને સમજાવી શકતો નથી, જે ચારિત્ર્યવાન ન હોય તેનો પ્રભાવ પડતો નથી અને જે અદ્‌ભુત વક્તૃત્વ શક્તિથી યુક્ત ન હોય તે લાખોની મેદનીઓનાં દિલ ડોલાવી શકતો નથી. જે મન-વચન-કર્મથી એકરસ હોય, એટલે કે વિચારે તેવું બોલતા હોય અને બોલતા હોય એવું કરતા હોય, તેને સાંભળવા લોકો પડાપડી કરે છે અને તેમને અંતરનાં ફૂલડે વધાવે છે. તીર્થંકરોનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે જબ્બર મેદની જામે છે, તેની ભીતરમાં આવાં જ કારણો રહેલાં છે.

તીર્થંકરોની અદ્‌ભુત વક્તૃત્વશક્તિનો આપણને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે, તે માટે શાસ્ત્રકારોએ તેમની વાણીના ૩૫ ગુણોનું વર્ણન કરેલું છે. તે આ પ્રમાણે:

(૧) તે વ્યાકરણના નિયમોથી યુક્ત હોય છે.

(૨) ઉચ્ચ સ્વરે બોલાતી હોય છે.

(૩) અગ્રામ્ય હોય છે.

(૪) મેઘની જેમ ગંભીર સ્વરવાળી હોય છે.

(૫) પડઘો પાડનારી હોય છે.

(૬) સરલતાવાળી હોય છે.

(૭) માલકોશ વગેરે રાગોથી યુક્ત હોય છે.

આ સાત અતિશયો શબ્દની અપેક્ષાએ સમજવાના છે. બાકીના બધા અતિશયો અર્થની અપેક્ષાએ સમજવાના છે.

(૮) તે મોટા અર્થવાળી હોય છે.

(૯) પૂર્વાપર વાક્ય અને અર્થના વિરોધ વિનાની હોય છે.

(૧૦) ઇષ્ટ સિદ્ધાંતના અર્થને કહેનારી હોય છે તથા વક્તાની શિષ્ટતા સૂચવનારી હોય છે.

(૧૧) સંદેહરહિત હોય છે.

(૧૨) બીજાનાં દૂષણો રહિત હોય છે.

(૧૩) અંતઃકરણને પ્રસન્ન કરનારી હોય છે.

(૧૪) પદો અને વાક્યોની પરસ્પર સાપેક્ષતાવાળી હોય છે.

(૧૫) દેશ અને કાલને અનુસરનારી હોય છે.

(૧૬) વસ્તુસ્વરૂપને અનુસરનારી હોય છે.

(૧૭) વિષયાંતરથી રહિત અને અતિવિસ્તારના અભાવવાળી હોય છે.

(૧૮) સ્વપ્રશંસા અને અન્યનિંદાથી રહિત હોય છે.

(૧૯) પ્રતિપાદ્ય વિષયની ભૂમિકાને અનુસરનારી હોય છે.

(૨૦) મધુર હોય છે.

(૨૧) પ્રશંસાને પાત્ર હોય છે.

(૨૨) અન્યધર્મને ન ઉઘાડવાના સ્વરૂપવાળી હોય છે.

(૨૩) કથન કરવા યોગ્ય અર્થની ઉદારતાવાળી હોય છે.

(૨૪) ધર્મ અને અર્થથી યુક્ત હોય છે.

છે અને સિંહાસન પર પૂર્વાભિમુખ વિરાજે છે. એ વખતે દેવતાઓ બીજી ત્રણ દિશામાં તેમના રૂપની રચના કરે છે, એટલે તેઓ ચારે ય દિશામાં બેઠેલા લોકોને-શ્રોતાઓને પોતાની સન્મુખ બિરાજેલા હોય, એમ જણાય છે. તે પછી સાધુઓ, સાધ્વીઓ, મનુષ્યો, દેવતાઓ વગેરે પોતપોતાનાં સ્થાને બેસી જાય છે અને ચોસઠ ઇન્દ્રો તેમની પૂજા કરે છે. પછી ભગવાન પોતાની સાતિશય અનુપમ વાણી વડે દેશના દે છે, જે ત્યાં બેઠેલા સર્વ પ્રાણીઓ આપસનાં વેર-ઝેર ભૂલીને અનન્ય મને સાંભળે છે અને સંશયરહિત બની, ધર્મ પામી, આત્માનું કલ્યાણ સાધે છે.

તીર્થંકરો છદ્માવસ્થામાં એટલે કે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં ધર્મોપદેશ કરતા નથી, એ ઘણું સૂચક છે. તેમાં અધૂરા જ્ઞાને ઉપદેશ ન આપવો, એ સિદ્ધાંતનું પાલન જણાય છે. અધૂરા જ્ઞાને ઉપદેશ આપવાથી તેમાં અસત્યનો અંશ આવી જાય છે, અથવા પરસ્પર વિરોધી એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન થાય છે, અથવા તે જોઈએ તેવો અસરકારક નીવડી શકતો નથી. આજે તો બે-ત્રણ શાસ્ત્રો ભણ્યાં કે થોડું બોલતાં આવડ્યું કે પાટે ચડીને ઉપદેશ આપવાની-વ્યાખ્યાન કરવાની પ્રથા ચાલુ થઈ ગઈ છે, તે આ દૃષ્ટિએ કેટલી ઉચિત છે? તે વિચારવું ઘટે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલો ધર્મ એક પ્રકારનો, બે પ્રકારનો, ત્રણ પ્રકારનો, ચાર પ્રકારનો યાવત્ અનેક પ્રકારનો છે. આત્મશુદ્ધિ એ તેનો એક પ્રકાર છે. તેમના બધા

ઉપદેશોનો સાર તેમાં આવી જાય છે. જ્ઞાનમાં અને દર્શન-માં બે ભેદ બે પ્રકારે છે, વ્યવહારરૂપમાં અને ચારિત્ર-માં બે ભેદ બે પ્રકારે છે. જિનવચનોનું-તીર્થંકરોનું કથન-શ્રવણ કરવું, એ જ્ઞાનમાં છે અને તેનું અનુસંધાન કરીને સમ્યક્ચારિત્રનું પાલન કરવું, એ ચારિત્રમાં છે. જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ-જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે, એ સૂત્ર અહીં ચરિતાર્થ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ તેના ત્રણ પ્રકારો છે. તેમાં સમ્યગ્ દર્શનથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પરની શ્રદ્ધા-ભક્તિ સૂચવાયેલ છે, સમ્યગ્ જ્ઞાનથી તત્ત્વ-પૂર્વકનો વાસ્તવિક બોધ સૂચવાયેલો છે અને સમ્યક્ ચારિત્રથી શુદ્ધ અને આત્મપૂર્વકનું આચરણથી પવિત્ર જીવન સૂચવાયેલ છે.

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ તેના ચાર પ્રકારો છે. હિતબુદ્ધિએ પોતાની વસ્તુ બીજાને આપવી, તે દાન છે. તેના અભયદાન, સુપાત્રદાન, અનુકંપાદાન આદિ ભેદો છે. મનુષ્યે બીજાને ઉપયોગી થવાની વૃત્તિ રાખવી જોઈએ, એ તેનો સાર છે. શીલ એટલે વ્રત-નિયમોનું પાલન. તેમાં સાધુ અને શ્રાવક બંનેના વ્રત-નિયમોનો સમાવેશ થાય છે. તપ એટલે ઇચ્છાઓનો નિરોધ. ઇચ્છાઓ આકાશ જેવી અનંત છે, એટલે તેનો નિરોધ કર્યા સિવાય મનુષ્ય સંયમનું યથાર્થ પાલન કરી શકતો નથી, બહિરાત્મભાવનું વિસર્જન કરીને અંતરાત્મદશા તરફ વળી શકતો નથી કે બાહ્ય-અભ્યં-

ઉત્તર :—અર્હત્કેવલીઓ લોકનું સંપૂર્ણ સ્વ
પ્રકાશનારા હોય છે, તેમ અનીતિ, અન્યાય અને અધર્મ
સ્થાને નીતિ, ન્યાય અને ધર્મની સ્થાપના કરનારા
હોય છે, એમ દર્શાવવા માટે તેમને ધર્મતીર્થંકર કહેવા
આવ્યા છે.

પ્રશ્ન :—અર્હત્કેવલીઓ કયા ધર્મની સ્થાપ
કરે છે?

ઉત્તર :—અર્હત્ કેવલીઓ સત્ય-દયામય વિ
ધર્મની સ્થાપના કરે છે કે જે લોકો વડે જૈન ધર્મની સં
પામેલો છે.

પ્રશ્ન :—શું જૈનધર્મ વિશ્વધર્મ છે? જો એ વિશ્વધ
હોય તો આજે માત્ર ભારતમાં જ તેનો પ્રચાર કેમ છે

ઉત્તર :—જૈનધર્મ વર્ણ, જાતિ કે રાષ્ટ્રના
વિના સર્વ મનુષ્યના કલ્યાણનો સમાન ઉપદેશ આપે છે, તે
તે ખરેખર વિશ્વધર્મ છે. જૈન ધર્મનો પ્રચાર જૈન શ્રમણ
સંસ્થા પર આધારિત છે અને એ નિયમોનું ચુસ્ત પાલ
કરનારી હોવાથી ભારત બહાર વિચરી જૈન ધર્મનો પ્રચ
કરી શકે એવી શકયતા ઓછી છે. જેમણે સાધુ ધર્મ
નિયમો બાજુએ મૂકી જૈન ધર્મનો વિદેશમાં પ્રચાર કરવા
પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમને હજી સુધી તો કંઈ સફલતા મ
નથી. ભારતમાં જૈન ધર્મનો જે પ્રચાર છે, તે પણ ઘ
મર્યાદિત છે. પ્રથમ તો તેને જ વિસ્તારવાની જરૂર છે. વ્ય
સ્થિત પ્રયાસ વિના એ વિસ્તાર શકય નથી.

પ્રશ્ન :—જો જૈન ધર્મ વિશ્વધર્મ છે, તો તેમાં સંપ્રદાયો કેમ પડયા?

ઉત્તર :—સંપ્રદાય એ મનુષ્ય સ્વભાવને આધીન વસ્તુ છે. જ્યાં ઘણા મનુષ્યો ભેગા થાય, ત્યાં મતભેદો થવાના અને તેમાંથી સંપ્રદાયો જન્મવાના. આજે જગતમાં કોઈ પણ ધર્મ એવો નથી કે જેમાં સંપ્રદાયો ન હોય.

પ્રશ્ન :—જૈનધર્મના બધા સંપ્રદાયો એક થાય એવી શકયતા ખરી?

ઉત્તર :—હાલ તો એવી શકયતા દેખાતી નથી. દરેક મનુષ્યને પોતાના સંપ્રદાયનું મમત્વ હોય છે અને તે છૂટવું મુશ્કેલ છે. અત્યાર સુધીમાં જૈનોના ચાર સંપ્રદાયોને —ફીરકાઓને એકત્ર કરવાના જે પ્રયાસો થયા છે, તેમાંથી ચાર ફિરકાની એકતામાં માનનારો એક નવો સંપ્રદાય જન્મ્યો છે, પણ કોઈ વર્તમાન સંપ્રદાય ઓછો થયો નથી.

પ્રશ્ન :—તો પછી સાંપ્રદાયિક એકતાનો પ્રશ્ન છોડી દેવો ?

ઉત્તર :—જે પ્રશ્નને વાસ્તવિક ભૂમિકા ન હોય, તે આપોઆપ છૂટી જાય છે. પરંતુ બધા સંપ્રદાયો એક જ મહાવૃક્ષની ડાળો છે અને તેમણે પરસ્પર ભાઈચારાથી વર્તવું જોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. જેઓ સાથે બેસતા થાય છે, તેઓ સાથે મળીને કામ કરી શકે છે. આજે જૈન સમાજ સામે એવા કેટલાયે પ્રશ્નો છે કે જેમાં સાથે બેસીને કામ કરવાની જરૂર છે.

પુરુષના અર્થમાં પ્રચલિત હતો અને તે પોતાને એ
રહેલો જાહેર કરવા ઇચ્છતો હતો. બુદ્ધને તેના અ
ઓએ જિન કહ્યા, તે પણ આ જ અર્થમાં. યોગવાશિ
વૈરાગ્યપ્રકરણમાં આવતો નીચેનો શ્લોક પણ અ
ખ્યાલને પુષ્ટ કરે છે.

नाहं रामो न मे वाञ्छा, भावेषु च न मे मनः
शान्त आसितुमिच्छामि, स्वात्मन्येव जिनो यथा

'હું રામ નથી. મને કોઈ પ્રકારની ઇચ્છા
ભાવોમાં–વિચારોમાં મારું મન ચોંટતું નથી. હું તો જિ
માફક મારા આત્મામાં શાંતિથી રહેવા ઇચ્છું છું.'

જિન શબ્દમાંથી, જ્ઞાન–ધ્યાન–સિદ્ધ એવો અર્થ
રીતે નીકળે ! એ પ્રશ્ન છે. પરંતુ બધો વ્યવહાર યૌ
એટલે વ્યુત્પન્ન શબ્દોના આધારે જ થતો નથી. તેમાં
અને સાંકેતિક શબ્દો પણ કામમાં લેવાય છે. વળી જ્ઞા
ધ્યાન–સિદ્ધ એ પણ એક પ્રકારનો જય છે કે જે નિર્ગ્ર
સમુદાયને અતિ પ્રિય હતો. એટલે જિન શબ્દ જ્ઞાન–ધ્યાન
સિદ્ધ મહાત્માના અર્થમાં વપરાતો હોય, એ ઘણું સંભવિત

અહીં બીજો મુદ્દો એ પણ વિચારણીય છે કે જે
સંઘમાં અભિન્નદશપૂર્વી આદિ જિનોનો એક ખાસ વ
હતો, તેથી જ તીર્થંકરો કે અર્હંતો જિનવર, જિનેશ્વર
જિનેન્દ્ર, જિનચંદ્ર આદિ વિશેષણોથી વિભૂષિત થયા. જિનવ
એટલે જિનોમાં શ્રેષ્ઠ. જિનેશ્વર એટલે જિનોના સ્વામી.
જિનેન્દ્ર એટલે જિનોમાં ઇન્દ્ર સમાન અર્થાત્ તેમના નાયક

કે વડા. જિનચંદ્ર એટલે જિનોમાં ચંદ્ર સમાન અર્થાત્ ઉત્તમ. હવે જિન શબ્દનો અર્થ તીર્થંકર કે અર્હત્ થતો હોત તો આ કે આવાં કોઈ વિશેષણો-અસ્તિત્વમાં આવ્યાં જ ન હોત, કારણ કે એક તીર્થંકરની બીજા તીર્થંકર સાથે સરખામણી કરી, એકને નાના અને બીજાને મોટા કે એકને સામાન્ય અને બીજાને શ્રેષ્ઠ કહેવાની મનાઈ છે. બધા તીર્થંકરો શક્તિ અને સામર્થ્યમાં સમાન હોવાથી આ જાતની સરખામણી આશાતનાજનક લેખાય છે. તાત્પર્ય કે જિન શબ્દ જ્ઞાન-ધ્યાન-સિદ્ધ મહાત્માઓના અર્થમાં વપરાતો અને આવા જિનોમાં તીર્થંકર-અર્હત્ શ્રેષ્ઠ હોઈ તેમને જિનવર આદિ વિશેષણથી વિભૂષિત કરવામાં આવતા.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉઠવા સંભવ છે કે 'લોગસ્સસૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં જિણે પદનો પ્રયોગ કેમ? શું અહીં જિણવરે એવું પદ મૂકવાનું જરૂરી ન હતું?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'અહીં ખરી રીતે જિણવરે પદ જ મૂકવું જોઈતું હતું, પણ સિલોગો છંદની મર્યાદાને લીધે માત્ર બે અક્ષરવાળું જિણે પદ મૂકીને કામ ચલાવ્યું છે. અથવા તો કાલાંતરે જિન શબ્દ તીર્થંકર કે અર્હતના અર્થમાં રૂઢ થઈ જતાં અહીં જિણે પદ મૂકાયું છે. પરંતુ પાંચમી ગાથામાં જિણવરા શબ્દના પ્રયોગદ્વારા એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે અહિં જિન શબ્દનો પ્રયોગ જિનવરના અર્થમાં જ સમજવાનો છે.'

હવે જિન શબ્દની વ્યાખ્યાઓ જોઈએ, જેથી તેનું એક સુરેખ-સ્પષ્ટ ચિત્ર આપણા મનમાં અંકિત થશે.

મલવિસર્જનની ક્રિયા ચર્મચક્ષુવાળા એટલે આપણા સામાન્ય માણસો દેખી શકે નહિ. જે અવધિજ્ઞાની હોય જોઈ શકે.

૫ થી ૧૫-કર્મક્ષયજ અતિશયો

(૫) ભગવંતના સમવસરણમાં યોજનમાત્ર ભૂમિ મનુષ્યો, દેવો અને તિર્યંચો ગમે તેટલી મોટી સંખ્યા સમાઈ જાય. તેઓ વિના હરકતે ભગવંતની વાણી સાંભળી શ

(૬) ભગવંતની વાણી એક યોજનપર્યંત સંભળા એવી હોય અને તે બધા જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં સમજાય

(૭) ભગવંતના મસ્તકની પાછળ અપૂર્વ તેજોરાશિથ યુક્ત ભામંડલની રચના થાય.

(૮) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના સવાસો યોજન સુધી રોગ ન થાય.

(૯) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના સવાસો યોજન સુધી આપસનાં વેર-ઝેર શમી જાય. તેમના સમવસરણમાં પરસ્પર દુશ્મનાવટવાળા મનુષ્યો તથા દેવો સાથે બેસે અને પ્રાણીઓ પોતાનું જન્મજાત વૈર ભૂલી જાય, એટલે કે વાઘ-બકરી, નોળિયો-સાપ, બિલાડી-ઉંદર પણ સાથે બેસી શકે.

(૧૦) તીડ, ઉંદર કે સૂડાનાં ટોળાં ખેતરના પાકને નુકશાન કરે નહિ.

(૧૧) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના

સવાસો યોજનમાં કોલેરા, મરકી, પ્લેગ, ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝા જેવા ચેપી જીવલેણ રોગચાળા ફાટે નહિ.

(૧૨) ભગવંત વિચરતા હોય, તે પ્રદેશમાં અતિવૃષ્ટિ થાય નહિ.

(૧૩) ભગવંત વિચરતા હોય તે પ્રદેશમાં અનાવૃષ્ટિનો અભાવ હોય.

(૧૪) ભગવંત વિચરતા હોય, તે પ્રદેશમાં દુર્ભિક્ષ પડે નહિ. જ્યારે ભિક્ષુકોને કોઈ પણ પ્રકારની ભિક્ષા મળે એવું ન રહે, ત્યારે દુર્ભિક્ષ પડયો કહેવાય. અનાવૃષ્ટિનું જ આ વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે.

(૧૫) ભગવંત વિચરતા હોય તે પ્રદેશમાં સ્વચક્રભય એટલે પોતાનું લશ્કર બળવો કરે એવો ભય ઉત્પન્ન થાય નહિ અને પરચક્રભય એટલે પારકું લશ્કર આક્રમણ કરે એવી સ્થિતિ ઊભી થાય નહિ.

૧૬ થી ૩૪–દેવતાકૃત અતિશયો

(૧૬) ભગવંતની આગળ આકાશમાં દેદીપ્યમાન ધર્મ-ચક્રનું ચાલવું.

(૧૭) ભગવંતની આગળ આકાશમાં ચામરો ચાલવા. ભગવંત બેઠા પછી તેમની બંને બાજુ દેવતાઓ દ્વારા વીંઝાવા.

(૧૮) ભગવંતની આગળ આકાશમાં પાદપીઠ સહિત સ્ફટિકરત્નના સિંહાસનનું ચાલવું. ભગવંત બેસવાના હોય ત્યાં ઉચિત સ્થાને ગોઠવાઈ જવું.

મલવિસર્જનની ક્રિયા ચર્મચક્ષુવાળા એટલે આપણા જેવા સામાન્ય માણસો દેખી શકે નહિ. જે અવધિજ્ઞાની હોય, તે જોઈ શકે.

૫ થી ૧૫–કર્મક્ષયજ અતિશયો

(૫) ભગવંતના સમવસરણમાં યોજનમાત્ર ભૂમિમાં મનુષ્યો, દેવો અને તિર્યંચો ગમે તેટલી મોટી સંખ્યામાં સમાઈ જાય. તેઓ વિના હરકતે ભગવંતની વાણી સાંભળી શકે.

(૬) ભગવંતની વાણી એક યોજનપર્યંત સંભળાય એવી હોય અને તે બધા જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં સમજાય.

(૭) ભગવંતના મસ્તકની પાછળ અપૂર્વ તેજોરાશિથી યુક્ત ભામંડલની રચના થાય.

(૮) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના સવાસો યોજન સુધી રોગ ન થાય.

(૯) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના સવાસો યોજન સુધી આપસનાં વેર–ઝેર શમી જાય. તેમના સમવસરણમાં પરસ્પર દુશ્મનાવટવાળા મનુષ્યો તથા દેવો સાથે બેસે અને પ્રાણીઓ પોતાનું જન્મજાત વેર ભૂલી જાય, એટલે કે વાઘ–બકરી, નોળિયો–સાપ, બિલાડી–ઉંદર પણ સાથે બેસી શકે.

(૧૦) તીડ, ઉંદર કે સૂડાનાં ટોળાં ખેતરના પાકને નુકશાન કરે નહિ.

(૧૧) ભગવંત વિચરતા હોય, તેની આસપાસના

સવાસો યોજનમાં કોલેરા, મરકી, પ્લેગ, ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝા જેવા ચેપી જીવલેણ રોગચાળા ફાટે નહિ.

(૧૨) ભગવંત વિચરતા હોય, તે પ્રદેશમાં અતિવૃષ્ટિ થાય નહિ.

(૧૩) ભગવંત વિચરતા હોય તે પ્રદેશમાં અનાવૃષ્ટિનો અભાવ હોય.

(૧૪) ભગવંત વિચરતા હોય, તે પ્રદેશમાં દુર્ભિક્ષ પડે નહિ. જ્યારે ભિક્ષુકોને કોઈ પણ પ્રકારની ભિક્ષા મળે એવું ન રહે, ત્યારે દુર્ભિક્ષ પડ્યો કહેવાય. અનાવૃષ્ટિનું જ આ વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે.

(૧૫) ભગવંત વિચરતા હોય તે પ્રદેશમાં સ્વચક્રભય એટલે પોતાનું લશ્કર બળવો કરે એવો ભય ઉત્પન્ન થાય નહિ અને પરચક્રભય એટલે પારકું લશ્કર આક્રમણ કરે એવી સ્થિતિ ઊભી થાય નહિ.

૧૬ થી ૩૪–દેવતાકૃત અતિશયો

(૧૬) ભગવંતની આગળ આકાશમાં દેદીપ્યમાન ધર્મ-ચક્રનું ચાલવું.

(૧૭) ભગવંતની આગળ આકાશમાં ચામરો ચાલવા. ભગવંત બેઠા પછી તેમની બંને બાજુ દેવતાઓ દ્વારા વીંઝાવા.

(૧૮) ભગવંતની આગળ આકાશમાં પાદપીઠ સહિત સ્ફટિકરત્નના સિંહાસનનું ચાલવું. ભગવંત બેસવાના હોય ત્યાં ઉચિત સ્થાને ગોઠવાઈ જવું.

(૧૯) ભગવંતની આગળ આકાશમાં ત્રણ છત્રોનું ચાલવું. ભગવંત બેસે ત્યારે તેમની ઉપરના ભાગમાં અશોકવૃક્ષ નીચે યોગ્ય સ્થાને ગોઠવાઈ જવું.

(૨૦) ભગવંતની આગળ આકાશમાં રત્નધ્વજનું ચાલવું. સમવસરણ પ્રસંગે ઉચિત સ્થાને ગોઠવાઈ જવું.

(૨૧) ભગવંત ચાલતા હોય ત્યારે તેમની આગળ નવ સુવર્ણકમલોની રચના કરવી, જેના પર પગ મૂકતાં ભગવંત આગળ વધી શકે. આ કમળો અનુક્રમે આગળ ગોઠવાતા જ જાય; એટલે ભગવંતની ગતિ અસ્ખલિત રહે.

(૨૨) સમવસરણમાં રત્નમય, સુવર્ણમય અને રૌપ્યમય ત્રણ ગઢોની રચના કરવી.

(૨૩) ભગવંત સમવસરણમાં પૂર્વાભિમુખ બિરાજે, ત્યારે બાકીની દિશામાં તેમના ત્રણ રૂપ કરવા, જેથી તે ચારે દિશામાં સહુને સન્મુખ દેખાય.

(૨૪) ભગવંતના શરીરથી બાર ગુણા ઊંચાઈવાળા અશોકવૃક્ષની રચના કરવી. વિહાર વખતે તેને આકાશમાં ભગવંતની આગળ ચલાવવું.

(૨૫) ભગવંત ચાલતા હોય, તે માર્ગના કાંટાઓને અધોમુખ કરી દેવા, જેથી તેમને કોઈ કાંટો વાગે નહિ.

(૨૬) ભગવંત ચાલતા હોય, તે માર્ગની બંને બાજુએ રહેલા વૃક્ષોની ડાળીઓને નીચે નમાવી.

(૨૭) આકાશમાં દુંદુભિનાદ કરવો.

(૨૮) ભગવંત વિચરતા હોય ત્યાં પવનનું અનુકૂલ-પણે વહેવું.

(૨૯) ભગવંત વિચરતા હોય, ત્યારે આકાશ પક્ષીઓ વડે પ્રદક્ષિણા આપવી.

(૩૦) ભગવંત વિચરતા હોય, તે ક્ષેત્રમાં ગંધોદક વૃષ્ટિ કરવી.

(૩૧) ભગવંત જ્યાં વિદ્યમાન હોય, ત્યાં પચર સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવી.

(૩૨) ભગવંતના દીક્ષા સમયથી કેશ, રોમ, દ અને નખનું એક સરખું રહેવું, એટલે કે તેમાં વૃ ન થવી.

(૩૩) ઓછામાં ઓછા એક ક્રોડ દેવોનું ભગવંત સમીપે રહેવું.

(૩૪) ભગવંતની હાજરીમાં સર્વઋતુઓ તથા પં ન્દ્રિયના વિષયોનું અનુકૂલ થવું.

આ બધી લોકોત્તર વસ્તુ છે, એટલે તેમાં તક સ્થાન નથી.

હવે આ વિવેચન સમેટીને અર્થપ્રકાશ જા કરીશું : જિન એટલે રાગ અને દ્વેષરૂપી અંતર શત્રુઓને પૂરેપૂરા જિતી લેનારા તથા ચોત્રી અદ્ભુત અતિશયોને ધારણ કરનારા.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન — અર્હત્કેવલીઓને લોકના ઉદ્યોતકર્તા અને ધર્મતીર્થંકર કહ્યા પછી જિન કહેવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર — અર્હત્કેવલીઓ જેમ લોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રકટ કરનારા, ધર્મની અપૂર્વ દેશના દેનારા તથા ચતુર્વિધ-શ્રીસંઘની સ્થાપના કરનારા હોય છે, તેમ રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ જય કરી વીતરાગદશાને પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે, તેમજ ૩૪ અદ્‌ભુત અતિશયોથી યુક્ત હોવાને લીધે લોકોમાં આનંદમંગલ પ્રવર્તાવનારા હોય છે, તેમ જણાવવાને માટે તેમને જિન કહ્યા છે.

પ્રશ્ન — અર્હત્કેવલીઓ ધર્મતીર્થપ્રવર્તન આદિ જે પ્રવૃતિ કરે છે, તેમાં તેમનો કંઈ સ્વાર્થ હોય છે ખરો ?

ઉત્તર — ના. જેઓ વીતરાગ મહાપુરુષ હોય, તેમને કશો અંગત સ્વાર્થ હોય નહિ, તેઓ લોકહિતાર્થે જ સઘળી પ્રવૃત્તિ કરે.

પ્રશ્ન — અર્હત્કેવલીઓ પરોપકાર અર્થે કઈ પ્રવૃત્તિ કરે ?

ઉત્તર — માત્ર ઉપદેશની. તેમનો દાન–દયા–પરોપકારને લગતો ઉપદેશ એટલો સચોટ હોય છે કે તેનું તરત પરિણામ આવે છે, એટલે કે લોકોમાં પરોપકારી પ્રવૃત્તિઓ થવા લાગે છે.

પ્રશ્ન—અર્હત્કેવલીઓ કોઈને દબાવીને કંઈ કહે ખરા ?

ઉત્તર—ના. તેમનો ઉપદેશ સર્વભોગ્ય હોય છે અને તેમાંથી જેમને જે સમજવું હોય, તે સમજી લે છે.

પ્રશ્ન—કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના કોઈ જિન બની શકે ખરું ?

ઉત્તર—જિન શબ્દની જે વર્તમાન પરિભાષા છે, તે અનુસાર તો નહિ જ. પ્રાચીન કાલમાં દશપૂર્વધર, ચૌદ પૂર્વધર, અવધિજ્ઞાની તથા મનઃપર્યવજ્ઞાનીને પણ એક પ્રકારના જિન માનવામાં આવતા. જૈન શાસ્ત્રોમાં તેને લગતા અનેક ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન—જિન શબ્દની પાછળ મુખ્ય ભાવના કઈ રહેલી છે ?

ઉત્તર—જિન શબ્દની પાછળ મુખ્ય ભાવના આપણા આત્માનો જય કરવાની છે. આત્માનો જય કરવો, એટલે આત્માની દુષ્ટ વૃત્તિઓ પર પૂરેપૂરો કાબુ મેળવી લેવો.

પ્રશ્ન—આજે આપણા દેશમાં કોઈ જિન છે ખરા ?

ઉત્તર—ના. કેવલજ્ઞાન વિના જિન થઈ શકાય નહિ અને કેવલજ્ઞાનનો તો આજે વિચ્છેદ છે.

પ્રશ્ન—કેવલજ્ઞાનનો વિચ્છેદ શા માટે ?

ઉત્તર—કેવલજ્ઞાન શુક્લ ધ્યાનના બીજે પાયે થાય છે અને શુક્લધ્યાન ધરવા જેવું સંઘયણ કે મનોબળ આપણે ધરાવતા નથી.

પ્રશ્ન—શું બધા જ જિનોને ૩૪ અતિશયો હોય ? ઓછા-વત્તા નહિ ?

ઉત્તર—બધા જ જિનોને નિયમા ૩૪ અતિશયો હોય છે, એટલે ઓછા-વત્તાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી.

પ્રશ્ન—પરંતુ કોઇ દેવોને કોઇ જિન તરફ વધારે ભક્તિ હોય તો વધારે અતિશયો કરે કે નહિ?

ઉત્તર—દેવોને બધા જિનો તરફ સરખી ભક્તિ હોય છે, એટલે તેઓ પોતાના કલ્પ અનુસાર કે દેવેન્દ્રની આજ્ઞા અનુસાર પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યા કરે છે.

પ્રશ્ન—આજે જિનભગવંતનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા હોય તો?

ઉત્તર—તો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં થઇ શકે, પણ ત્યાં જવાની આપણી શક્તિ નથી. કોઈ વિદ્યા-મંત્રસિદ્ધિના બળે ત્યાં જાય, એ જુદી વાત છે. શ્રી કાલિકાચાર્ય અમુક સંદેહના નિવારણાર્થે સૂક્ષ્મ દેહે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધર સ્વામી પાસે ગયા હતા, એવો શાસ્ત્રમાં ઉલ્લેખ છે. આજના ધર્મ પ્રચારકોમાંથી કોઈ કોઇ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગયાનો દાવો કરે છે, પણ તે માત્ર પ્રચાર છે; તેમાં સત્ય કંઇ નથી.

પ્રશ્ન—જિન ભગવંતના નામનો મંત્ર જપીએ તો એ ફળે ખરો?

ઉત્તર—જરૂર. મંત્ર મંત્રનું કામ કરે છે, પણ તે શ્રદ્ધા, શુદ્ધિ અને વિધિપૂર્વક જપવો જોઈએ.

પ્રશ્ન—જિન ભગવંતની કોઈ પ્રકારની માન્યતા રાખી શકાય ખરી?

ઉત્તર—ના, એ એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે.

તે માટે 'बारसगुण अरिहंता'[3] 'બાર ગુણ અરિહંત દેવ' આદિ પંક્તિઓ આપણા સમાજમાં પ્રચલિત છે.

આ જગતમાં જેના જેવું બીજું કોઈ ન હોય, તે અનન્યસદૃશ કહેવાય. તમે પૃથ્વીનું સમસ્ત પડ ફેંદી વળો, પણ તમને અરિહંતનો જોટો નહિ મળે, એ હકીકત છે. એક ભૂમિમાં એક સમયે તો બે અરિહંતો જન્મતા જ નથી, એટલે તેમની જોડી મળવી અસંભવિત છે. અહીં કોઈ એમ પૂછતું હોય કે 'આ પૃથ્વીમાં તેમનો જોટો ભલે ન જડે, પણ સ્વર્ગમાં જડે કે નહિ? ત્યાં તો મોટી સંપત્તિ-શક્તિવાળા દેવો હોય છે.' તેનો ઉત્તર અમે નકારમાં આપીએ છીએ. અહીં અરિહંતનો જોટો શોધવાનો છે, તે તેમના ગુણની અપેક્ષાએ શોધવાનો છે. અરિહંત અનંત ગુણોના ભંડાર હોય છે, તેના સોમા કે હજારમા ભાગે પણ કોઈ દેવ આવી શકે નહિ, પછી બરોબરીની વાત તો રહી જ ક્યાં? અહીં વાત તો એ છે કે દેવોના દેવો પણ

---

3. बारसगुण अरिहंता, सिद्धा अट्ठेव सूरि छत्तीसं ।
उवज्झाया पणवीसं, साहू सगवीस अट्ठसयं ॥

[illegible] શ્રીઅરિહંતના [illegible], સિદ્ધના [illegible], આચાર્યના [illegible]

અરિહંત ભગવંતની ભક્તિ-પૂજા કરતા હોય છે, જ્યારે એવા ઇન્દ્રો જેમના ચરણની સેવામાં આવે, શું તેમની સમૃદ્ધિની કલ્પના આવી શકે ખરી?

આજથી ૨૫૦૦–૨૬૦૦ વર્ષ પહેલાં ભારતવર્ષમાં ઘણા ધાર્મિક સંપ્રદાયો હતા અને બહુ મોટા વાદી–વિદ્વાનો હતા. એ બધાને સંકલિત કે ગોશાલક મંખલિપુત્ર અને ઉત્તમ ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ, અગ્નિભૂતિ કે જેમણે ઉપલક પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા, પણ તેમાંથી કોઈ ભગવાન મહાવીરની તુલનામાં આવી શક્યો નહિ. કેટલાકે તેમની હરિફાઈ કરી તેમને ઉતારી પાડવાના પ્રયત્નો કર્યા, પણ પરિણામે પોતાને જ નીચું જોવું પડ્યું ભગવાનનો શરણ સ્વીકાર્યો. તાત્પર્ય કે અરિહંત ભગવંત ગુણમાં અજોડ હોય છે, એટલે કોઈ તેમની હરિફાઈ કરી શકતું નથી.

અરિહંતો અચિંત્ય માહાત્મ્યવાળા હોય છે, એમ કહેવાનો આશય એ છે કે તેમનો મહિમા આપણે કલ્પી શકીએ, તે કરતાં પણ ઘણો મોટો હોય છે. જેમનાં દર્શનમાત્રથી પાપી મનુષ્યો પવિત્ર થતા હોય, દરિદ્ર મનુષ્યો ધનવાન બનતા હોય, અને મહા રોગથી પીડાઈ રહેલા મનુષ્યો નીરોગી બનતા હોય, તેમના મહિમાને તમે કેવો કહેશો? માત્ર મનુષ્યો પર જ નહિ, પશુ, પક્ષીઓ અને અન્ય પ્રાણીઓ પર પણ તેમનો અજબ પ્રભાવ પડે છે અને તેમના જીવનમાં અનેક પરિવર્તન આવે છે. ચંડકૌશિક એક દૃષ્ટિ–

વિષ ભયંકર સર્પ હતો અને દૃષ્ટિપાત માત્રથી પણ અનેક પ્રાણીઓના પ્રાણ હરતો હતો. તેણે ભગવાન મહાવીરને પોતાના રાફડાની નજીક ઊભેલા જોઈને તેમના પગે પોતાનો ઝેરી દંશ માર્યો, પરંતુ ભગવાન મહાવીરને તેની કોઈ અસર થઈ નહિ, આ તેમનો કેવો મહિમા! વળી 'ચંડ કૌશિય બુજ્ઝ! બુજ્ઝ!' એ તેમના વાત્સલ્યપૂર્ણ શબ્દોએ તેનું સમસ્ત જીવન ફેરવી નાખ્યું અને હળાહળ ઝેરના સ્થાને સમતારસની સુધા પ્રકટાવી દીધી. ખરેખર! અરિહંત ભગવંતનો મહિમા અપાર હોય છે, તેનું વૈખરી વાણી વડે વર્ણન થઈ શકે જ નહિ.

કેવલાધિષ્ઠિત એટલે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનથી યુક્ત. અરિહંત ભગવંતો સંસારનો ત્યાગ કર્યા પછી સામાયિક યોગની સાધનાનો સ્વીકાર કરે છે અને અનેક પ્રકારના પરીષહો તથા ઉપસર્ગોનો જય કરીને અનુક્રમે વૃત્તિસંક્ષય સુધી પહોંચે છે, જ્યાં ચાર ઘાતીકર્મોનો ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી જ તેઓ તીર્થપ્રવર્તન તથા ધર્મોપદેશનું કાર્ય કરે છે અને જગતમાં જયકાર વર્તે છે. તાત્પર્ય કે અરિહંત ભગવંતો કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને અવશ્ય ધારણ કરનારા હોય છે.

અરિહંતો પ્રવર ઉત્તમતાને યોગ્ય હોય છે, એટલે કે તેઓ રૂપ, ગુણ, સંઘયણ, સંસ્થાન, કુલ, જાતિ, જ્ઞાન, ધ્યાન, સિદ્ધિ એ બધામાં ઉત્તમ હોય છે, તેથી જ તેમની ગણના પુરુષોત્તમ તથા સિદ્ધોત્તમ તરીકે થાય છે.

અરિહંત ભગવંતનો આત્મા દેવલોક કે નરકલોકમાંથી ચ્યવીને માતાના ગર્ભમાં આવે છે, તેને ચ્યવનકલ્યાણક કહેવાય છે; તેઓ માતાના ઉદરથી જન્મ પામે, તેને જન્મ-કલ્યાણક કહેવાય છે; તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરી સંયમ-દીક્ષા કે યોગદીક્ષા ધારણ કરે છે, તેને દીક્ષાકલ્યાણક કહેવાય છે; તેઓ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે, તેને કેવલજ્ઞાન કલ્યાણક કહેવાય છે અને તેઓ નિર્વાણ પામે, તેને નિર્વાણ-કલ્યાણક કહેવામાં આવે છે. જગતનું કલ્યાણ કરનારના જીવનમાં આ પાંચેય ઘટનાઓ મહત્ત્વની હોવાથી તેને કલ્યા-ણક સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ પાંચે ય કલ્યાણક-પ્રસંગોએ દૈવી તત્ત્વો ઉલ્લાસમાં આવે છે, એટલે કે દેવ-દેવીઓ ટોળે મળીને તેનો યોગ્ય ઉત્સવ-મહોત્સવ કરે છે અને આ જગતમાં તેનું વિશિષ્ટ વાતાવરણ સર્જાય છે. દેવ-દેવીઓ દ્વારા થતાં આ બધા ઉત્સવ-મહોત્સવોનો સમાવેશ પૂજાતિશયમાં જ થાય છે.

તાત્પર્ય કે अर्ह્ ધાતુમાંથી ઉદ્ભવેલા અરહંત-અરિહંત, અરુહંત એ ત્રણેય શબ્દનો અર્થ અષ્ટ-મહાપ્રાતિહાર્ય તેમજ ત્રણે ય લોકના નાયકો વડે પૂજાતા આ જગતના એક લોકોત્તર મહાપુરુષ છે.

લોગસ્સસૂત્રની આ પ્રથમ ગાથામાં लोगस्स उज्जोअगरे પદ વડે જ્ઞાનાતિશયનું, धम्मतित्थयरे પદ વડે વચનાતિશયનું, जिणे પદ વડે અપાયાપગમાતિશયનું અને अरिहंते પદ વડે પૂજાતિ-શયનું સૂચન થતાં પ્રસ્તુત કીર્તન કે સ્તવન ચાર મૂલાતિ-

શય-ગર્ભિત બને છે અને તેથી તેનું મહત્ત્વ ઘણું વધી જાય છે. આચાર્ય શ્રી મલ્લિષેણસૂરિએ **સ્યાદ્વાદમંજરી**ના આરંભમાં તથા શ્રીરત્નશેખરસૂરિએ **શ્રાદ્ધવિધિ**ના આરંભમાં આ ચાર મૂલાતિશયોનું વર્ણન કરેલું છે.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન—અર્હત્‌કેવલીઓને લોકોદ્યોતકર, ધર્મતીર્થંકર તથા જિન એવાં ત્રણ વિશેષણો લગાડ્યા પછી અરિહંત એવું ચોથું વિશેષણ લગાડવાની જરૂર શી?

ઉત્તર—અર્હત્‌કેવલીઓને લોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રકાશનારા, ધર્મની અપૂર્વ દેશના દેનારા, ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની સ્થાપના કરનારા, વીતરાગ મહાપુરુષ તથા ચોત્રીશ અતિશયોના ધારક કહ્યા પછી પણ એક વસ્તુ સ્પષ્ટ કરવાની હતી અને તે તેમની પરમપૂજ્યતા. આ ભાવ અરિહંત વિશેષણ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન—અરિહંત શબ્દનો અર્થ શો છે?

ઉત્તર—અરિહંત એટલે અર્હત્, ત્રણે ય લોકની પૂજાને યોગ્ય, અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યની પૂજાને યોગ્ય. તેના બીજા પણ અર્થો થાય છે, પરંતુ તે અહીં પ્રસ્તુત નથી.

પ્રશ્ન—અરિહંતમાં કેટલા ગુણો હોય?

ઉત્તર—અરિહંતમાં અનંતગુણો હોય. જે ગુણોને આપણે ગણી ન શકીએ, તેને અનંત જ સમજવા.

છે કે તેઓ આ જગતની સહુથી વધારે પૂજનીય-પૂજ્ય વ્યક્તિ છે. આમાં બધું આવી ગયું કે નહિ?

પ્રશ્ન-અપાયાપગમતાશિય શબ્દ ઘણો અટપટો લાગે છે. તેનો અર્થ શો છે?

ઉત્તર-અપાયાપગમાતિશય શબ્દ અટપટો ભલે લાગતો હોય, પણ તેની કામગીરી અતિ સુંદર છે. આપાય, અપગમ અને અતિશય એ ત્રણ પદો વડે તેની રચના થયેલી છે. અપાય એટલે કષ્ટ-દુઃખ-મુશીબત, તેનો અપગમ થવો એટલે નાશ થવો; આવું પરિણામ લાવનારો જે અતિશય તે અપાયાપગમાતિશય. આ અતિશય વડે ભગવંત જ્યાં વિચરતા હોય, તેની આસપાસના સવાસો યોજનના વિસ્તારમાંથી રોગ, વૈર, ઇતિ, મારી, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, દુર્ભિક્ષ અને સ્વચક્ર-પરચક્રભય, એ આઠ અપાયોનો અપગમ થઈ જાય છે, એટલે કે અભાવ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન-અષ્ટવિધ અપાયોનો અપગમ શી રીતે થાય છે? શું એ અપગમ અરિહંત ભગવંતો પોતે કરે છે?

ઉત્તર-અરિહંત ભગવંતના ઘાતીકર્મોનો ક્ષય થતાં જ તીર્થંકર નામપ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે, તેના લીધે અષ્ટવિધ અપાયોનો અપગમ થવા લાગે છે. તેનું કર્તૃત્વ અરિહંતના શિરે હોતું નથી.

પ્રશ્ન-આ સંયોગોમાં અરિહંત ભગવંતને અન્યનાં દુઃખો દૂર કરનારા કહી શકાય?

ઉત્તર :—જેની શક્તિથી કામ થતું હોય, તેણે જ તે કામ કરેલું ગણાય છે. આ સંયોગોમાં અરિહંત ભગવંતને અન્યનાં દુઃખો દૂર કરનારા કહી શકાય. એમાં કોઈ શાસ્ત્રીય બાધ નથી.

પ્રશ્ન :—અરિહંત ભગવંતને આખી દુનિયા પૂજે, તેથી તેમને કંઈ અભિમાન આવે ખરું ?

ઉત્તરઃ—ના. તેમણે માન નામના કષાયને પૂરેપૂરો જિતેલો હોય છે, તેથી તેમને આ બાબતનું લેશ માત્ર અભિમાન આવે નહિ. દુનિયા દુનિયાની રીતે ચાલતી હોય છે અને અરિહંત ભગવંત નિજાનંદમાં મસ્ત હોય છે. તેમને કોઈપણ મલિન વિચાર સ્પર્શી શકતો નથી. અરિહંત એટલે જ પરમ પવિત્રતાની મૂર્તિ. તેમને આપણાં લાખો વંદન હો.

[૧૩]

પ્રથમ ગાથાનો અર્થપ્રકાશ-૫

[છેલ્લાં ચાર પદો]

પ્રિય પાઠકો ! આપણે એકધારી મજલ કરીને પ્રથમ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં આવી પહોંચ્યા છીએ અને તેની આદિમાં રહેલા અતિ અર્થગંભીર 'अरिहंते' પદને વટાવી ચૂક્યા છીએ. હવે માત્ર ચાર પદોનું અર્થ વિવરણ-માત્ર ચાર પદોની અર્થવિચારણા બાકી છે; તે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં અવશ્ય પૂરી થઇ જશે. પરંતુ હજી એકંદર લાંબો પંથ કાપવાનો છે અને તેમાં આપણે ઘણાં ભાવ-શિખરો સર કરવાનાં છે, તે તમારા જેવા સમજુ અને ધૈર્યવાન પાઠક-મિત્રોનો સંગાથ મળતાં અવશ્ય સર થઈ જશે, એવો અમને વિશ્વાસ છે. ચાલો, ત્યારે આપણે આગળ વધીએ અને ક્રમપ્રાપ્ત कित्तइस्सं પદની અર્થ વિચારણા કરીએ.

कित्तइस्सं એ कित्त ધાતુના ભવિષ્યકાલના પ્રથમ પુરુષનું એકવચન છે. તેનું સંસ્કૃતરૂપ કેટલાક ટીકાકારોએ

कीर्तयिष्यामि કર્યું છે, તો કેટલાક ટીકાકારોએ कीर्तयिष्ये કર્યું છે. તેમાં આ રૂપ ઠીક કે તે રૂપ ઠીક, એ ચર્ચાને સ્થાન નથી, કારણ કે આ બંને રૂપો સંસ્કૃતભાષાને માન્ય છે. कित्तइस्सं પદનો સામાન્ય અર્થ 'હું કીર્તન કરીશ.' એવો થાય છે, પણ કીર્તન શબ્દથી અહીં શું સમજવું ? તે વિચારણીય છે.

कीर्त् ધાતુ પ્રશંસાનો અર્થ દર્શાવે છે, એટલે કીર્તનનો અર્થ પ્રશંસા, ગુણાનુવાદ કે સ્તવન થાય છે. પરંતુ અહીં તેનો અર્થ '**સ્મરણ-વંદનપૂર્વકનું સ્તવન**' સમજવાનો છે.

અહીં એક પાઠકમિત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે 'કીર્તનનો અર્થ નામપૂર્વકનું સ્તવન કરીએ તો કંઈ હરકત ખરી ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'જો આ અર્થનો સ્વીકાર કરીએ તો સૂત્રની બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથા કીર્તનમાં આવે, પણ પાંચમી છઠ્ઠી તથા સાતમી ગાથા તેની બહાર રહી જાય, જે કીર્તનનો એક અગત્યનો ભાગ છે, એટલે આ અર્થ અધૂરો હોઈ તેનો સ્વીકાર થઈ શકે નહિ.'

પ્રથમ જિનોને-તીર્થંકરોને નામ સ્મરણપૂર્વક વંદના કરવી અને પછી તેમનો ગુણાનુવાદ કરવો કે તેમનું સ્તવન કરવું, એ પરંપરા જૈન ધર્મમાં ઘણા પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવે છે, એ જોતાં કીર્તન શબ્દનો આ વિશેષાર્થ પૂરેપૂરો સંગત છે. અન્ય સંપ્રદાયોમાં પણ ભગવાનનું ભજન-કીર્તન

શાક સમારવાની છરીથી અમારા જમણા પગની પાનીના ઉપરના ભાગમાં જ્યાં સર્પદંશ થયો હતો, ત્યાં એક ચોરસ ઈંચ જેટલી જગામાં ખોદાણ કર્યું અને પુષ્કળ લોહી વહેવા માંડ્યું. અમારી વેદનાનો પાર ન હતો, મુખમાંથી ચીસો નીકળી રહી હતી. તે વખતે શ્રદ્ધામૂર્તિ માતાએ આદેશ કર્યો, 'તારી ચીસો બંધ કર અને ભગવાન મહાવીરનું નામ લેવા માંડ. તેનાથી તને સારું થઈ જશે.'

અમે હિંમત એકઠી કરી 'મહાવીર–મહાવીર' એ પ્રમાણે ભગવાનનું નામ લેવા માંડ્યું. કોઈવાર વેદના અસહ્ય બનતી તો એ નામ મોટેથી બોલાઈ જવાતું. આ સ્થિતિમાં આશરે દોઢેક કલાક પસાર થતાં અમે ઝેરની અસરમાંથી મુક્ત થયા. તે આખી રાત લોકોએ અમને સૂવા દીધા નહિ, કારણ કે 'સૂવાથી ઝેર ચડે છે' એ માન્યતા પ્રચલિત હતી.

પગ સૂઝીને થાંભલા જેવો થઈ ગયો, પણ સ્થાનિક વનસ્પતિઓના થોડા દિવસના ઉપચારથી તે મૂલ સ્થિતિમાં આવી ગયો અને અમે પાછા અમદાવાદ–શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલયમાં પહોંચી વિદ્યાભ્યાસમાં લાગી ગયા.

અન્ય આપત્તિઓ પ્રસંગે પણ અમે નામકીર્તનનો મહિમા નિહાળ્યો છે, તેથી અમે તેમાં પૂરેપૂરા શ્રદ્ધાન્વિત છીએ.

મંત્રવિશારદો કહે છે કે દરેક જિનેશ્વરનું નામ એક શાન્તિમંત્ર છે અને તેનું રટણ–તેનો જપ આપત્તિઓને અવશ્ય દૂર કરે છે. આમ છતાં આપણે અન્ય મંત્રો તરફ લોભાઈને નામકીર્તનને ગૌણ બનાવી દીધું છે. પરિણામે

રહ્યો છે અને તેમાં ત્રીજા આરાના છેડાથી ચોથા આરાના છેડા સુધીમાં ચોવીશ-ચોવીશ તીર્થંકરો થતા રહ્યા છે, એટલે આજ સુધીમાં તેમની અનંત ચોવીશીઓ થઈ ગઈ છે; પરંતુ તે બધાનું નામકીર્તન શક્ય નથી, કારણ કે પ્રથમ તો આપણે એ બધાનાં નામો જાણતાં નથી અને બીજું એ નામો કદાચ જાણીએ-જાણવા પામીએ તો પણ તેને ક્રમશઃ બોલી શકીએ એમ નથી. એ માટે હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પણ ઓછું પડે એમ છે. આ વસ્તુ દાખલાથી વધારે સ્પષ્ટ થશે. ધારો કે આપણે એક મીનીટમાં ૧૦ નામો બોલી શકીએ છીએ, તો એક કલાકમાં ૬૦૦ નામો બોલી શકીએ અને એક અહોરાતમાં ૬૦૦ × ૨૪ = ૧૪૪૦૦ નામો બોલી શકીએ. આ રીતે એક વર્ષમાં ૧૪૪૦૦ × ૩૬૦ = ૫૧,૮૪,૦૦૦ બોલી શકીએ અને પૂરાં સો વર્ષનું આયુષ્ય હોય તો ૫૧,૮૪,૦૦,૦૦૦ એકાવન ક્રોડ ને ચોરાશી લાખ નામો બોલી શકીએ. હવે માની લો કે આપણું આયુષ્ય હજાર વર્ષનું છે અને તે બધો સમય આપણે ભૂતકાલીન જિનનાં નામો બોલ્યા જ કરીએ છીએ, તો એ સંખ્યા પર બીજાં ત્રણ મીંડાં ચડે, એટલે કે તે ૫૧૦૦૦ ક્રોડ ઉપર પહોંચે, પરંતુ અનંતના હિસાબે તો આ સંખ્યા એક બિંદુ જેટલી જ છે. તાત્પર્ય કે કોઈ પણ સંયોગોમાં તે બધાનું નામકીર્તન શક્ય નથી, એટલે ઉચિત એ છે કે જેમનાં નામ અને કામ આપણે જાણી શકયાં છીએ, એવા વર્તમાન ચોવીશીનાં શ્રીઋષભદેવ આદિ ચોવીશ તીર્થંકરોનું જ નામ-કીર્તન કરવું.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન :—કીર્તન કે સ્તવન કોનું કરવું જોઈએ?

ઉત્તર :—ઉત્તમોત્તમ વ્યક્તિઓનું.

પ્રશ્ન :—આવી ઉત્તમોત્તમ વ્યક્તિઓ કઈ છે?

ઉત્તર :—તીર્થંકરો-જિનો-અર્હંતકેવલીઓ.

પ્રશ્ન :—તેમની સંખ્યા કેટલી હશે?

ઉત્તર :—જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણેય કાલ અને સર્વક્ષેત્રો સામે રાખીને કહીએ તો અનંત. અને માત્ર અવસર્પિણીકાલ અને ભરતક્ષેત્રને સામે રાખીને કહીએ તો ચોવીશ.

પ્રશ્ન :—આ ચોવીશે ય અર્હંતકેવલીઓનું સ્તવન સાથે કરી શકાય ખરું?

ઉત્તર :—હા. સમાન ગુણવાળી સઘળી વ્યક્તિઓનું સ્તવન સાથે કરી શકાય. આ ચોવીશે ય અર્હંતકેવલીઓ ગુણમાં સમાન છે.

પ્રશ્ન :—આ ચોવીશે ય અર્હંતકેવલીઓનું સ્તવન કરવાનું તાત્કાલિક ફલ શું?

ઉત્તર :—આ ચોવીશેય અર્હંતકેવલીઓનું સ્તવન કરવા બેસીએ તેટલો વખત સંવર એટલે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે; જીભ, મુખ તથા અંતઃકરણ પવિત્ર બને છે અને વાતાવરણમાં વિમલતા પ્રસરે છે. વળી આ ક્રિયા જોઈ અન્ય લોકોને પણ આવી ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે, એટલે પવિત્રતાની પરંપરા ચાલે છે અને તે અનેકનાં કલ્યા-

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન :—કીર્તન કે સ્તવન કોનું કરવું જોઈએ?

ઉત્તર :—ઉત્તમોત્તમ વ્યક્તિઓનું.

પ્રશ્ન :—આવી ઉત્તમોત્તમ વ્યક્તિઓ કઈ છે?

ઉત્તર :—તીર્થંકરો-જિનો-અર્હત્‌કેવલીઓ.

પ્રશ્ન :—તેમની સંખ્યા કેટલી હશે?

ઉત્તર :—જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણેય કાલ અને સર્વક્ષેત્રો સામે રાખીને કહીએ તો અનંત, અને માત્ર અવસર્પિણીકાલ અને ભરતક્ષેત્રને સામે રાખીને કહીએ તો ચોવીશ.

પ્રશ્ન :—આ ચોવીશે ય અર્હત્‌કેવલીઓનું સ્તવન સાથે કરી શકાય ખરું?

ઉત્તર:—હા. સમાન ગુણવાળી સઘળી વ્યક્તિઓનું સ્તવન સાથે કરી શકાય. આ ચોવીશે ય અર્હત્‌કેવલીઓ ગુણમાં સમાન છે.

પ્રશ્ન :—આ ચોવીશે ય અર્હત્‌કેવલીઓનું સ્તવન કરવાનું તાત્કાલિક ફલ શું?

ઉત્તર :—આ ચોવીશેય અર્હત્‌કેવલીઓનું સ્તવન કરવા બેસીએ તેટલો વખત સંવર એટલે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે; જીભ, મુખ તથા અંતઃકરણ પવિત્ર બને છે અને વાતાવરણમાં વિમલતા પ્રસરે છે. વળી આ ક્રિયા જોઈ અન્ય લોકોને પણ આવી ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે, એટલે પવિત્રતાની પરંપરા ચાલે છે અને તે અનેકનાં કલ્યા-

[१८]

તીર્થંકરવાદ

અત્યાર સુધીના વિવેચન પરથી આપણા વાંચનાર તીર્થંકર ભગવંતો અંગે તેમ કેટલીક હકીકતો જાણી ચૂક્યા છો, પણ હજી કેટલીક અગત્યની હકીકતો જાણવાની બાકી છે, તે અમે આ પ્રકરણમાં રજૂ કરવા ધારીએ છીએ, જેથી તમને જૈન ધર્મના તીર્થંકરવાદનો—જૈન ધર્મના તીર્થંકર અંગેની માન્યતાઓનો પૂરો ખ્યાલ આવી જશે અને તે અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે. જે બીજું ઘણું જાણ્યું હોય, પણ તીર્થંકર અંગે જાણવા જેવું જાણ્યું ન હોય તો તેણે વાસ્તવમાં કશું જાણ્યું નથી. એકડા વિના ગમે તેટલાં મીંડાં હોય, તેનું કંઈ મૂલ્ય ખરું ?

તીર્થંકર ભગવંતો જૈન ધર્મના એકડો છે. તેને આરંભમાં જ સારી રીતે ઘૂંટવો જોઈએ, જેથી તેના સંસ્કાર મનમાં ઘણા ઊંડા પડે અને તે આપણી જીવનવાટિકાનો વિકાસ કરવામાં અનેરો—અનોખો ભાગ ભજવે. અમે એક

ગામડામાં તદ્દન સામાન્ય સ્થિતિના કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા, પણ એટલા ભાગ્યશાળી હતા કે માતાએ અમને નમસ્કાર મહામંત્રની સાથે ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામ પણ કંઠસ્થ કરાવી દીધાં અને તેમના જીવન અંગે જાણવા જેવી કેટલીક કથાઓ પણ ખૂબ પ્રેમપૂર્વક અવારનવાર કહ્યા કરી. તેનાથી જે ધાર્મિક સંસ્કારો પ્રાપ્ત થયા, તે અમારા જીવનની મોંઘેરી મૂડી બની ગઇ. તાત્પર્ય કે તીર્થંકર ભગવંત અંગેનાં મંતવ્યો આપણે શ્રદ્ધા-ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક સાંભળવા જોઇએ અને તેને બરાબર અવધારી લેવાં જોઈએ.

આ સંસારમાં રહેલા સઘળા પુરુષોનું વર્ગીકરણ (૧) અધમાધમ, (૨) અધમ, (૩) વિમધ્યમ, (૪) મધ્યમ, (૫) ઉત્તમ અને (૬) ઉત્તમોત્તમ, એ છ પ્રકારો કે છ કોટિમાં કરવામાં આવે તો તીર્થંકર ભગવંતો ઉત્તમોત્તમની કોટિમાં આવે, કારણ કે તેઓ ત્રણ લોકના નાથ, ત્રણ-લોકમાં સહુથી અધિક પૂજનીય અને ત્રણેય લોક પર પ્રભુત્વ ધરાવનારા હોય છે. તેઓ સર્વગુણસંપન્નતા અને પરમ પવિત્રતાને લીધે સદા સ્મરવા યોગ્ય, સદા વંદવા યોગ્ય, સદા પૂજવા યોગ્ય અને સદા ધ્યાન ધરવા યોગ્ય હોય છે.

તેમનો જીવ અનાદિ કાલથી જ્યારે અવ્યવહાર રાશિમાં હોય છે, ત્યારે પણ કેટલાક વિશેષ ગુણોને લીધે બીજા જીવો કરતાં ઉત્તમ હોય છે. તે પછી યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે જ્યારે વ્યવહારરાશિમાં આવે છે, ત્યારે પણ પૃથ્વી-કાયના જીવોમાં ચિંતામણિ રત્ન, પદ્મરાગ રત્ન વગેરે ઉત્તમ

રત્નોની જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે; અપ્કાયના જીવોમાં મહાન તીર્થોદક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; અગ્નિકાયના જીવોમાં મંગલ-દીપ આદિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; વાયુકાયમાં મૃદુ, શીતલ, સુગંધ વાયુરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને વનસ્પતિકાયમાં કલ્પવૃક્ષ, પારિજાત, ચંદન, ચંપક, આમ્ર, અશોક વગેરે વૃક્ષ તરીકે અથવા ચિત્રાવેલ આદિ પ્રભાવશાળી ઔષધિઓ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ રીતે બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિયમાં પણ ઉત્તમ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચમાં ઉત્તમ પ્રકારના હસ્તી કે શુભ લક્ષણોવાળા અશ્વ વગેરે તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

તે પછી મનુષ્યગતિમાં ઉત્તમ કુલોમાં ઉત્પન્ન થઈ સમ્યક્ત્વ પામે છે અને પ્રશસ્ત સામગ્રીના યોગે વીશ સ્થા-નકની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરીને શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની ઉપાર્જના પૂર્વક અનુત્તર વિમાન આદિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તીર્થંકરનો કોઈ કોઈ આત્મા ચક્રવર્તી અવસ્થા પામતાં અનેકવિધ યુદ્ધો આદિનાં કારણે નરકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

મનુષ્યભવ સિવાય અન્ય કોઈ ભવમાં મુક્તિ નથી, એટલે તીર્થંકરનો છેલ્લો જન્મ મનુષ્ય તરીકે વિશુદ્ધ કુલ–જાતિમાં થાય છે. ભગવાન મહાવીરને મરીચિના ભવમાં કરેલા કુલમદના કારણે તીર્થંકરના ભવમાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કૂખમાં આવવું પડયું, તેને એક અભૂતપૂર્વ ઘટના માનવામાં આવી હતી અને દેવેન્દ્રે હરિણૈગમેષી નામના

હોય છે, જેને આપણે 'લંછન' તરીકે ઓળખીએ છીએ. આપણી કેટલીક સ્તુતિઓમાં ચોવીશ તીર્થંકરનાં લંછનોનાં નામ આવે છે. અમે પોતે અવધાનપ્રયોગોની પ્રક્રિયામાં તેનો સફલતા પૂર્વક ઉપયોગ કરેલો છે.

તીર્થંકરનું બલ ઘણું હોય છે. ચરણનો અંગૂઠો દબાવે અને મેરુ પર્વત કંપી ઉઠે, એ બળને કેટલું સમજવું ? તેઓ બળનો ઉપયોગ કરે તો હિંસક પશુઓ, દુર્દાંત મનુષ્યો તથા અધમાધમ અસુરો-વ્યંતરો આદિનો ક્ષણભરમાં જ પરાભવ કરી શકે, પણ તેઓ આવી પડતા ઉપસર્ગોને સમતા-ભાવે ઝીલી લેવામાં માને છે અને એ રીતે પોતાનાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

તીર્થંકરોમાં રૂપ પણ ઘણું હોય છે અને કાંતિ પણ ઘણી હોય છે. તેના લીધે તેમનું વ્યક્તિત્વ અદ્ભુત લાગે છે.

માતા-પિતા પણ તેમના જન્મનો ભારે મહોત્સવ કરે છે, જે વખતે સ્નેહી-સંબંધીજનોને મિષ્ટ ભોજન અને દીન-દુ:ખી-જનોને છૂટા હાથે દાન આપવામાં આવે છે. પ્રજા પણ એ મહોત્સવમાં સામેલ થાય છે અને વિવિધ પ્રકારે પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરે છે. યોગ્ય દિવસે વિધિપૂર્વક તેમનું નામકરણ થાય છે.

ટૂંકમાં તીર્થંકરનો જન્મ એ આ જગતની એક એવી મહત્ત્વપૂર્ણ અને ઉપકારક ઘટના છે કે તેની નોંધ પ્રકૃતિનાં ગૂઢ બલો, દેવ-દેવતાઓ તથા માનવસમાજને લીધા વિના ચાલતું નથી.

તીર્થંકરનો ઉછેર રાજકુમાર તરીકે થાય છે. પાંચ ધાવમાતાઓ તથા બીજા અનેક નોકર-ચાકરો તેમની સેવામાં હાજર હોય છે. પાણી માગે ત્યાં દૂધ અને દૂધ માગે ત્યાં ઘી હાજર થાય, એવી સ્થિતિ હોય છે. આજનાં બાળકોને તો બાલ્યાવસ્થમાં ઓરી, અછબડા, દાંત આવવા, ઝાડા થવા વગેરે નાના-મોટા અનેક રોગોમાંથી પસાર થવું પડે છે, જ્યારે તીર્થંકરોનું શરીર રોગરહિત હોવાથી તેમને આવી કોઈ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો પડતો નથી. બગીચામાં પુષ્પો ખીલે, એ રીતે તેમનું શરીર પ્રમાણોપેત અંગોપાંગ વડે ખીલી ઊઠે છે અને સહુનું આકર્ષણ કરે છે.

તીર્થંકરો બાલ્યાવસ્થામાં પણ અનેક વિદ્યા-શાસ્ત્રોના જાણકાર હોય છે, તેથી તેમને વિદ્યાગુરુ કરવા પડતા નથી. આજે પણ કેટલાંક એવાં બાળકો મળી આવે છે, જે ઉમરમાં ઘણા નાના હોવા છતાં સંગીત, ગણિત તથા ધર્મશાસ્ત્ર આદિના જાણકાર હોય છે અને અતિ તીવ્ર સ્મરણશક્તિ ધરાવતા હોય છે; એટલે બાલ્યાવસ્થામાં આ બધું શી રીતે સંભવે ? એ પ્રશ્ન અસ્થાને છે.

તીર્થંકરોમાં કેટલાક વિવાહિત થાય છે, તો કેટલાક અવિવાહિત રહે છે, પણ વિવાહિત કરતાં અવિવાહિતની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે. ચોવીશ તીર્થંકરોમાં બાવીશ તીર્થંકરો વિવાહિત અને માત્ર બે જ અવિવાહિત છે: એક મલ્લિનાથ અને બીજા અરિષ્ટનેમિ.

ભગવાનનો નિર્વાણસમય નજીક આવે ત્યારે પોતાની મેળે યોગક્રિયાથી દેહનો ત્યાગ કરે છે. તેની પદ્ધતિ એવી છે કે તેઓ પ્રથમ બાદર કાયયોગમાં રહી બાદર મનોયોગ ને વચનયોગને રુંધે છે. પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગમાં સ્થિત થઈ બાદર કાયયોગને પણ રુંધે છે. પછી વચન તથા મનના સૂક્ષ્મયોગને પણ રુંધે છે. તે વખતે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી નામનું ત્રીજું શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થયું ગણાય છે. પછી સૂક્ષ્મ તનુયોગને રુંધી જેમાં સર્વ ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થાય છે, એવા સમુચ્છિન્નક્રિયા નામના ચોથા શુક્લધ્યાનની પ્રાપ્તિ કરે છે. પછી અ इ उ ऋ ऌ એ પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરીએ એટલી વારમાં સકલકર્મબંધનથી રહિત થયેલો તેમનો આત્મા દેહ છોડીને સ્વભાવિક ઊર્ધ્વ ગતિથી સમય માત્રમાં લોકના અગ્રભાગે આવેલી સિદ્ધશિલાના ઉપરના ભાગે પહોંચી જાય છે અને ત્યાં સિદ્ધાત્મા તરીકે–સિદ્ધભગવંત તરીકે સદા સ્થિર રહે છે. સિદ્ધશિલામાં અનંત સિદ્ધાત્માઓ સાથે જ રહે છે. તેઓ અરૂપી હોવાથી ગમે તેટલી સંખ્યામાં સાથે રહી શકે છે. આગળ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય નામનાં દ્રવ્યો નહિ હોવાથી તેઓ સદાને માટે ત્યાં જ સ્થિર રહે છે અને અનિર્વચનીય અનુપમ આનંદનો ઉપભોગ કરે છે.

તીર્થંકર ભગવંતનો વિરહ થતાં લોકોની આંખમાંથી અશ્રુ સરવા લાગે છે અને શોકની છાયા ફરી વળે છે, છતાં જૈન ધર્મના આચાર અનુસાર 'જય જય નંદા,

૧ શ્રી ઋષભદેવ [આદિનાથ]	૧૩ શ્રી વિમલનાથ
૨ શ્રી અજિતનાથ	૧૪ શ્રી અનંતનાથ
૩ શ્રી સંભવનાથ	૧૫ શ્રી ધર્મનાથ
૪ શ્રી અભિનંદનસ્વામી	૧૬ શ્રી શાન્તિનાથ
૫ શ્રી સુમતિનાથ	૧૭ શ્રી કુંથુનાથ
૬ શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામી	૧૮ શ્રી અરનાથ
૭ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ	૧૯ શ્રી મલ્લિનાથ
૮ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી	૨૦ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી
૯ શ્રી સુવિધિનાથ	૨૧ શ્રી નમિનાથ
૧૦ શ્રી શીતલનાથ	૨૨ શ્રી નેમિનાથ
૧૧ શ્રી શ્રેયાંસનાથ	૨૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ
૧૨ શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી	૨૪ શ્રી મહાવીરસ્વામી

ખૂબ વિચાર કરતાં અમને એમ લાગે છે કે જ્યારે દેશમાં નાથસંપ્રદાયનું જોર વધ્યું અને નાથ એટલે ા ચમત્કારિક સિદ્ધપુરુષ એવો ખ્યાલ લોકોમાં વ્યાપક યો, ત્યારે આપણે તીર્થંકરોના નામને છેડે નાથ લગાલાગ્યા, તે એમ સૂચવવાને કે તેઓ પણ મહાચમરેક સિદ્ધ પુરુષો હતા. શ્રી ઋષભદેવની તો વાત જ જુદી

[૬૫]

બીજી-ત્રીજી-ચોથી ગાથાનો અર્થપ્રકાશ

હવે ચોવીશ જિનોને ભાવવંદના કરવા નિમિત્તે બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથા નીચે પ્રમાણે યોજાયેલી છે:

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च ।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

આ ગાથાઓમાં ત્રણ સંધિપ્રયોગો થયેલા છે, તેનો પ્રથમ વિગ્રહ કરીએ, જેથી આપણને મૂલપદોની પ્રાપ્તિ થાય. તેમાં उसभमजिअं એ પહેલો સંધિપ્રયોગ છે, તેનો વિગ્રહ કરતાં उसभं અને अजिअं એવાં બે પદો

સામાન્ય અર્થ

उसभं-[ऋषभम्] ઋષભને, ઋષભજિનને, શ્રી ઋષભદેવને.

अजिअं-[अजितम्] અજિતને, અજિતજિનને, શ્રી અજિતનાથને.

च-[च] અને.

वंदे-[वन्दे] વંદું છું, નમસ્કાર કરું છું.

संभवं-[सम्भवम्] સંભવને, સંભવજિનને, શ્રી સંભવનાથને.

अभिणंदणं-[अभिनन्दनम्] અભિનંદનને, અભિનંદન જિનને, શ્રી અભિનંદન સ્વામીને.

च-[च] અને.

सुमइं-[सुमतिम्] સુમતિને, સુમતિજિનને, શ્રી સુમતિનાથને.

च-[च] અને.

पउमप्पहं-[पद्मप्रभम्] પદ્મપ્રભુને, પદ્મપ્રભજિનને, શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામીને.

सुपासं-[सुपार्श्वम्] સુપાર્શ્વને, સુપાર્શ્વજિનને, શ્રી સુપાર્શ્વનાથને.

जिणं-[जिनम्] જિનને.

च-[च] અને.

કોઈ કારણ રહેલું છે, એવો આપણા આચાર્યોનો મત છે અને તે કારણો તેમણે જણાવેલાં છે, એટલે તે આ વિભાગમાં રજૂ કરીશું. ઉપરાંત તીર્થંકરો અંગે જે વિશેષ કહેવા જેવું હશે, તેની પણ અહીં રજૂઆત કરીશું. બધાં તીર્થંકરોનાં નામો બીજી વિભક્તિના એકવચનમાં આવેલાં છે.

उसभं-આ પદનું સંસ્કૃતરૂપ ऋषभ છે અને વિકલ્પે वृषभ પણ છે. આ ऋषभ કે वृषभ નો સામાન્ય અર્થ બળદ છે પણ પોતાની જાતિમાં શ્રેષ્ઠ હોય, તેને પણ વૃષભ કહેવામાં આવે છે. जिणवर वसहस्स वद्धमाणस्स એ પંક્તિમાં વૃષભ શબ્દનો પ્રયોગ આ રીતે થયેલો છે.

શ્રી ઋષભદેવના બંને સાથળોમાં વૃષભનું લંછન હતું અને તેમની માતાને ચૌદ મહાસ્વપ્નમાં પ્રથમ હાથી દેખાવાને બદલે શ્વેત વર્ણવાળો, પુષ્ટ સ્કંધવાળો, લાંબા અને સરલ પુચ્છવાળો તથા સુવર્ણની ઘુઘરમાળવાળો વૃષભ દેખાયો હતો, એટલે તેમના પિતા નાભિકુલકરે અને માતા મરુદેવીએ આ નામ પસંદ કર્યું હતું.

શ્રી ઋષભદેવ વર્તમાન ચોવીશીના પહેલા તીર્થંકર થયા, એટલે આદિનાથ કહેવાયા છે અને સંસ્કૃત યુગના પ્રારંભમાં થયા, એટલે યુગાદિદેવની ખ્યાતિ પામેલા છે. તેઓ આ દેશના પ્રથમ રાજા, પ્રથમ સાધુ અને પ્રથમ તીર્થંકર હતા, તેથી જ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે તેમની નિમ્ન શબ્દો વડે સ્તુતિ કરેલી છે:

આવ્યાં. આ સંજોગોમાં તેઓ પહેલા રાજા બન્યા. તેની ઘણી રસપ્રદ વિગતો જૈન શાસ્ત્રોમાં સંઘરાયેલી છે.

તેઓ પહેલા સાધુ અને પહેલા તીર્થંકર શા માટે? એ પ્રશ્ન પણ જરૂર પૂછાશે. તેનો ઉત્તર એ છે કે તેમના સમયમાં કોઈ સાધુ, સંત, ઋષિ કે મુનિ હતા જ નહિ. સમાજ અને રાજ્યની પૂરી વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી એ દિશામાં પણ તેમણે જ પહેલ કરી. લોકાંતિક દેવોનાં વચનોનું નિમિત્ત પામીને તેમણે પોતાના મોટા પુત્ર ભરતને રાજગાદી સોંપી અને બીજા નવાણું પુત્રોને તેમની યોગ્યતા મુજબ જુદા જુદા દેશોનાં રાજ્ય સોંપ્યાં. પછી વરસીદાન આપીને એક શુભ દિવસે સંસારનો ત્યાગ કર્યો, એટલે સમાજને પ્રથમ સાધુનાં દર્શન થયાં.

પરંતુ તે માટે તેમને કપરી કસોટીમાંથી પસાર થવું પડયું, કારણ કે લોકોને ખબર ન હતી કે આ પ્રકારના સાધુને કઈ ભિક્ષા કેવી રીતે અપાય? જ્યારે ઋષભસાધુ ભિક્ષા માગવા નીકળ્યા, ત્યારે કોઈ તેમને ભેટ આપવા માટે હાથી, તો કોઇ ઘોડો, તો કોઈ રથ, તો કોઈ વસ્ત્રો, તો કોઈ અલંકારો લઈને સામે આવ્યા. પરંતુ તેમણે તેમાંની કોઈ વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા: 'આ મહાપુરુષ આપણી કોઈ ભેટનો સ્વીકાર કેમ કરતા નથી?' તેઓ આહારપાણી લેવા નીકળ્યા છે, એ કલ્પના તો આવે જ શેની? લાખોની પ્રજાનો પાલણહાર શું બીજા પાસે આહારપાણી માગે ખરો? ઋષભસાધુ પોતાને સૂઝતો આહાર

સાથે છે, વંદિય પદનો સંબંધ કાયિક નમસ્કાર સાથે છે અને મહિય પદનો સંબંધ માનસિક નમસ્કાર સાથે છે.

શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ **લલિતવિસ્તરા-ચૈત્ય-વંદનવૃત્તિમાં** 'प्रशस्तकायवाङ्मनःप्रवृत्तिरिति वन्दनम्' એવું વિધાન કરેલું છે, તેનો અર્થ એ છે કે કાયા, વચન અને મનની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિનું નામ વંદન છે, એટલે વંદન-નમસ્કારમાં આ ત્રણે ય વસ્તુઓ પ્રશસ્ત ભાવે પ્રવર્તવી જોઈએ. તે આ પ્રકારના નમસ્કારથી જ પ્રવર્તે છે.

संभवं-શ્રી સંભવનાથ ભગવાન જ્યારે માતાના ગર્ભમાં હતા, ત્યારે ખેતરોમાં ઘણા ધાન્યનો સંભવ થયો હતો, એટલે કે ઘણા ધાન્યની ઉત્પત્તિ થઈ હતી, તેથી તેમનું નામ સંભવ પાડવામાં આવ્યું હતું.

अभिणंदणं-શ્રી અભિનંદનસ્વામી જ્યારે માતાના ગર્ભમાં હતા, ત્યારે દેવેન્દ્ર વારંવાર આવીને તેમનું અભિનંદન કરતા હતા, તેથી તેમનું નામ અભિનંદન પાડવામાં આવ્યું હતું.

सुमइं-શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુ જ્યારે ગર્ભમાં હતા, ત્યારે તેમની માતાને સારી મતિ ઉત્પન્ન થયેલી અને બે શોકયો વચ્ચેના ઝઘડાનું સમાધાન કરાવેલું, તેથી તેમનું નામ સુમતિ પડયું હતું.

पउमप्पहं-પ્રભુ માતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને પદ્મની-કમલની શય્યામાં સૂવાનો દોહદ થયો હતો, જે દેવતાએ પૂર્ણ કર્યો હતો અને તેઓ પદ્મ જેવા રંગવાળા હતા, તેથી તેમનું નામ પદ્મપ્રભ પડયું હતું.

પ્રભાવથી શ્રેય થયું, એટલે તેમનું નામ શ્રેયાંસ પાડવામ
આવ્યું હતું.

વાસુપુજ્જં–પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી વાસવ એટલે
ઈન્દ્રે તેમની માતાની અનેક વાર પૂજા કરી હતી અને તેમનુ
ગૃહ વસુ એટલે રત્નોથી પૂર્ણ કર્યું હતું, એટલે તેમનુ
નામ વાસુપૂજ્ય પાડવામાં આવ્યું હતું.

વિમલં–પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાનું શરીર
અત્યંત નિર્મલ-વિમલ થયું, તેમજ બુદ્ધિ પણ નિર્મલ-
વિમલ થઈ, તેથી તેમનું નામ વિમલ પાડવામાં આવ્યું હતુ.

અણંતં–ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી થોડા જ સમયે
તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નમય અનંત–અત્યંત લાંબી
માલા જોઈ, તેથી તેમનું નામ અનંત પાડવામાં આવ્યું હતું.

ધમ્મં–ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતા
દાન–દયાદિ ધર્મ વિશેષ પ્રમાણમાં કરવા લાગ્યા, તેથી
તેમનું નામ ધર્મ પડ્યું હતું.

સંતિ–પ્રભુ માતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી તે દેશમાં
લાંબા વખતથી ચાલતો મરકીનો ઉપદ્રવ એકાએક શાંત થઈ
ગયો, તેથી તેમનું નામ શાંતિ પાડવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન દશમા ભવે મેઘરથ નામના
રાજા હતા, તે વખતે જે એક ઘટના બની, તે સાહિત્યમાં
અમર થયેલી છે. તેઓ પોષધમાં બેસી ધર્મધ્યાન કરતા
હતા, એવામાં ભયથી થરથર ધ્રૂજતું એક કબૂતર ત્યાં આવી
તેમના ખોળામાં બેસી ગયું. તેમણે તેને અભયવચન

એવામાં કબૂતરમાં રહેલો દેવ પ્રત્યક્ષ થયો અને કહેવા લાગ્યોઃ 'હે રાજન્ ! ઇશાનેન્દ્રની સભામાં તમારી પ્રશંસા થતી હતી, તે મારાથી સહન થઇ નહિ, એટલે તમારી પરીક્ષા કરવા કબૂતરનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. આ બાજ પણ મારું જ માયાવી સ્વરૂપ છે. આપની પ્રશંસા સાંભળી હતી, તેના કરતાં પણ આપનામાં અધિક સત્ત્વ છે. મારો અપરાધ માફ કરો. એમ કહી મેઘરથ રાજાનું શરીર પૂર્વવત્ બનાવી દીધું અને તે પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન પૂર્વભવમાં પણ કેટલા સત્ત્વશાલી હતા, તે આ પરથી સમજી શકાશે. તેઓ તીર્થંકરના ભવમાં જ ચક્રવર્તી પણ થયા હતા. આજે શાન્તિમંત્ર-તંત્રમાં તેમનું નામસ્મરણ અદ્ભુત કામ કરે છે.

કુંથું-કુ એટલે પૃથ્વી, તેમાં રહેલ તે કુન્થુ. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતાએ મનોહર ઉચ્ચ પ્રદેશમાં રહેલા રત્નમય સ્તૂપને જોયો હતો, તેથી તેમનું નામ કુંથુ પડ્યું હતું. તેઓ પણ તીર્થંકરના ભવમાં જ ચક્રવર્તી થયા હતા.

અરં-ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ રત્નમય, અતિ મનોહર અને ઘણો મોટો એવો ચક્રનો અર-આરો જોયો હતો, તેથી તેમનું નામ અર પડ્યું. તેઓ પણ તીર્થંકરના ભવમાં જ ચક્રવર્તી બન્યા હતા.

મલ્લિ-પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને સર્વ ઋતુના શ્રેષ્ઠ સુગંધી પુષ્પમાલાની શય્યામાં સૂવાનો દોહદ થયો હતો, તેથી તેનું નામ મલ્લિ-મલ્લિકુમારી પાડવામાં આવ્યું હતું. તેમને

પડ્યું. રામાયણની ઘટના તેમના સમયમાં જ બનેલી છે, જે જૈન રામાયણનું અધ્યયન કરતાં જાણી શકાય છે. કન્નડ ભાષામાં એક કરતાં વધારે જૈન રામાયણો રચાયેલાં છે અને તે કન્નડ ભાષાની દૃષ્ટિએ ઘણાં મહત્ત્વનાં છે.

नमिज्जिणं–ભગવાન ગર્ભમાં હતા ત્યારે પાડોશી શત્રુ રાજાઓએ નગરીને ઘેરો ઘાલ્યો હતો, પરંતુ તેમની માતા વપ્રાદેવી મહેલ પર ચઢ્યા અને શત્રુઓની છાવણી પર નજર નાખી કે તેઓ વિજય રાજાને નમી પડ્યા, એટલે તેમનું નામ નમિ પાડ્યું. જે શત્રુઓને નમાવે તે નમિ.

अरिट्ठनेमिं–પ્રભુની માતા શિવાદેવીએ ચૌદ મહાસ્વપ્ન પછી અરિષ્ટરત્નની ચક્રધારા જોઈ હતી, તેમથી તેનું નામ અરિષ્ટનેમિ પડ્યું, પરંતુ તેમની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ તો નેમિનાથ તરીકે જ થઈ છે. શ્રી નેમિનાથ, શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મહાવીર સ્વામી, એ ત્રણ તીર્થંકરોનાં ચરિત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે અંગે અહીં વિશેષ નોંધ કરતા નથી.

पासं–ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ અંધારામાં પણ સામેથી આવતો સાપ જોયો હતો અને શય્યાની બહાર રહેલો પોતાના પતિનો હાથ ખેંચી લીધો હતો. રાજાએ કારણ પૂછતાં સાપની વાત કહી. પછી દીવો લાવીને જોયું તો સાપ નજરે પડ્યો. આ રીતે ગર્ભના પ્રભાવથી માતા અંધકારમાં પણ જોઈ શક્યા, એટલે તેમનું નામ પાર્શ્વ પાડ્યું. જે સર્વ જોઈ શકે તે પાર્શ્વ.

૧૩ શ્રી વિમલનાથ	કૃતવર્મા	શ્યામા	કાંપિલ્યપુર	વરાહ	૬૦ ધનુષ	સુવર્ણ	૬૦ લાખ વર્ષ
૧૪ શ્રી અનંતનાથ	સિંહસેન	સુયશા	અયોધ્યા	સિંચાણો	૫૦ ,,	,,	૩૦ ,, ,,
૧૫ શ્રી ધર્મનાથ	ભાનુ	સુવ્રતા	રત્નપુર	વજ્ર	૪૫ ,,	,,	૧૦ ,, ,,
૧૬ શ્રી શાંતિનાથ	વિશ્વસેન	અચિરા	હસ્તિનાપુર	મૃગ	૪૦ ,,	,,	૧ ,, ,,
૧૭ શ્રી કુંથુનાથ	સૂર	શ્રી	,,	બકરો	૩૫ ,,	,,	૯૫ હજાર વર્ષ
૧૮ શ્રી અરનાથ	સુદર્શન	દેવી	,,	નંદ્યાવર્ત	૩૦ ,,	,,	૮૪ ,, ,,
૧૯ શ્રી મલ્લિનાથ	કુંભ	પ્રભાવતી	મિથિલા	કુંભ	૨૫ ,,	નીલ	૫૫ ,, ,,
૨૦ શ્રી મુનિસુવ્રત	સુમિત્ર	પદ્મા	રાજગૃહ	કાચબો	૨૦ ,,	શ્યામ	૩૦ ,, ,,
૨૧ શ્રી નમિનાથ	વિજય	વપ્રા	મિથિલા	નીલકમલ	૧૫ ,,	સુવર્ણ	૧૦ ,, ,,
૨૨ શ્રી નેમિનાથ	સમુદ્રવિજય	શિવાદેવી	શૌરિપુર	શંખ	૧૦ ,,	શ્યામ	૧ ,, ,,
૨૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ	અશ્વસેન	વામા	કાશી	સર્પ	૯ હાથ	નીલ	૧૦૦ વર્ષ
૨૪ શ્રી મહાવીર સ્વામી	સિદ્ધાર્થ	ત્રિશલા	ક્ષત્રિયકુંડ	સિંહ	૭ ,,	સુવર્ણ	૭૨ ,,

[૧૧]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ચિત્તની એકાગ્રતા (Concen-tration of mind) ને મહત્વની [illegible] આવી છે. [illegible] જપ–ધ્યાન–[illegible]માં, તથા આધ્યાત્મિકવિજ્ઞાનમાં તે અંગે ખાસ પ્રકરણો લખેલાં

છે, તે પાઠકમિત્રોએ વાંચવા-વિચારવા જેવાં છે. તાત્પર્ય કે ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ પ્રણિધાન ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અથથી ઇતિ સુધી આવશ્યક છે. લોગસ્સસૂત્રના પાઠમાં પણ એમ જ સમજવાનું છે, એટલે કે તે પ્રણિધાનપૂર્વક કરવાનો છે.

ભગવાનની ભક્તિ તો ઘણા કરે છે, પણ તે સામાન્ય કોટિની હોવાથી ધાર્યું પરિણામ આવતું નથી. બીજ વાવીને બેસી રહીએ અને તેને ખાતર-પાણી કશું ન આપીએ તો એ બીજમાંથી વૃક્ષ પ્રકટે શી રીતે? તાત્પર્ય કે ભક્તિમાં વિશેષતા આવવી જોઈએ. એ વિશેષતા ચિત્તની એકાગ્રતા, ભગવાન પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ અને તેમના પ્રત્યે સમર્પણભાવ કેળવવાથી આવે છે. આ સૂત્રના આલંબનથી આપણે એ દિશામાં આગળ વધીએ.

હવે પ્રણિધાન શબ્દના ત્રીજા અર્થ પર આવીએ, જે અહીં પ્રસ્તુત છે. ભગવાન સ્વામી છે અને આપણે સેવક છીએ, એવો ભાવ અંતરમાં કેળવ્યા વિના ભક્તિ યથાર્થ સ્વરૂપે થતી નથી. હવે સેવક તો સ્વામી પાસે જોઈતી વસ્તુની પ્રાર્થના જરૂર કરે છે, તેથી જ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રાર્થનાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. સૂત્રની પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી ગાથામાં તીર્થંકર ભગવંતોને પ્રાર્થના થયેલી છે, તેથી તેને પ્રણિધાન-ગાથા-ત્રિક કહેવામાં આવે છે.

પ્રણિધાન અંગે આટલી સ્પષ્ટતા કર્યા પછી હવે આપણે પ્રણિધાનસૂચક ત્રણ ગાથાઓ તરફ વળીશું અને તેમાંની પહેલી ગાથા અર્થપ્રકાશ માટે હાથ ધરીશું. તેની શબ્દરચના આ પ્રમાણે થયેલી છે:

एवं मए अभिथुआ, विहुय-रय-मला पहीण-जर-मरणा।
चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

આ ગાથામાં ૧૧ પદો આવેલાં છે, તે બધાનો પ્રથમ સામાન્ય અર્થ આપીશું. તેમાં બે પદો સામાસિક છે, તેનો વિગ્રહ વિશેષાર્થ-પ્રસંગે કરીશું.

સામાન્ય અર્થ

एवं-[एवम्] આ રીતે, આ પ્રકારે.

मए-[मया] મારા વડે.

अभिथुआ-[अभिष्टुताः] અભિસ્તવાયેલા.

विहुय-रय-मला-[विधूतरजोमलाः] રજ અને મેલને વિશેષ પ્રકારે ખંખેરી નાખનારા.

पहीण-जर-मरणा-(प्रक्षीण-जरा-मरणाः) જરા મરણનો અત્યંત નાશ કરી ચૂકેલા.

चउवीसं-[चतुर्विंशतिम्] ચોવીશ.

पि-[अपि] પણ.

जिणवरा-[जिनवराः] જિનવરો.

तित्थयरा-[तीर्थकराः] તીર્થંકરો.

मे-[मे] મારા ઉપર.

पसीयंतु-[प्रसीदन्तु] પ્રસન્ન થાઓ, પ્રસાદવાળા થાઓ.

વિશેષાર્થ

एवं-આ એક પ્રકારનું અવ્યય છે, જે કોઈ પણ કથન, ક્રિયા કે વિધિના ઉપસંહારની આદિમાં આવે છે. અહીં પૂર્વક્રિયાના ઉપસંહારનો પ્રસંગ છે, તેથી તેની

આદિમાં આવેલ છે. તે સંસ્કૃત ભાષામાં તત્સમ રહે છે, એટલે કે તેનો વ્યવહાર एवम् તરીકે જ થાય છે અને ગુજરાતી ભાષામાં તેનો ભાવ '**આ રીતે**' કે '**આ પ્રમાણે**' એ શબ્દોથી આવે છે.

અહીં પૂર્વક્રિયાથી ચોવીશ તીર્થંકરોને કરાયેલ વંદન-સ્તવન સમજવાનું છે, જે બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથાના પાઠથી સંપન્ન થાય છે. તેના ઉપસંહારમાં અહીં 'मए अभिथुआ' એ બે પદો આવેલાં છે. તેમાં मए નો અર્થ 'मया- '**મારાવડે**' અને अभिथुआनो અર્થ अभिष्टुताः-**અભિસ્તવાયા**' એવો થાય છે. અહીં अभिथुआ-अभिष्टुताः પદ પહેલી વિભક્તિના બહુવચનમાં મૂકવાનું કારણ એ છે કે તે પ્રસ્તુત ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં આવેલ तित्थयरा પદનું વિશેષણ છે.

જેમને વંદન-સ્તવન અભિમુખતાએ કરાયું હોય, તેમને અભિસ્તવાયા કહેવાય. અહીં અભિમુખતાનો અર્થ સન્મુખતા છે કે જે તીર્થંકરોને આપણી સન્મુખ કલ્પવાથી આવે છે. તાત્પર્ય કે ચોવીશ તીર્થંકરોનું જે વંદન-સ્તવન કરવાનું છે, તે તેમને આપણી સન્મુખ કલ્પીને કરવાનું છે. જ્યાં સુધી આ પ્રકારની સન્મુખતા આવે નહિ, ત્યાં સુધી આપણું મન તેમના પ્રત્યે એકાગ્ર થાય નહિ, એટલે કે પ્રણિધાનના પામે નહિ અને જિનભક્તિનો રંગ જામે નહિ.

એક પાઠકમિત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે 'અમે તીર્થંકરોને અમારી સન્મુખ બેઠેલા કલ્પવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પણ

તેમાં અમને સફલતા મળતી નથી, તેનું કારણ શું ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'જેમનાં મન અતિ પ્રતિભાશાળી છે, તેમને આ પ્રકારનું કલ્પનાચિત્ર તરત ઉઠે છે, જેમનાં મન ઠીક ઠીક પ્રતિભાશાળી છે, તેમને આવું ચિત્ર કેટલાક પ્રયત્નો પછી ઉઠે છે અને જેમનાં મન અલ્પ પ્રતિભાવાળા છે, તેમને આવું કલ્પનાચિત્ર ઘણા પ્રયત્નો પછી ઉઠે છે. પરંતુ તેઓ તીર્થંકરોની મૂર્તિનાં કે તેમનાં સુંદર ચિત્રોનાં વારંવાર દર્શન કરતા રહે, તો તેમને આ બાબતમાં ઘણી સહાય મળે છે. ટૂંકમાં આ વિષય મનની આંખ–(Mind's eye) થી જોવાનો છે, એટલે સુયોગ્ય માર્ગદર્શનથી તેમાં સફળતા મળે છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી દઈએ કે પ્રયત્ન કરવા છતાં તીર્થંકર ભગવંતનું કલ્પનાચિત્ર આપણા મનમાં ઉઠે નહિ તો તેઓ આપણી સામે રહેલા છે, એમ માનીને કામ ચલાવવું, એ પણ એક પ્રકારની અભિમુખતા જ છે.

અહીં કદાચ એવો પ્રશ્ન થશે કે 'સૂત્રની બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં તો વંદનની જ વાત આવે છે, જ્યારે અહીં અભિથુઆ પદ વડે 'અભિસ્તવાયેલા' એમ કહેવાયું છે, તેનું કારણ શું ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'સૂત્રની બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં વંદનની જે વાત છે, તે માત્ર કાયિક વંદનની વાત નથી, પણ કાયિક–વાચિક–માનસિક એ ત્રિવિધ વંદનની વાત છે અને વાચિક વંદન તથા માનસિક વંદનમાં સ્તવન પણ આવી જાય છે, તેથી અહીં અભિથુઆ પદ વડે અભિસ્તવાયેલા એમ જે કહેવાયું છે, તે યથાર્થ છે.

અને પછી નિર્જરાનો આશ્રય લઈ સત્તામાં રહેલાં તમામ કર્મોને ખેરવી નાખે છે. તે માટે તેઓ જે પુરુષાર્થ કરે છે, તે અજોડ, અપૂર્વ કે અદ્ભૂત હોય છે. ખરી વાત તો એ છે કે તેઓ છેલ્લા કેટલાક ભવોથી કર્મકટક સાથે આકરું યુદ્ધ ખેલતા હોય છે, જેનો છેવટનો ફેંસલો તેમને આ તીર્થંકરના ભવમાં કરી નાખવાનો હોય છે, એટલે તેઓ પુરુષાર્થની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે અને એ રીતે મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે પુરુષાર્થવાદની પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

ભગવાન મહાવીરે પુરુષાર્થવાદની પ્રતિષ્ઠા માટે પાંચ સિદ્ધાંતો સ્થાપિત કર્યા હતા, તે આ પ્રમાણે: (૧) ઉત્થાન, (૨) કર્મ, (૩) બલ, (૪) વીર્ય અને (૫) પરાક્રમ. **ઉત્થાન** એટલે આળસ મરડીને ઊભા થવું, જડતા ખંખેરીને જાગૃત થવું. **કર્મ** એટલે નિશ્ચયપૂર્વક કામે લાગવું, ઉદ્યમ કરવા મચી પડવું. **બલ** એટલે સ્વીકૃત કાર્યમાં કાયા, વાણી તથા મનના બળને રેડવું. **વીર્ય** એટલે સ્વીકૃત કાર્યને પાર પાડવામાં આનંદ માનવો, ઉત્સાહ રાખવો. અને **પરાક્રમ** એટલે વિઘ્નો, મુશ્કેલીઓ કે મુશીબતોનો વીરતાથી સામનો કરવો.

પુરુષાર્થ વિના ધર્મ નથી. જે જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષાર્થ કરે છે, તેને તેટલા પ્રમાણમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. 'ધર્મ થવો હશે તો થશે' એમ બોલીને તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા દર્શાવનારા કદી પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. લક્ષ્મી કે સંપત્તિ કદાચ એકાએક—અણધાર્યા

મળી જાય, પણ ધર્મની બાબતમાં એવું કદી બનતું નથી. તે માટે તો વ્યવસ્થિત પુરુષાર્થ કરવો જ પડે છે. જ્યારે ધાર્મિક વિકાસ સારા પ્રમાણમાં થાય, ત્યારે મોક્ષ ભણી પ્રયાણ શરૂ થાય છે અને તે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે ત્યારે મોક્ષ સમીપ આવે છે, એટલે તે પણ પરમ પુરુષાર્થનું જ પરિણામ છે.

અહીં विहुय-रय-मला વિશેષણ વડે તીર્થંકરોનો ગુણાનુવાદ કે તીર્થંકરોનું સ્તવન કરવાનો મુખ્ય આશય એ છે કે આપણે તેમના પુરુષાર્થ-ગુણનું પ્રણિધાન કરી શકીએ અને એ રીતે આપણા જીવનમાં પુરુષાર્થની પ્રતિષ્ઠા કરી આપણો ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક વિકાસ સારી રીતે સાધી શકીએ.

पहीण-जर-मरणा આ પદ પહેલી વિભક્તિના બહુવચનમાં આવેલું છે, કારણ કે તે तित्थयरा પદનું વિશેષણ છે. તેનું સંસ્કૃતરૂપ 'प्रक्षीण-जरा-मरणाः' છે. આ સામાસિક પદ હોવાથી પ્રથમ તેનો વિગ્રહ કરવો જોઈએ. તે આ રીતે કરાય છે: 'जरा च मरणं च जरामरणे, प्रक्षीणे जराम-रणे येषां ते प्रक्षीण-जरा-मरणा :-જરા અને મરણ, તે જરામરણ, તે વિશેષ પ્રકારે ક્ષીણ થયેલાં છે જેમના, તે પ્રક્ષીણ-જરા-મરણ. તાત્પર્ય કે 'पहीण-जरा-मरणा' એટલે અજરામર અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા.

તીર્થંકરોને પ્રક્ષીણ-જરા-મરણ કહેવાનો મુખ્ય આશય તેમના અપુનર્ભવ ગુણનો ગુણાનુવાદ કે તેમના અપુનર્ભવ ગુણનું સ્તવન કરવાનો છે. તેઓ સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને

[illegible] કરી. [illegible] જિનેશ્વર ભગવંતને [illegible] [illegible] ભગવાન! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વર્ષ પસાર થયા કે [illegible] [illegible] ધંધો શરૂ [illegible]. તેમાં [illegible] [illegible] પસાર થઈ જશે.' આ [illegible] [illegible] વિશેષ [illegible] ન હતું કે અમે એ ધંધો શરૂ કરી શકીએ. પણ વખત જ એવી ઘટના બની કે અમે [illegible] ધંધામાં દાખલ થયા, તેની વિશેષ જાણકારી મેળવી અને એ ધંધો કરવા લાગ્યા. તેમાં બરાબર સાત વર્ષ પસાર થઈ ગયા પછી પાછા સાહિત્ય સર્જનના ક્ષેત્રમાં આવી ગયા. અહીં વિચારવાનું એ છે કે જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રાર્થના કરતાં આવો જવાબ શી રીતે મળ્યો? તેઓ પોતે તો આવો જવાબ આપે નહિ, એ દેખીતું છે, એટલે કોઈ દૈવી શક્તિએ આવો જવાબ આપ્યો એમ માનવું પડે. એ આપણા મનનો ભ્રમ હોય તો તે સાચો શી રીતે પડે? એટલે એ અમારા મનનો ભ્રમ ન હતો પણ દૈવી શક્તિએ આપેલો જવાબ હતો, એ નિશ્ચિત હતું. આનો અર્થ એ થયો કે તીર્થંકર ભગવંતોની પ્રાર્થના કરતાં કોઈ દૈવી શક્તિ જાગૃત થાય છે અને તે આપણી ઈષ્ટસિદ્ધિમાં સહાય કરે છે. શ્રી પાર્શ્વનાથની અનન્ય ભાવે ભક્તિ–પ્રાર્થના કરતાં શ્રી પદ્માવતીદેવી પ્રસન્ન થાય છે અને તે આપણા ઈષ્ટ મનોરથની સિદ્ધિ કરે છે, એવો અનુભવ અમને એક કરતાં વધારે વાર થયો છે. બીજા ઘણાઓને પણ આવો અનુભવ થયેલો છે, એટલે જિન ભગવંતને હાર્દિક પ્રાર્થના કરતાં મુશ્કેલીઓમાં માર્ગદર્શન મળે છે, એ નિઃશંક બીના છે.

અહીં અમે એટલી સ્પષ્ટતા કરવા ઈચ્છીએ છીએ કે પ્રાર્થના એક આધ્યાત્મિક રહસ્ય છે. તેની પ્રતીતિ તર્કથી નહિ, પણ અનુભવથી જ થાય છે, તેથી પાઠકમિત્રોએ તેનો અનુભવ મેળવવા તત્પર થવું.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન લક્ષ્યમાં લેતાં પાંચમી ગાથાની અર્થસંકલના નીચે પ્રમાણે થાય છે :

અર્થસંકલના

આ રીતે મારા વડે અભિમુખ ભાવે વંદાયેલા-સ્તવાયેલા, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારા, અજરામર અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા તથા જિનવરની ઉત્તમ ખ્યાતિને પામેલા એવા ચોવીશે તીર્થંકરો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ.

છે કાયા વડે વંદાયેલા અને મહિતનો અર્થ છે મન વડે પૂજાયેલા. તાત્પર્ય કે આ ત્રણ પદો વડે અહીં જિનભક્તિના વાચિક, કાયિક અને માનસિક એવા ત્રણ પ્રકારો નિર્દેશાયેલા છે, જે વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે.

દરેક મનુષ્ય પાસે કાયા, વાણી (વચન) અને મન એ ત્રણ સાધનો અવશ્ય હોય છે. જો તે આ ત્રણ સાધનોનો ઉપયોગ જિનભક્તિમાં કરે, પ્રભુભક્તિમાં કરે, તો તેનું જીવન સાર્થક બને છે, પણ તેનો આવો ઉપયોગ કરનારા કેટલાં? મોટા ભાગે તો કાયા, વાણી અને મન એ ત્રણેય સાધનોનો દુરુપયોગ જ થાય છે, જેથી કર્મબંધન વધે છે અને તેનું ફલ ભોગવવા માટે ચોરાશીના ચક્કરમાં પીસાવું પડે છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવને અથવા તેમની મૂર્તિને અથવા અભિમુખભાવે આપણી સમક્ષ કલ્પેલા તેમના ચિત્રને બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવવું કે બે ઢીંચણ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચેય અંગો ભેગાં કરી પંચાંગપ્રણિપાત કરવો, એ કાયિક ભક્તિ છે. વળી ભગવાનની ભક્તિ નિમિત્તે ચાલીને મંદિરે જવું, ત્યાં કેશર–ચંદન જાતે ઘસવાં અને ભગવાનની મૂર્તિને નવેય અંગે તિલક કરવાં, પુષ્પો ચડાવવાં એ પણ કાયિક ભક્તિ જ છે. જેમાં મુખ્યત્વે કાયાનો ઉપયોગ થાય, તે કાયિક ભક્તિ સમજવી.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની સારભૂત સુંદર શબ્દો વડે સ્તુતિ કરવી કે તેમનાં સ્તવન–સ્તોત્રો બોલવાં કે તેમનો પ્રવચનાદિ

છે કાયા વડે વંદાયેલા અને મહિતનો અર્થ છે મન વડે પૂજાયેલા. તાત્પર્ય કે આ ત્રણ પદો વડે અહીં જિનભક્તિના વાચિક, કાયિક અને માનસિક એવા ત્રણ પ્રકારો નિર્દેશાયેલા છે, જે વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે.

દરેક મનુષ્ય પાસે કાયા, વાણી (વચન) અને મન એ ત્રણ સાધનો અવશ્ય હોય છે. જો તે આ ત્રણ સાધનોનો ઉપયોગ જિનભક્તિમાં કરે, પ્રભુભક્તિમાં કરે, તો તેનું જીવન સાર્થક બને છે, પણ તેનો આવો ઉપયોગ કરનારા કેટલાં? મોટા ભાગે તો કાયા, વાણી અને મન એ ત્રણે ય સાધનોનો દુરુપયોગ જ થાય છે, જેથી કર્મબંધન વધે છે અને તેનું ફલ ભોગવવા માટે ચોરાશીના ચક્કરમાં પીસાવું પડે છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવને અથવા તેમની મૂર્તિને અથવા અભિમુખભાવે આપણી સમક્ષ કલ્પેલા તેમના ચિત્રને બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવવું કે બે ઢીંચણ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચે ય અંગો ભેગાં કરી પંચાંગપ્રણિપાત કરવો, એ કાયિક ભક્તિ છે. વળી ભગવાનની ભક્તિ નિમિત્તે ચાલીને મંદિરે જવું, ત્યાં કેશર-ચંદન જાતે ઘસવાં અને ભગવાનની મૂર્તિને નવે ય અંગે તિલક કરવાં, પુષ્પો ચડાવવાં એ પણ કાયિક ભક્તિ જ છે. જેમાં મુખ્યત્વે કાયાનો ઉપયોગ થાય, તે કાયિક ભક્તિ સમજવી.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની સારભૂત સુંદર શબ્દો વડે સ્તુતિ કરવી કે તેમનાં સ્તવન-સ્તોત્રો બોલવાં કે તેમનો પ્રવચનાદિ

દ્વારા ગુણાનુવાદ કરવો, એ વાચિક ભક્તિ છે. જેમાં મુખ્યત્વે વચનનો ઉપયોગ થાય, તેને વાચિક ભક્તિ સમજવી.

અને શ્રી જિનેશ્વરદેવના ગુણોની મનથી પ્રશંસા કરવી, તેમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ દર્શાવવો તથા તેમની આજ્ઞાઓમાં શ્રદ્ધાન્વિત થવું, એ માનસિક ભક્તિ છે. જેમાં મુખ્યત્વે મનની વૃત્તિઓનો ઉપયોગ થાય, તેને માનસિક ભક્તિ સમજવી.

આજે જિનભક્તિ કે જિનપૂજાના અંગપૂજા, અગ્રપૂજા અને ભાવપૂજા એવા ત્રણ પ્રકારો પ્રચલિત છે, તે અંગે પણ થોડો વિચાર કરી લઈએ. પ્રથમ તો જિનભગવંતના વિરહમાં તેમની મૂર્તિને સાક્ષાત્ જિન માનીને તેમની સેવા–પૂજા–ભક્તિ કરવાની છે. જો એ રીતે ભક્તિ થાય તો જ એ ફલદાયી નીવડે છે.

એક વાર એક સજ્જને અમને પ્રશ્ન કર્યો કે 'તમે કોને પૂજો છો ?' 'અમે કહ્યું : ' અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને પૂજીએ છીએ.' તેમણે પૂછયું : 'શ્રી જિનેશ્વરદેવ ક્યાં છે ?' 'અમે કહ્યું :' 'એ મૂર્તિમાં બિરાજે છે.' તેમણે કહ્યું : 'મને તો એમાં પથ્થર જ દેખાય છે.' અમે કહ્યું : 'જેના મનમાં પત્થર હોય, તેને પત્થર દેખાય અને જેના મનમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ હોય, તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવ દેખાય. જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ.' પરંતુ અમારા આ ઉત્તરથી તેમને સંતોષ ન થયો. તેમણે એક વિશેષ પ્રશ્ન કર્યો : 'એક પત્થરના ટુકડામાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની કલ્પના કરવી, એ શું

ગોઠવેલી છે, તે અર્થ અને વિધિના અનુસારે પૂર્ણ પ્રશસ્ત ભાવે કરવી જોઈએ. તેમાં જે સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્ર બોલીએ તેનો પાઠ શુદ્ધ હોવો જોઈએ. અને તે મધુર રાગે પદ્ધતિસર ગાવા જોઈએ. આજે જિનમંદિરોમાં જે સ્તુતિ–સ્તવનાદિ સાંભળવામાં આવે છે, તેમાં આ બંને નિયમોનો ભંગ થતો જોવાય છે, જે ઇચ્છનીય નથી. જો આપણી પાઠશાળાઓ તથા સાધુવર્ગ મન પર લે તો આ સ્થિતિમાં જરૂર સુધારો થઈ શકે અને તે પણ થોડા સમયમાં. પણ તેઓ મન પર લેશે ખરા?

જિન ભગવંતની અંગપૂજા, અગ્રપૂજા તથા ભાવપૂજામાં કાયિક, વાચિક અને માનસિક એ ત્રણેય પ્રકારની જિન-ભક્તિ આવી જાય છે અને તે વધારે વિકસિત સ્વરૂપે, એટલે આપણે તેમાં શ્રદ્ધાન્વિત થઈએ અને જિનભક્તિનો રંગ જમાવી આપણા જીવનને સફલ કરીએ.

છઠ્ઠી ગાથાના પ્રથમ પદની આ અર્થવિવેચના પૂરી કરીએ તે પહેલાં એ ખુલાસા કરવા જરૂરી છે. કેટલાક માને છે કે कित्तिय वंदिय महिया આ પ્રમાણે આ ત્રણ પદો છૂટાં છે અને તેઓ ધાર્મિક પુસ્તકોમાં પણ એ જ રીતે છાપે છે, પરંતુ તેમની આ માન્યતા ભૂલભરેલી છે, કારણ કે આ પદો આ રીતે છૂટાં હોય તો સિદ્ધા પદનાં વિશેષણો તરીકે कित्तिया वंदिया महिया એવું રૂપ ધારણ કરે, જે ગાહાછંદનું બંધારણ જોતાં શક્ય નથી, એટલે તે એક સામાસિક પદ રૂપે જ વ્યવસ્થિત છે, એમ માનવું સુયોગ્ય છે.

કેટલાકે कित्तिय–वंदिय मइया એ પાઠ માનેલો છે અને તેના અર્થ 'મારા વડે સ્તવાયેલા તથા વંદાયેલા' એવો કર્યો છે. પરંતુ એ રીતે અહીં कित्तिय-वंदिया मइया એવો પાઠ હોવો જોઈએ. અહીં આર્ષત્વના કારણે वंदिय એવો પાઠ સ્વીકારીએ તો પણ मइया પાઠ અર્થની દૃષ્ટિએ સંગત નથી, કારણ કે એ રીતે જિનભક્તિના ત્રણ પ્રકારો પૈકી બે જ પ્રકારો ઉભા રહે છે અને માનસિક પ્રકાર ઉડી જાય છે કે જે અતિ મહાત્વનો છે. તાત્પર્ય કે હાલ જેપાઠ પ્રચલિત છે, તે જ શુદ્ધ અને વ્યવસ્થિત છે.

जे ए–આ બે પદોનો સંસ્કૃત અનુવાદ 'ये एते' કરવામાં આવ્યો છે. એટલે મૂલમાં जे एए એવો પાઠ હોવો જોઇએ, પણ તેમાંના એક ए નો લોપ થયેલો છે, એમ માનીને કરવામાં આવ્યો હોય એમ જણાય છે. તેમાં ये નો અર્થ **જેઓ** થાય છે અને एते નો અર્થ **એ** કે[1] **આ** થાય છે, એટલે તેનો સમગ્ર ભાવ '**જેઓ આ**' એવાં બે પદો વડે આવી શકે છે.

लोगस्स–આ પદ છઠ્ઠી વિભક્તિના એકવચનમાં આવેલું છે. તેનું સંસ્કૃત રૂપ છે: 'लोकस्य' અને તેનો અર્થ છે: '**લોકના.**' અહીં લોક શબ્દથી વિશ્વ, જગત્ કે દુનિયા સમજવાની છે. જૈન દૃષ્ટિએ લોક શબ્દનું વિવેચન પ્રસ્તુત સૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં વિસ્તારથી થયેલું છે, એટલે અહીં તે અંગે વિશેષ વિવેચન કરતા નથી.

उत्तमा—આ પદ પહેલી વિભક્તિના બહુવચનમાં આવેલું છે, કારણકે તે सिद्धा પદનું વિશેષણ છે. તેનું સંસ્કૃત રૂપ

તો આ જગતમાં અનેક હોય છે, તેમાં એમની વિશેષતા શી !' તેનો ઉત્તર એ છે કે 'તેઓ સામાન્ય કોટિના સિદ્ધ નહિ, પણ ઉત્તમ કોટિના સિદ્ધ હોય છે અને તે સ્પષ્ટ કરવા માટે જ અહીં તેમને ઉત્તમ વિશેષણ લગાડવામાં આવ્યું છે.' તાત્પર્ય કે તીર્થંકરો જગતના ઉત્તમ કોટિના સિદ્ધ હોય છે.

તીર્થંકરોને ઉત્તમ કોટિના સિદ્ધ માનવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેઓ પ્રાપ્ત સિદ્ધિઓનો સ્વાર્થ કાજે ઉપયોગ કરતા નથી કે તેનું ચમત્કાર–પ્રદર્શન કરતા નથી. ગૌતમબુદ્ધે ધર્મોપદેશક તરીકેના તેમના જીવન દરમિયાન પ્રાપ્ત સિદ્ધિઓનું ચમત્કારિક પ્રદર્શન કર્યું હતું, જેની નોંધ બૌદ્ધ શાસ્ત્રોમાં લેવાઈ છે, પરંતુ આજ સુધીમાં કોઈ તીર્થંકરે પ્રાપ્ત સિદ્ધિઓનું ચમત્કાર–પ્રદર્શન કર્યું હોય, એવી નોંધ કોઈ જિનાગમમાં જોવામાં આવી નથી. મંખલિપુત્ર ગોશાલકે દ્વેષથી ઉત્તેજિત થઈને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી તેજોલેશ્યા ભગવાન મહાવીરનો પ્રાણ હરવા માટે છોડી હતી, છતાં ભગવાન મહાવીરે પ્રાપ્ત સિદ્ધિઓનો તેની સામે ઉપયોગ કર્યો ન હતો. જો તેઓ ધારત તો દુષ્ટ ગોશાલકને ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં હતો ન હતો કરી નાખત, પણ તેઓ આ જગતના ઉત્તમ કોટિના સિદ્ધ પુરુષ હતા, એટલે એવું ધારે જ શાના ? જો કે ગોશાલકે છોડેલી તેજોલેશ્યા ભગવાન મહાવીરના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વને કારણે પાછી ફરી હતી અને એ રીતે તેમનો પ્રાણ હરવામાં નિષ્ફલ નીવડી હતી. કોઈ પણ તીર્થંકરનું અપમૃત્યુ થતું નથી, એવી સ્પષ્ટતા પૂર્વે તીર્થંકરવાદના પ્રકરણમાં અમે કરેલી જ છે.

લોકવાયકા એવી છે કે આ દેશમાં ૮૪ સિદ્ધો થઈ ગયા કે જેઓ ભારે ચમત્કાર કરતા હતા. આજે પણ તેઓ સૂક્ષ્મ દેહે વિદ્યમાન છે. જો આપણે તેમનું વંદન-સ્તવન-પૂજન કરીએ તો મનના મનોરથો ફળે છે. પરંતુ લોગસ્સસૂત્રનો આ પાઠ જાહેર કરે છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ તીર્થંકરો થઈ ગયા, તે ચોવીશેય મહાસિદ્ધો હતા અને તે કહેવાતા ૮૪ સિદ્ધો કરતાં અનેક રીતે ચઢિયાતા હતા, એટલે કલ્યાણના કામીઓ તો તેમનું જ વંદન-સ્તવન-પૂજન કરવું જોઈએ.

યોગસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, તંત્રસિદ્ધ, રસસિદ્ધ, આદિ સિદ્ધ મહાત્માઓ અનેક જાતના ચમત્કારો બતાવી શકે છે, પણ તેમાંના કોઈ તીર્થંકરની તુલનામાં આવી શકે નહિ. અરે ! તેમના સોમા કે સહસ્રમા ભાગે પણ આવી શકે નહિ, કારણ કે તીર્થંકરની તો ભૂમિકા જ જુદી છે. ખુદ યોગસિદ્ધ આદિ મહાત્માઓ તેમના ચરણની સેવા કરે છે. તાત્પર્ય કે અહીં તીર્થંકર ભગવંતોનો આ લોકના સહુથી ઉત્તમ સિદ્ધપુરુષો તરીકે જે ગુણાનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે, તે યથાર્થ છે.

आरुग्ग-बोहिलाभं—આ સામાસિક પદ બીજી વિભક્તના એકવચનમાં આવેલું છે. તેનું સંસ્કૃતરૂપ છે:'आरोग्य-बोधिलाभम्' તેનો સમાસ આ રીતે છૂટો પાડવો ઘટે છે : 'आरोग्यं बोधिलाभश्च आरोग्य-बोधिलाभः तम् आरोग्य-बोधिलाभम्' આરોગ્ય અને બોધિલાભ, તે આરોગ્ય-બોધિલાભ. અહીં

આરોગ્યથી રોગરહિત અવસ્થા અભિપ્રેત છે કે જેને માટે આપણે 'શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય' એવો શબ્દ-પ્રયોગ કરી શકીએ. રોગ શરીરનો પણ હોય છે અને મનનો પણ હોય છે. જ્યારે આ બેમાંથી કોઈ પ્રકારનો રોગ ન હોય, ત્યારે શરીર અને મનની સ્વાસ્થતા જળવાઈ રહે છે અને તે જિનભક્તિ તથા તપ–જપ–સંયમની સાધના કરવામાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ તો આપણો રોજિંદો અનુભવ છે કે જ્યારે આપણું શરીર સ્વસ્થ ન હોય કે મન સ્વસ્થ ન હોય ત્યારે આપણે જિનભક્તિ યથાર્થપણે કરી શકતા નથી, તપ કરવાનું બનતાં સુધી માંડી વાળીએ છીએ, અને જપ કરવા માટે કદી હાથમાં માળા પકડીએ છીએ તો જેમ તેમ ગણીને તેને છોડી દઈએ છીએ. આ સ્થિતિમાં બે–ચારથી વધારે માળા તો ગણી શકાતી જ નથી. સંયમસાધના તો આપણા જીવનમાં મૂલથી જ ઓછી છે, વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો સ્વચ્છંદી જીવન જીવવાની આપણને ટેવ પડી ગઈ છે અને તેમાં જ આનંદ માનીએ છીએ. કેટલાક આ સ્વચ્છંદી જીવનને સ્વતંત્ર જીવનનું નામ આપે છે, પણ એ સ્વતંત્ર શબ્દનો દુરુપયોગ કરવા જેવું છે. જેમાં અનેક પ્રકારની પરાધીનતા હોય, તેને સ્વતંત્ર શી રીતે કહેવાય? જે મનુષ્ય કોઈ પણ ટેવનો ગુલામ ન હોય અને પોતાના નિર્ણય અનુસાર બરાબર વર્તી શકતો હોય, તેને આપણે સ્વતંત્ર જીવન જીવતો કહી શકીએ, પણ ઉપર્યુક્ત જીવનમાં આ પરિસ્થિતિ હોય છે ખરી? તાત્પર્ય કે શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય

પ્રીતિ, સરલતા, નિખાલસતા, સૌજન્ય, અને વચનપાલન જાણે અદૃશ્ય જ થઈ ગયાં છે. છીછરી મનોવૃત્તિ, મોજ-મજાહ અને ધનપ્રાપ્તિ માટે આંધળી દોટ એ જાણે આપણાં જીવનલક્ષણ થઇ પડયાં છે. આમાં ભક્તિની ભાવના જાગે ક્યાંથી? આમાં ધર્મનો રંગ લાગે ક્યાંથી? દંભ, દેખાવ અને દૂષિત દૃષ્ટિએ આપણા જીવનનો કબજો લઈ લીધો છે. આ માનવજીવનનું તદ્દન બેહુદું અને કઢંગું ચિત્ર છે, તેથી જ અમે કહીએ છીએ કે આપણને જીવતા આવડતું નથી.

મરણ સંબંધી આપણે ગંભીર વિચાર કરતા નથી. કદી સ્મશાનમાં જવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે મરણનો વિચાર આપણને સ્પર્શી જાય છે, પણ તે રેતીમાં દોરાયેલી રેખાની જેમ ઘડીકમાં ભૂંસાઈ જાય છે અને આપણા જીવનના રંગ-ઢંગ એવા ને એવા જ રહે છે. બે પહોર ગામતરે જવું હોય તો તેની તૈયારી કરીએ છીએ, જ્યારે પરલોકના પ્રવાસ માટે કશી જ તૈયારી નહિ! આપણે ડાહ્યા ખરા, પણ આ બાબતમાં આપણા ડહાપણનો જરાયે ઉપયોગ કરતા નથી. મૃત્યુ ગમે ત્યારે આવી પહોંચવાનું છે, એમ જાણ્યા પછી જેઓ ગાફેલ રહે છે, તે ગમાર છે. તેની તૈયારી તો તરત આરંભી દેવી જોઈએ, છતાં તેને કાલ પર મુલતવી રાખીએ છીએ અને એ કાલ કાલ જ રહે છે. તે કદી આજ થતી નથી. એવામાં બાજ પક્ષીની ઝડપે મૃત્યુ આપણા પર તૂટી પડે છે અને આપણો શિકાર કરી નાખે છે. ખરેખર! આપણને મરતાં પણ આવડતું નથી.

પ્રતિહાર્ય તથા ત્રણેય લોકના નાયકો વડે પૂજાતા એવા ચોવીશે પણ અર્હંતકેવલીઓનું હું સ્મરણ-વંદનપૂર્વક સ્તવન કરીશ. ૧

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

શ્રી ઋષભદેવ, શ્રી અજિતનાથ, શ્રી સંભવનાથ, શ્રી અભિનંદન સ્વામી, શ્રી સુમતિનાથ, શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામી, શ્રી સુપાર્શ્વનાથ તથા શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીને હું મન-વચન-કાયાથી વંદન કરું છું. ૨

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च ।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

શ્રી સુવિધિનાથ અપરનામ શ્રી પુષ્પદંત, શ્રી શીતલ-નાથ, શ્રી શ્રેયાંસનાથ, શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી, શ્રી વિમલનાથ, શ્રી અનંતનાથ, શ્રી ધર્મનાથ અને શ્રી શાંતિનાથને હું મન વચન-કાયાથી વંદન કરું છું. ૩

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

શ્રી કુંથુનાથ, શ્રી અરનાથ, શ્રી મલ્લિનાથ, શ્રી મુનિ-સુવ્રતસ્વામી, શ્રી નમિનાથ, શ્રી નેમિ[illegible]
તથા શ્રી મહાવીરસ્વામીને હું મન-[illegible]
કરું છું. ૪

[૨૦]

ભવ્ય ભક્તિસૂત્ર

લોગસ્સ એક ભવ્ય ભક્તિસૂત્ર છે, તેની પાઠકમિત્રોને પૂર્ણ પ્રતીતિ થાય, તે માટે અહીં તેનો સમીક્ષાત્મક પરિચય આપીશું.

'જૈન ધર્મમાં પ્રભુભક્તિ, ઈશ્વરભક્તિ કે પરમાત્માની ભક્તિને સ્થાન છે ખરું ?' તેનો ઉત્તર આ સૂત્ર પરથી સાંપડે છે. જૈન ધર્મ પ્રભુ, ઈશ્વર કે પરમાત્માસ્વરૂપ પોતાના ઈષ્ટદેવની ભક્તિમાં માને છે, તેથી જ તેમાં આ પ્રકારનું સૂત્ર રચાયું છે અને તે જેના માથે જિનશાસન ચલાવવાનો સઘળો ભાર રહેલો છે, એવા ગણધર ભગવંતોએ રચેલું છે, એટલે જૈનધર્મના ભક્તિવિષયક વલણ અંગે કોઈ પણ પ્રકારની શંકા કરવા જેવું નથી.

કેટલાક કહે છે કે 'જૈનો ભક્તિમાં તો માને છે, પણ તેમણે એનો જેટલો વિકાસ કરવો જોઈએ, તેટલો કર્યો નથી, અર્થાત્ તેને યોગની કોટિએ પહોંચાડ્યો નથી.' પરંતુ

[illegible] છે અને તે આધુનિક [illegible]

[illegible] છે.

જૈન શાસ્ત્ર [illegible] પછી આચાર્ય [illegible] છે કે પૂર્વમહર્ષિઓ લોગસ્સસૂત્રની [illegible] કરતા. આ આરાધના મોટા ભાગે કાયો-ત્સર્ગ [illegible] કરીને કરતા, એટલે કે તેઓ ભૂમિ અને શરીરનું પ્રમાર્જન કરીને, બે પગ વચ્ચે ચાર આંગળનું અંતર રાખીને ઊભા રહેતા, શરીરનું હલન-ચલન ક્રિયાકલાપ બંધ કરી દેતા, બે હાથની અંજલિ જોડતા અને મનનો બધો વિક્ષેપ દૂર કરીને તથા સૌમ્યભાવ ધારણ કરીને એક શ્વાસોચ્છ્વાસે લોગસ્સના એક ચરણનું સ્મરણ કરતા. પાયસમા ઉસાસા નો અર્થ એ છે કે, એક શ્વાસો-ચ્છ્વાસે લોગસ્સસૂત્રનું એક પદ એટલે એક ચરણ સ્મરવું. આ રીતે અઠ્ઠાવીશ શ્વાસોચ્છ્વાસમાં અઠ્ઠાવીશ ચરણવાળા એક લોગસ્સનું સ્મરણ પૂરું થતું. આ પ્રમાણે એક શ્વાસોચ્છ્વાસે લોગસ્સનું એક ચરણ સ્મરવાની પાછળ તેમનો મુખ્ય હેતુ એ હતો કે તે આપણા શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે તાલબદ્ધ બની જાય અને આપણા પ્રાણમાં ભળી જાય. પછી તો જ્યારે પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈએ, ત્યારે લોગસ્સનાં ચરણો યાદ આવે અને તે આપણને જિનભગવંતોનું ઉદ્બોધન કરી જાય. જ્યાં જિન ભગવંતોનું ઉદ્બોધન થાય, ત્યાં તેમનો ઉપદેશ યાદ આવે, ખાસ કરીને તેમણે પ્રબોધેલા સામાયિકની યાદ તાજી થાય અને આપણો આત્મા રાગ-દ્વેષથી હઠીને સમત્વ પ્રતિ અભિમુખ થાય. તેમને તો આ ભૂમિકા જ જોઈતી હ[illegible]

એટલે તેઓ લોગસ્સસૂત્રની આરાધનામાં વિશેષ રસ લે, એ સ્વાભાવિક હતું. શરીર અને મનની સ્વસ્થતા, આંતરિક શક્તિઓનો વિકાસ, વ્યક્તિત્વનું પ્રભાવશાળી ઘડતર અને કાર્યની સિદ્ધિ, એ તેનાં સ્વાભાવિક પરિણામો હતાં, ટલે લોગસ્સસૂત્રની આરાધના એક ઉત્તમ કોટિની આરાધના ણાતી અને તે ઘણાનું આકર્ષણ કરતી.

જે મહર્ષિઓ–મુનિઓ ઊભા રહીને લોગસ્સસૂત્રની ારાધના કરવાને શક્તિમાન ન હતા, તેઓ સ્થિરાસને સીને એ આરાધના કરતા, પણ બને ત્યાં સુધી આરાધના વાની તક જવા દેતા નહિ. તેમના અનુકરણરૂપે શ્રાવક-ર્ગમાં પણ એ આરાધનાનો ઠીક ઠીક પ્રચાર હતો.

શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ કે જેમણે સમ્રાટ કબરને પ્રતિબોધ કરી જીવહિંસાને લગતાં અનેકવિધ કાર્યો ંધ કરાવ્યાં હતાં અને જૈન તીર્થો માટે ખાસ ફરમાન ળવ્યાં હતાં, તેઓ લોગસ્સસૂત્રના ખાસ આરાધક હતા. ી હીરવિજયસૂરિરાસના કથન અનુસાર તેઓ રોજ ની પૂરી માળા ગણતા, એટલે કે ૧૦૮ લોગસ્સની ણના કરતા. સંભવ છે કે તેમની આ આરાધનાએ જ મને જિનશાસનના મહાન પ્રભાવક બનાવ્યાં હોય. આવા ા બીજા દાખલાઓ પણ અનેક હશે, પરંતુ અહીં તેની ોંધ કરવાનું શક્ય નથી, કારણ કે એ દિશામાં હજી સુધી ાસ પ્રયત્ન થયેલો નથી. પણ અમારો સામાન્ય ખ્યાલ ેવો છે કે અનેક મુનિ–મહાત્માઓએ લોગસ્સસૂત્રની ખાસ

આ રીતે તેઓ પોતાની આત્મિક શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકતા અને એ રીતે જિનશાસનને જયવંતુ રાખવામાં પોતાનો વિશિષ્ટ ફાળો આપતા હતા.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે પૂર્વે મહર્ષિઓ યોગમાર્ગે અરણ્યમાં રહીને લોગસ્સસૂત્રના પાઠનું કેટલુંક સ્મરણ કર્યા પછી અર્હં મંત્ર કે કોઈ પણ તીર્થંકરના નામ-મંત્રનો જાપ કરતા અને તે પછી આલંબનધ્યાન સિદ્ધ કરવા માટે સમવસરણસ્થ તીર્થંકર ભગવંતનું ધ્યાન ધરતા. આ જપ અને ધ્યાનથી તેમને કેટલીક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતી, જેનો ઉપયોગ અસાધારણ સંયોગો સિવાય ભાગ્યે જ કરતા.

હવે લોગસ્સસૂત્રની આરાધના કઈ રીતે કરવી જોઈએ? તે જણાવીશું.

(૧) સહુ પ્રથમ તો આવી આરાધના કરવાની ઇચ્છા-વાળાએ એવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ કે 'હું અમુક દિવસથી લોગસ્સસૂત્રની ખાસ આરાધના કરીશ અને તે માટે આટલો સમય ગાળીશ.' જ્યાં સંકલ્પ નથી, ત્યાં સિદ્ધિ નથી. જે કાર્ય, ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ સંકલ્પ અર્થાત્ દૃઢ નિર્ણય વિના શરૂ કરી દેવામાં આવે છે, તે થોડી પ્રતિકુલતાઓ કે થોડી મુશ્કેલીઓ આવતાં જ છૂટી જાય છે. તેથી જ જૈન ધર્મમાં કોઈ પણ વ્રત-નિયમ પચ્ચક્ખાણપૂર્વક લેવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. પચ્ચક્ખાણ એટલે પ્રત્યાખ્યાન, ત્યાગને અનુ-કૂલ કથન, તાત્પર્ય કે પ્રતિજ્ઞા. 'અમે લીધી પ્રતિજ્ઞા પાળશું રે, ભલે કાયાના કટકા થાય.' આ આપણી પ્રાચીન આર્ય-

ભાવના હતી અને આજે પણ તેનો નિર્વાહ કરવાની જરૂર છે. તાત્પર્ય કે સંકલ્પ કર્યા પછી તેને કોઈ પણ સંયોગોમાં છોડવો નહિ, એ આપણી ટેક હોવી જોઈએ. આવા પ્રસંગે ઘણા ભાગે કસોટી થાય છે, પણ એ કસોટીમાંથી પાર ઉતરીએ તો છેવટે સારું પરિણામ આવે છે.

વંકચુલ ચોરે એક મુનિરાજ આગળ હાથ જોડીને એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે 'અજાણ્યાં ફલો ખાવાં નહિ.' હવે એક વખત ચોરી કરીને તે પાછો ફરતો હતો, ત્યારે પોતાના સાથીઓ સાથે જંગલમાં ભૂલો પડ્યો. ત્યાં રખડપટ્ટી કરતાં બધાને ખૂબ ભૂખ લાગી, એટલે તેઓ આહારની શોધમાં નીકળી પડ્યા અને એમ કરતાં એક વૃક્ષ પર સુંદર ફળો લટકતાં જોઈને તોડી લાવ્યાં. તે તેમણે વંકચૂલ સમક્ષ રજૂ કર્યાં. વંકચૂલ પોતે આ ફલોને ઓળખતો ન હતો, એટલે કે તેને માટે તે અજાણ્યાં હતાં. તેણે સાથીઓને પૂછ્યું: 'આ ફલનું નામ શું?' સાથીઓએ કહ્યું: 'એ તો ખબર નથી.' એટલે વંકચૂલે પોતાની પ્રતિજ્ઞા યાદ કરીને જણાવ્યું: 'તો મારે માટે એ કામનાં નથી.' સાથીઓએ કહ્યું: 'બીજો આહાર મળવો મુશ્કેલ છે. જો આ ફલો ખાઈને ક્ષુધાનું નિવારણ નહિ કરો તો હાલત ઘણી ખરાબ થશે.' વંકચૂલે કહ્યું: 'જે થવું હોય તે થાય, પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા તો નહિ જ તોડું.' અને તેણે એ ફલો ન ખાધાં. હવે તેના બધા સાથીઓએ ઉદરતૃપ્તિ કરવા એ ફલો ખાધાં અને તેઓ થોડા જ વખતમાં મરણ પામ્યા,

[illegible] ચોથા મંત્રમાં આવતા શબ્દો [illegible] છે, [illegible]
[illegible] મૂકવામાં આવ્યા છે.

ચોથું મંડલ

ॐ ह्रीं नमः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (मम) मनोवांछितं पूरय पूरय ह्रीं स्वाहा।

અહીં મંત્રમાં મમ શબ્દ અમારા તરફથી મૂકાયેલો છે, તે ત્યાં અવશ્ય મૂકવો જોઈએ, અન્યથા મંત્ર અધૂરો રહે છે. આ મંત્ર ઉત્તરાભિમુખ થઈને પીળાં વસ્ત્રો પહેરીને પીળી માળા વડે એટલે કે કેરબાની માળા વડે ગણવાનો છે. તેના કુલ ૧૨૦૦૦ જપ કરવાના છે, પણ તે કેટલા સમયમાં પૂરા કરવા, તે જણાવેલું નથી. પરંતુ તે ૧૨થી ૨૪ દિવસ સુધીમાં પૂરા કરવા જોઈએ, એવો અમારો ખ્યાલ છે. આ મંત્રજપના પરિણામે કુટુંબમાં શાંતિ થાય છે અને પોતાનું માન વધે છે. વળી જેને ડાકિની-શાકિની વળગેલી હોય, તેના કાનમાં ફૂંક મારવાથી તે ચાલી જાય છે. (આ ફૂંક ત્રણ વાર મારવી જોઈએ.) જો આ મંત્ર કાગળ પર કુંકુમ-ગોરોચન આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યો વડે લખી, તેની ચિઠ્ઠી બનાવી (માદળિયામાં ઘાલી) ગળામાં નાખવામાં આવે તો સર્વ પ્રકારના તાવો ઉતરી જાય છે.

પાંચમું મંડલ

ॐ ऐँ ह्रीँ ह्रीँ एवं मए अभिथुआ विहुय-रय-मला

આ મંત્રનો રોજ ૧૦૦૮ જપ કરવો. મૂલ પ્રતિમાં ૧૦૦૪ લખ્યા છે, પણ મંત્રશાસ્ત્રમાં ૧૦૦૮નું વિધાન છે, એટલે તેને આ રીતે સુધારેલ છે. આ રીતે કેટલા દિવસ જપ કરવા, તેની સ્પષ્ટતા અહીં કરેલી નથી, પણ મંત્રજપના દશમા ભાગે હોમ કરવાનો હોય છે, અને હોમની સંખ્યા ૧૦ હજાર બિલીપત્રની બતાવેલ છે, એટલે તે ૧ લાખ જાપ જોવા જોઈએ. હવે રોજના ૧૦૦૮ જાપમાંથી ગણનામાં તો ૧૦૦૦ જાપ જ લેવાય છે, એટલે આ જાપની સમાપ્તિ-મર્યાદા ૧૦૦ દિવસની સમજવી. આ રીતે આ મંત્રના ૧ લાખ જાપનું આરાધન કરતાં બાદ મંત્રાક્ષરની સિદ્ધિ થાય છે અને આરાધકમાં આત્મ-શક્તિ પ્રગટ થાય છે.

આ કલ્પની આગળની પ્રતિઓમાં ઘણું પાઠાંતર છે.

[illegible]

[illegible]

ૐ તુષ્ટિ-પુષ્ટિ-ઋદ્ધિ-વૃદ્ધિ-માઙ્ગલ્યોત્સવાઃ
સદા પ્રાદુર્ભૂતાનિ પાપાનિ શામ્યન્તુ દુરિતાનિ, શત્રવઃ પરાઙ્મુખા ભવન્તુ સ્વાહા ।

આ મંત્ર બૃહચ્છાન્તિસ્તવમાં આવેલો છે કે જેની રચના વાદિવેતાલ શાન્તિસૂરિજીએ કરેલી છે. સામાન્ય રીતે મંગલના સમયે આ મંત્ર ઉપસ્થિત જનસમૂહને સંભળાવવામાં આવે છે અને તેનું પ્રતિદિન આરાધનમાં પણ [illegible] કરવાથી વિઘ્ન દૂર થાય છે અને [illegible] જેવું નથી. છતાં કોઈ વિઘ્ન ઉપસ્થિત થયું હોય તો તે વખતે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા જેવો છે. દેશ તથા સમાજમાં શાન્તિ કરવાના પ્રસંગે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા જેવો છે.

અમને પોતાને આ મંત્ર ઘણો પ્રિય છે અને જ્યારે તેનું ભાવપૂર્વક ઉચ્ચારણ કરતાં આંખો મીંચીએ, ત્યારે આપણા શરીર-મન-આત્મા પર અનુકૂળ અસર પડે છે. આ મંત્રથી સર્વનું શ્રેય ઉત્પન્ન થાય, એવો અમારો ખ્યાલ છે.

ચોવીશ મંત્રો

જે મંત્રમાં ભગવાનનું નામ હોય, તે નામમંત્ર કહેવાય. તેનો ઉપયોગ નામસ્મરણમાં તેમ જ પૂજનમાં થઈ શકે છે. જ્યારે ચોવીશ તીર્થંકરોના પટ્ટાદિનું પૂજન કરવું હોય, ત્યારે આ મંત્ર બોલીને કરવું. ચોવીશ [illegible] નામમંત્રો નીચે પ્રમાણે [illegible]

(१) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीऋषभदेवाय नमः ।
(२) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीअजितनाथाय नमः ।
(३) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीसंभवनाथाय नमः ।
(४) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीअभिनन्दनाय नमः ।
(५) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीसुमतिनाथाय नमः ।
(६) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीपद्मप्रभाय नमः ।
(७) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीसुपार्श्वनाथाय नमः ।
(८) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीचन्द्रप्रभाय नमः ।
(९) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीसुविधिनाथाय नमः ।
(१०) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीशीतलनाथाय नमः ।
(११) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीश्रेयांसनाथाय नमः ।
(१२) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीवासुपूज्याय नमः ।
(१३) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीविमलनाथाय नमः ।
(१४) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीअनन्तनाथाय नमः ।
(१५) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीधर्मनाथाय नमः ।
(१६) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीशान्तिनाथाय नमः ।
(१७) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीकुन्थुनाथाय नमः ।
(१८) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीअरनाथाय नमः ।
(१९) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीमल्लिनाथाय नमः ।
(२०) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीमुनिसुव्रताय नमः ।
(२१) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीनमिनाथाय नमः ।
(२२) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीनेमिनाथाय नमः ।
(२३) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीपार्श्वनाथाय नमः ।
(२४) ॐ ह्रीं अर्हं श्रीमहावीराय नमः ।

આ દરેક મંત્ર શાંતિમંત્રનું કામ કરે છે અને તેનો આવશ્યકતા અનુસાર જપ કરી શકાય છે. :

છેલ્લી ગાથાનો ચમત્કાર

લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથા ચમત્કારિક છે, એવો ખ્યાલ તો અમને ઘણાં વર્ષો પૂર્વે આવ્યો હતો, પરંતુ એક વાર એક ધર્મપ્રેમી સજ્જનનો સમાગમ થયો, તેમણે વાતની વાતમાં જણાવ્યું કે 'લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથા ચમત્કારિક છે અને મને તેનો અનુભવ થયો છે.' આ શબ્દો સાંભળતાં જ અમારા આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. અમે કહ્યું: 'એ અનુભવ કહી શકશો ખરા?' તેમણે કહ્યું: 'તમને કહેવામાં કંઈ હરકત નથી.' અને તેમણે જણાવ્યું કે 'એક વાર ધંધામાં મને એકાએક દોઢથી બે લાખ રૂપિયાનું નુકશાન થયું, જે મારા માટે ઘણું ભારે હતું. હું ફીકરમાં પડયો અને ઉદાસીન બની ગયો. મારી આ હાલત જોઈને એક મુનિરાજે મને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછયું કે 'શી બાબત છે?' મેં જેવી હતી, તેવી હકીકત કહી સંભળાવી. તેમણે કહ્યું: 'ફીકર ન કરો. બધાં સારાં વાનાં થઈ જશે.' અને તેમણે મને રોજ લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથાની પૂરી માળા ગણવાનું કહ્યું, એટલે કે ૧૦૮ વાર ગણના કરવાનું જણાવ્યું અને બે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવ્યો.

અમે પૂછયું: 'કઈ બે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવ્યો?' તેમણે કહ્યું: 'એક દૂધપાકનો અને બીજો કેરીનો.' એ વખતે

કેરીની મોસમ ચાલતી હતી અને મારે કાર્યસિદ્ધિ પર્યંત આ બે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો હતો.'

'હું પછી ?' અમે આગળની વાત સાંભળવાની ઇંતેજારી બતાવી. તેમણે કહ્યું: 'મેં રોજ છેલ્લી ગાથાની માળા ફેરવવા માંડી. આ માળા હું ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક ગણતો હતો અને તે વખતે કોઇ આડાઅવળા વિચારો આવવા દેતો ન હતો. પંદર દિવસ બાદ ધંધાની સ્થિતિ સુધરવા માંડી અને ૪૫ દિવસમાં તો મેં ગુમાવેલા બધા પૈસા પાછા આવી ગયા.'

'ખરેખર અદ્‌ભુત !' અમારા હૃદયમાંથી સહસા ઉદ્‌ગારો સરી પડયા.

તેમણે કહ્યું: 'ત્યારથી એ માળા ગણવાનું આજ સુધી ચાલુ છે. પરિણામે હું સુખી છું.'

ત્યાર પછી આશરે બે વર્ષે એક નાણાંકીય કૌભાંડમાં અમે ફસાઇ ગયા. કૌભાંડ કરનારે અમારા વિશ્વાસનો દુરુપયોગ કરી રૂા. ૬૪૦૦૦ ની ખોટી રસીદો અમને ભેરવી દીધી અને એ રકમ મોજશોખમાં ઉડાવી દીધી. બીજા કેટલાકની સાથે પણ તેણે આ જાતનો વ્યવહાર કર્યો હતો. અમને જ્યારે ખરી વસ્તુની જાણ થઇ, ત્યારે કોઇ પણ જાતની ધમાલ કર્યા વિના ચૂપચાપ આસન પર બેસી ગયા અને લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથાની માળા ફેરવવાનું ચાલુ કર્યું. ભોજન અને આરામનો થોડો સમય બાદ કરતાં એ માળા ફેરવ્યા જ કરી. બીજા દિવસે નિત્યપૂજન પછી પણ

એ કાર્યક્રમ ચાલુ જ રહ્યો. એવામાં એક સંબંધી મળવા આવ્યા. તેમને ગમે તે રીતે બની ગયેલી ઘટનાનો ઇશારો મળી ગયો હતો. તેમણે કહ્યું: 'તમારી લાગવગ તો ઘણી છે. એને કામે લગાડો. આમ બેસી રહેવાથી દહાડો નહિ વળે.' અમે કહ્યું: 'કામ ચાલુ છે. પૈસા મળી જશે.' પરંતુ તેમને અમારી વાતથી સંતોષ ન થયો. તેમણે પૂછ્યું: 'તમે કોને મળ્યા? શું પરિણામ આવ્યું?' અમે કહ્યું: 'દાદાના દરબારમાં ફરિયાદ નોંધાઇ ગઇ છે અને તેનું થોડા જ વખતમાં પરિણામ આવી જશે. આમાં બીજા કોઇની લાગવગ ચાલે એમ નથી.' અમારા આ જવાબથી તેઓ કંઇક ખિન્ન થયા અને બોલી ઉઠ્યા કે 'ત્યારે તો પૈસા ઘરે બેઠાં મળી જશે.' અમે કહ્યું: 'બનવું તો એમ જ જોઇએ.'

તેઓ અમારા મનનું વલણ સમજી ગયા અને 'કંઇ કામકાજ હોય તો કહેજો.' એમ બોલી વિદાય થયા. અમારી માળા ચાલુ રહી. તે જ દિવસે રાત્રિના નવ વાગ્યે કૌભાંડ-કારના એક આત્મીય જન અમને રૂા. ૪૮૦૦૦ રોકડા આપી ગયા અને બાકીના પૈસા થોડા વખતમાં ભરપાઈ કરી દઈશું એમ બોલી રૂપિયા ૧૬૦૦૦ના અવેજની નવી પ્રોમીસરી નોટો આપી ચાલ્યા ગયા. તાત્પર્ય કે અમે એમાંથી આબાદ ઉગરી ગયા.

ત્યાર પછી એક પ્રસંગે જે પૈસા પાછા આવવાની ધારણા ન હતી, તે પૈસા આ માળા ગણવાના પરિણામે પાછા આવી ગયા હતા. આ પરથી પાઠકમિત્રોને જે સમ-

वंदना अठ्ठावनमी

જેઓ

પરમ પવિત્ર છે,

મહિમાનો મહા ભંડાર છે,

તથા

સર્વ સિદ્ધિઓ

અને લબ્ધિઓના

સ્વામી છે.

તે

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

જવાહર મોતીલાલ શાહ

પંચરત્ન, ત્રીજે માળે.

ઓપેરા હાઉસ.

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪

ફો. નં. [illegible]

✠ વંદના સાઠમી ✠

અનંતકાલથી

આત્માની શક્તિને

આવરી રહેલ

કર્મકટક સાથે

આકરું યુદ્ધ ખેલીને

જ્વલંત જય મેળવનાર

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

લક્ષ્મીચંદ લીલાધર દેઢિયા

૧૧૦-કેશવજી નાયક રોડ,

ચીંચ બાગ,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯

✠ વંદના ગીતાંજલી ✠

મોક્ષમાર્ગની

માગ કરી

મુક્તિદાયક મહાયોગનું

અનુપમ આલંબન

દેનારા

પરમ વીતરાગ

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

જયંતિલાલ રાજપાળ શાહ

તથા પરિવાર

માટુંગા,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૯

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કેવળજ્ઞાન પામી

અને મોક્ષ પામનારા

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

દીપક રસીકલાલ શાહ

તથા

રસિકલાલ મણીલાલ શાહ

(આર. એમ. શાહની કું. દવાવાળા)

૧૩૫–મસ્જીદ બંદર રોડ,

મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૩

ટે. નં. ૩૨૪...

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

✠ વંદના પ્રતિરમી ✠

જેમની

મન-વચન-કાય થી

ભક્તિ કરતાં

સર્વ

દુઃખો અને દર્દોનો

નાશ થાય છે,

તથા

બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે,

તે

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

અમૃતલાલ વિઠ્ઠલદાસ વોરા

મુ. મહુડી

(જી. વિજાપુર)

(ગુજરાત)

✠ વંદના તોંતેરમી ✠

જેમનું
પૂજન–આરાધન
કરતાં
અપમૃત્યુનો ભય ટળે છે
અને
સમાધિમરણની
અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે,
તે
શ્રી જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

રમણીકલાલ પૂંજાભાઈ પરીખ
તથા
હસમુખલાલ એમ. કામદાર
૨૨–ફ્રેન્સી ચેમ્બર્સ,
દાણાબંદર
મુંબઇ–૪૦૦ ૦૦૯
ટે. નં. ૩૪૬૬૭૮

✠ વંદના એંશીમી ✠

જેમણે
મન-વચન-કાયાની
પરમ શુદ્ધિ માટે
છ: પ્રકારના બાહ્ય તપની
તથા
છ પ્રકારના અભ્યંતર તપની
પ્રકૃષ્ટ પ્રરૂપણા કરી,
તે
શ્રી જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐 વંદના ભ્યારીની 卐

જેમની

વિશદ વાણીમાં

'ઉપન્નેઈ વા, વિગમેઈ વા

ધુવેઈ વા'

એ ત્રિપદીનો

પવિત્ર પ્રકાશ થયો.

તે

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

❖ વંદના ચોરાશીમી ❖

જેમણે
સાપેક્ષતાને સિદ્ધાંત
પ્રરૂપી
વસ્તુસ્વરૂપને સમજવાની
અજોડ પદ્ધતિ
નિર્માણ કરી,
તે
શ્રી જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ઉર્વી પ્રિન્ટરી
૧૨૨-ડૉ. મેશેરી રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯
ટે. નં. ૩૩૫૬૮૮

卐 વંદના નેવુંમી 卐

જેમણે
કર્મની કુટિલતા પ્રકાશી
અને
તેને જેર કરવા માટે
સંવર તથા નિર્જરા
જેવા
અદ્ભુત સાધનો
આપ્યાં,
તે
શ્રી જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

અરિહંત ટ્રેડીંગ કાં.
કેબીન નંબર-૨૦૨,
ન્યુ અનંત ભુવન,
નરશી નાથા સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯

卐 વંદના બાગું ગી 卐

જેમને
વંદન કરતાં
સર્વ પાપોનો પ્રલય થાય છે,
સર્વ મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે
તથા
સિદ્ધિસદનમાં
પહોંચવાનો માર્ગ
મોકળો થાય છે,
તે
શ્રી જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

સંદીપ જગદીશચંદ્ર શાહ
તથા
મીના, મેહૂલ, દીપિકા વગેરે,
૨૦૫/B સુજાતા એપાર્ટમેન્ટ
૧૪૩/B ઓગસ્ટ ક્રાન્તિ માર્ગ
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૩૬

❋ વંદના છન્નુમી ❋

જેમની

અંગપૂજા, અગ્રપૂજા

અને

ભાવપૂજા કરતાં

તન-મનનો

સઘળો તાપ દૂર થાય છે

અને

પરમ પ્રસન્નતાની

પ્રાપ્તિ થાય છે,

તે

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મુંબઈ [illegible]

[illegible]

